

63.3

B-53

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІСТОРІЯ

ВИПУСК I

Івано-Франківськ

• 1998

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**ІСТОРІЯ
ВИПУСК 1**

НБ ІІУС

621270

621270 Іст

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
"ПЛАЙ"
1998**

ББК 63
В 53

*Вісник Прикарпатського університету.
Серія історичні науки. 1998. Вип. 1.*

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені 1100-річчю Галича та 80-річчю Західноукраїнської Народної Республіки, що розкривають різні аспекти зародження й становлення державності у краї, історіографічного та джерелознавчого дослідження його історії.

The collection of papers, deolicated to the 1100th annyversary of Galych and the 80th annyversary of West Ukrainian Peaple's Republic, contains works on various aspect of setting up and forming the Statehood in Galychnya, historiogp hic and ethnic studies of the region's history.

Редакційна рада: проф., д-р філол. наук В.В.Грещук (*голова ради*), проф., д-р істор. наук, акад. АН Вищої школи України В.В.Грабовецький, проф., д-р фіз.-мат. наук, акад. АН Вищої школи України І.А.Климишин, проф., д-р філол. наук, акад. АПН України В.І.Кононенко, проф., д-р філол. наук, акад. АН Вищої школи України В.Г.Матвійшин, проф., д-р. психол. наук Л.Е.Орбан, проф., д-р фіз.-мат. наук Б.К.Остафійчук, проф., д-р пед. наук, акад. АПН України М.Г.Стельмахович.

Редакційна колегія: проф., д-р істор. наук, акад. АН Вищої школи України В.В.Грабовецький (*головний редактор*), проф., д-р істор. наук О.Ю.Карпенко, проф., д-р істор. наук М.В.Кугутяк, проф., д-р істор. наук П.С.Федорчак, доц., канд. істор. наук С.М.Дерев'янок (*вігл. секр.*).

Адреса редакції:

284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника.

Видається з 1995 р.

© Видавництво "Плай"
Прикарпатського університету,
1998. Тел.: 9-64-81.

© В.В.Грабовецький

До 1100-річчя Галича

В.В.Грабовецький

СТОЛИЦЯ РОСТИСЛАВИЧІВ І РОМАНОВИЧІВ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ XII-XIII СТОЛІТЬ (ДО 1100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ГАЛИЧА)

Галич як столиця Галицько-Волинської держави був свідком багатьох дипломатичних місій, звідки надсилалися з галицького княжого двору послы в різні європейські держави - Польщу, Угорщину, Візантію, Німеччину, а звіди приїздили посольства у галицький град.

Як відомо, династію галицьких князів започаткував Ростислав, внук Ярослава Мудрого. Він, за словами автора Київського літопису, був "муж доблесний в бою, а на зріст ставний і красен лицем і милостивий, і до убогих" [1, с.103]. З Прикарпаття він переїхав у Тмутаракань, де князував, а в 1066 р. його отруїв посланець з Візантії. З того часу можна говорити про галицько-візантійські політичні відносини.

Після Ростислава прикарпатський престол успадкували три його малолітні сини - Рюрик, Василько й Володар. Їм довелося важко закріплювати за собою ці уділи через прагнення Польщі й Угорщини захопити ласий шматок тодішньої Галицької України. Брати, які мирно жили між собою 30 років і відстоювали батьківську спадщину, лише після Любецького з'їзду князів 1097 р. перестали бути князями-ізгоями й міцно закріпилися у своїх трьох уділах - Перемишльському, Звенигородському і Терехівлянському. Як писав М.Грушевський, "молоді, здібні, енергійні, а при тім і досить неперебірчиві, здається в способах боротьби, вони встигли оборонити свою позицію, хоч і по великих небезпечностях, пригодах і страхах..."[2, с.409].

Василько присягнувся обороняти Галичину перед небезпекою Польщі й Угорщини та обіцяв виступити проти половецької навали. Так було започатковано боротьбу

галицької княжої трійці - Василька, Рюрика й Володаря - проти поляків, угрів і половців.

Волинські князі попросили допомоги в угорців, і сам король Коломан виступив проти Ростиславичів, але під Перемишлем 1099 р. його було розбито, загинуло до 40 тисяч вояків. "Перемишльська битва ослабила також і угорські апетити на Галичину", - писав Михайло Грушевський.

Князь Василько, намагаючись стримати наступ поляків, за допомогою половців здійснив похід у Польщу. Київський літописець згадував, що в 1092 р. "половці з Васильком Ростиславичем пустошили ляхів" [1, с.131]. На поляків ходив і Володар, якого ляхи навіть полонили у 1122 р. і отримали від Василька викуп за брата - 20 тисяч гривень.

Цікаво й те, що князь Василько намагався колонізувати Пониззя (Поділля) деякою частиною розгромлених турків і болгар після візантійських війн та печенізько-половецьких нападів.

Ще за часів трьох Ростиславичів на арену виступає надністрянський Галич. М.Грушевський писав: "Сим колонізаційним рухом треба пояснити те значення, яке в першій половині, і то видно - ще за Василька, здобуває собі задністрянський Галич. В 1090-х роках столицею Василька уважався Тереволь, але здається ще перед смертю Василька старшим столом став Галич. В усякім разі - не пізніше, як у 30-х рр. став він столицею полудневої Галичини. а в 40-х стає вже столицею цілої Галичини" [2, с.416].

Із чотирьох синів Ростиславичів виділяється Володимирко Володаревич, який у 1141 р. об'єднав усі уділи в одне князівство з основною столицею в Галичі. Володимирку припало велике випробування - не лише утримати досить велику державу, але й боронити її від зазіхань київських і чернігівських князів, зупинити агресію поляків і угорців, зміцнити свої дружні відносини з Візантією. Стримуючи мечем, дипломатією і хитрістю київських князів, Володимирко зупиняє спроби агресії Польщі й Угорщини. Київський князь Всеволод, розширюючи свій вплив, заручився підтримкою Болеслава Кривоуста, сина польського князя, це творило небезпеку для держави Володимирка. І коли у 1144 р.

Всеволод з іншими покірними князями та з польськими полками почав наступати на Володимирка, останній звернувся до угорського короля Гейзи, який вислав йому на допомогу бана Белуша. Баталії почалися із Звенигородської фортеці. Але Володимирко хитромудро покоровився Всеволоду. Його відносини з польськими правителями залишилися і далі ворожими.

Ще більше загострилися відносини Володимирка з Угорщиною після Перемишльського побоїща, де угри зазнали катастрофічної поразки. За даними угорських хронік, умираючий король Коломан заповів сину помститися русичам за невдачі 1099 року. Ростиславичі в 1123 р. виступали з угорським королем спільно. Ця приязнь збільшилася за угорського короля Бели Сліпого (1131-1141). Згодом його син Гейза одружився із сестрою київського князя Ізяслава, тому Бела став на його сторону. Внаслідок цього шлюбу Володимирко нав'язує відносини з Візантією, імператором Мануїлом, який ще від хрестового походу 1147 року стає у ворожі відносини з Угорщиною.

Київський князь Ізяслав не міг примиритися з тим, що Володимирко зайняв волинські землі, а тому почав у 1152 р. наступ на галицького князя. Він заручився допомогою з боку Гейзи і пішов на Перемишль. Сили були нерівними і Володимирко дипломатично помирився з Гейзою, а той примусив Ізяслава помиритися з галицьким князем. Останній навіть "цілував хрест" і пообіцяв повернути Києву волинські гради.

Відносини Ярослава Осмомисла, сина Володимирка, з Польщею та Угорщиною спочатку його князювання залишалися спокійними. Угорський король не втручався в справи Галича. Автор "Слова о полку Ігоревім" писав, що Ярослав "підперши гори угорські своїми залізними полками, застушивши королеві шлях" [3, с.80], тобто належно охороняв кордони Галицького князівства, які проходили через Карпати.

Але з часом, після смерті Гейзи (1161), стосунки Ярослава з новим королем Стефаном III загострилися. Останній, намагаючись заручитися підтримкою Галича у боротьбі проти Візантії, хотів одружити свого сина з дочкою Осмомисла,

але нічого не вийшло. Галич пішов на зближення з Константинополем: галицький князь порозумівся з Візантією відносно Придунайського Берладського уділу. Братанич імператора, Андроник Комнин, перед небезпекою арешту утік до Галича і тут перебував деякий час, де його гостинно прийняв Ярослав Осмомисл, а потім, коли наступило перемир'я між цісарем і втікачем галицький князь відпустив його у Візантію з почесною. Про це лаконічно згадано в Київському літописі: "У рік 6673 (1165). Прибіг із Цесарограда братані цесарів кир Андроник до Ярослава в Галич. І прийняв його Ярослав із великою приязню, і дав йому Ярослав декілька городів для піддержки. Але потім прислав цесар (грецький Мануїл Комнин) двох митрополитів, кличучи його до себе, і Ярослав одпустив (Андроника) до нього з великою честю, приставивши до нього (Андроника), єпископа свого Кузьму і двох мужів своїх найзнатніших" [1, с.286].

У відносинах між Галичем і Краковом дещо змінилося, у зв'язку із втечею княгині Ольги із сином Володимиром за підмогою галицьких бояр. Річ у тім, що Ярослав жив позашлюбом з Настусею Чагрівною. Польща прийняла у себе княгиню-втікачку і князь мусив покоритися, "цілувати хреста" та помиритися з княгинею, а нещасну Настусю спалили бояри.

Цікавий вислів автора "Слово о полку Ігоревім": "Стріляєш ти з батьківського золотого простолу на султанів, що за землями" [3, с.80], очевидно, натяк на плановий третій хрестовий похід німецького імператора Фрідріха Барбаросси проти султана Саладіна, що відбувся в 1189-1192 р. і в якому, на думку деяких дослідників, мали брати участь полки Ярослава із Галича.

Із смертю Ярослава Осмомисла у 1187 р. загострилися угорсько-галицькі відносини. Сталося так, що син Ярослава, князь Володимир, мусив утікати від бояр в Угорщину разом з дружиною. Король Белла "силоміць одняв добиток і всадив його в башту з жонкою його", а сам віроломно увірвався в Галич з військами і посадив на трон свого сина Андрія. Угорці гнобили галичан і цим викликали проти себе незадоволення. Тоді бояри запросили на трон сина Івана Берладника, Ростислава, який приїхав до Галича.

Тим часом Володимир вирвався з угорської неволі, утік до Німеччини і, за допомогою імператора Фрідріха Барбаросси (якому зобов'язався щорічно платити 2 тисячі гривень), повернув собі галицький трон, на якому правив ще 10 років (1188-1198).

По смерті Володимира Ярославовича в Галичі сів на княжий трон волинський князь Роман Мстиславович (1188-1205). Він так мудро провадив внутрішню і зовнішню політику, що про нього заговорили не лише на всій Україні - Русі, але й в європейських країнах називали "вікопомним самодержцем всієї Русі", "великим царем", "царем в Руській землі".

Князь Роман підтримував міцні зв'язки з Візантією, Угорщиною, брав участь у битві на Мозгані в Польщі (1195) на стороні князів Казимировичів проти Мешка, був у близьких стосунках з угорським королем Андрієм і навіть мріяв іти походом на Саксонію.

В історіографії існувала думка, що були якісь зв'язки Романа з Ватиканом і Папа Інокентій III мав надіслати йому в Галич корону. М. Грушевський вважав це легендою [2, Т.ІІ, с. 11-12].

Роман мав зв'язки з Візантією. В історичній літературі встановилась думка, що перед наступом хрестоносців на столицю Візантії Константинополь імператор Олексій III Ангел покинув свою столицю і прибув у Галич, до князя Романа. Про це довідуємося із праці польського історика XV ст. Яна Длугоша, який у своїй праці пише, що Асхаріус (так він називає імператора Олексія III Ангела) перед здобуттям Константинополя утік спочатку до Херсонеса в Причорномор'ї, а звідти прибув у Галич, де його гостинно прийняв галицький князь. За Я. Длугошем, пізніші хроністи, М.Бельський і М.Кромер, також підтвердили утечу візантійського імператора в Галич.

В Густинському літописі записано, що коли хрестоносці "прийдоша ко Цариграду морем, и обретоша Алексея Ангела царя греческого неготова, их же Алексей убоялся, к сему же яко не имея Грецах никого же себе приязного, сего ради оставив царство Исаакию, ослеплен кому брату своему, а сам со своими бояри и со множеством богатства і сокровищ

побеже в русську землю, к Роману Мстиславичу в Галич"[4, с.327].

З цими фактами погодилися інші науковці. Однак київський історик М.Котляр у 1966 р. у своїй статті "До питання про втечу візантійського імператора в Галич у 1204 році"[5, с.112-117] намагався спростувати цей факт. Він вважає, що це фантастична версія, яка призводить до хибного розуміння русько-візантійських відносин початку XIII ст., мовляв такі історики як В.М.Татищев, Д.С.Ліхачов, Н.Дашкевич, Б.О.Рибаков у своїх працях "були менш категоричними у ствердженні цієї версії, ніж сучасні". М.Котляр, посилаючись на візантійського письменника другої половини XII - початку XIII ст. Нікиту Хоніята, сучасників IV хрестового походу Вільярдуена та Георгія Акрополіта, вважає, що імператор Олексій довго поневірявся у Греції, Пелопонесі, Генуї, Македонії, а потім, ув'язнений в монастирі св. Іакінфа, помер, отже не міг бути у Галичі.

Всі ці докази М.Котляра малопереконливі. По-перше, сучасники IV хрестового походу Н.Хоніат, Вільярдуен і Г.Акрополіт, які писали про цю подію, з тих чи інших причин не згадували про втечу імператора до Галича. По-друге, відомий історик Я.Длугош, напевно, мав відомості про це з джерел, які не збереглися до нашого часу. По-третє, той же Татищев таки визнає, що імператор-утікач приходив до Романа Галицького[6, с.257]. За ним М.Дашкевич, посилаючись на Длугоша, прямо писав: "Після здобуття Константинополя хрестоносцями візантійський імператор утік до Галича"[7, с.96]. Академік Б.О.Рибаков виразно стверджує, що у Романа Мстиславовича шукав притулку візантійський імператор Олексій III Ангел, вигнаний в 1204 р. рицарями-хрестоносцями [8, с.217]. Тому можемо стверджувати: категоричний висновок М.Котляра, що "слід переглянути версію про втечу імператора до Галича", не має під собою переконливої основи і залишається лише спробою створити нову версію цієї події.

Очевидно Візантійський імператор дійсно прибув до Галича, адже слава могутнього правителя була відома в Європі, а прихід перед 39 роками згаданого Андроника

підтверджує, що Галич - столиця могутньої держави Романовичів - привертала увагу відомих імператорів, які підтримували з ним дипломатичні відносини, а у випадку своєї небезпеки знаходили тут надійний притулок.

У 1185 р. згаданий Андроник із Візантії намагався знову повернутися до Галича, але це йому не вдалося. У 1200 р. в Константинополі побували послы з Галича з дипломатичною місією.

Здається, чи не найбільше активізувалися міжнародні відносини Галицько-Волинської держави за князювання Данила Романовича. Це був період важких випробувань, коли Данилу доводилося бути не лише мужнім воїном, полководцем, але й розумним дипломатом, щоб у складних умовах тогочасної Європи, всупереч загарбницьким планам Польщі, Угорщини, Литви, хрестоносців, а потім і хана Батия, зберегти Галицько-Волинську державу, яку йому залишили у спадщину попередники. Данило, лавіруючи між Будапештом, Краковом, Вільно, Ватиканом, а потім Сараєм, зберігав недоторканість рубежів своєї князівсько-королівської держави Романовичів.

Після смерті Романа княгиня Анна опинилася перед небезпекою боярських заколотів і спочатку утекла з малими синами Данилом і Васильком у Володимир на Волинь, а потім пішла під опіку угорського короля. Останній, спритно використавши це, окупував Галич своїми військами.

Раптова смерть Романа викликала неспокій у країні. Над Романовою спадщиною нависла небезпека, повернулися "крамольні" бояри з Пониззя, куди їх було вислано раніше, а цим уже вкотре, скористалися правителі Польщі й Угорщини і вирішили захопити Галицько-Волинську державу. І так з 1205 р. по 1221 р. бояри то ставили своїх князів, то запрошували угорців.

У 1208 році у Галич увійшли угорські гарнізони на чолі з жорстоким воеводою Бором Лисим, а на княжий трон посадив король свого сина Коломана. Угорці почали пригнічувати галичан. Щоб утвердитися на галицькому троні, король Андрій домовився з польським королем Лешком у Спіші (1214 р.) про розподіл Галичини й Волині шляхом родинних зв'язків. Маленьку Соломію, дочку Лешика,

обвінчали з сином Андрія, Коломаном, і просили Папу Інокентія III коронувати їх. Літописець писав: "Осьнь 1214 р. і вподобав король Андрій раду его Пакославову, і зустрівся з Лестьком у (городі) Спіш, і взяв дочку його (Соломею) за сина свого"[1, с.374].

Угорський гніт викликав гнів галичан, які запросили собі на допомогу новгородського князя Мстислава Удатного, який з юним Данилом тричі виганяв угорців із Галича (в 1219, 1221 і 1229 рр.).

За той час Данило поступово оволодів Волинню, а після смерті Мстислава Удатного визволив Галич з-під кількадесятилітнього панування угорців. У березні 1238 р. Данило прибув зі своїми воїнами під Галич і закликав його мешканців не терпіти іноземних правителів. Галичани запросили його у град, Данило сів на батьківський трон, а над столицею замайорів Данилів прапор[1, с.393].

Ще перед походом на Галич Данилові довелося зустрітися в бою з хрестоносцями, які, підкоривши собі прибалтійські народи, захопили у 1237 р. град Дорогочин, не без допомоги польського князя Кондрата Мазовецького. "Данило сказав: "Не гоже є держати отчину нашу крижевникам - темпличам, тобто соломоничам. І пішли вони на них із великою силою, узяли город (Дорогочин) місяця березня і старійшину їх Бруна схопили, і воїв захопили і вернулися обидва у Володимир"[1, с.392].

Дорогочинське побоїще... Визволення Галича з-під угорської корми... Здавалося, що відроджується державна спадщина Романовичів і Данило зуміє промножити славу Галицько-Волинської держави. На жаль, Батиева навала перекреслила плани Данила Галицького.

Розгромивши стольні міста Північно-Східної Русі, орда Батия вдерлася на територію Південно-Західної України-Русі, страшною навалою пройшла від Переяслава до Києва, і далі, углиб Галицько-Волинської держави, знищуючи Данилові гради. Із сумом писав літописець: "Прийшов він (Батий) до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів, багато, що їм нема числа"[1, с.398]. Багато галицько-волинських градів лежало

в руїнах, значна частина їх мешканців була полонена, інші загинули в боях або були стяті шаблею татарина.

У цей трагічний час вороги галицького трону не дримали і вирішили завдати йому удар. Зібралася ціла коаліція - угорські війська, очолені зятем короля Бели Ростиславом, сином Чернігівського князя Михайла та воєводою "гордим Філем" (той самий, що врятувався ще в 1221 році в Галичі). Їм допомагали галицькі бояри.

Загарбники захопили Перемишль, але під Ярославем 17 серпня 1245 р. полчища угрів були вщент розбиті галицькими князями Данилом і Васильком, полоненого воєводу Філю і деяких зрадників галицьких бояр убили. Таким чином галицький трон був урятований.

У своїй антиординській політиці Данило робив спробу, з одного боку, втягнути в цю боротьбу західноєвропейські держави, а з іншого - внутрішньо підготуватися до двобою через розбудову нових градів і зміцнення столиці Галича. Він також сподівався на допомогу Папи Інокентія IV. Останній на Лівонському соборі в 1241 р. закликав західних правителів на хрестовий похід проти орди Батия. З цією метою Папа прислав королівську корону, якою коронувався Данило у 1253 р. в Дорогочині [1, с.413].

Здається, був не зовсім правий і наш великий історик Михайло Грушевський, коли писав, що Данилова "дипломатія хаотична. Його політика супроти татар короткозора, непевна, уривочна. Він не вмів ані зорганізувати якогось ширшого союзу руських князів, ані опертися на народних масах"[2, т.3, с.91]. Надто складно було Данилові організувати таку коаліцію серед суперечностей, які тоді існували між князями в південно-західній Україні-Русі. По-друге, йому не вдалося через папський престол організувати хрестовий похід проти татар, бо сам Папа не зміг організувати коаліцію західноєвропейських монархів. По-третє, йому дуже перешкождали своїми підступами самовладні бояри, які покладалися на підтримку інших князів або сусідніх держав. По-четверте, досить неприхильними до Данилової держави були сусідні правителі Литви, Польщі, Угорщини і Хрестоносці. По-п'яте, вдалим дипломатичним кроком Данила

можна вважати те, що, заради порятунку від орди, він пішов до Батия, окрім того він зміцнював старі і будував нові міста-фортеці і навіть зміг відтіснити ординського темника Куремсу з Подніпров'я. І взагалі, надто сильна була за Батия Золота Орда, щоби можна було їй протистояти. До того ж Батий, замість Куремси, вислав проти Данила найжорстокішого темника Бурундая, який за словами літописця "прийшов... безбожний, лютий, з безліччю полков татарських, з великою силою"[1, с.420].

З часів Ростиславичів, а далі за Романовичів, Галицько-Волинській державі загрожувала агресія з боку литовських племен, які нападали на волинські землі. Князь Роман неодноразово виступав із Галича з полками на литовців і зумів їх так приборкати, що польський хроніст М.Стриковський зазначав, що Роман полонених литовців притягав до важких робіт. Недарма з'явилася приказка, яку промовляли, тягнучи плуга, полонені литовці: "Ой, Романе, Романе, лихом живеш, Литвою ореш".

Був період, коли над Литвою панували галицькі князі. З цього приводу Михайло Грушевський писав: "Світла зірниця блиснула була Даниловичам в землях литовських; один з них Шварно, дістав навіть великокнязівський стіл на Литві, але вмер скоро, і ся комбінація пропала; згодом галицькі князі тратять всякі впливи в землях литовських, а далі Литовське князівство стає небезпечним сусідом і починає простягати руки й на галицько-волинські землі"[9, с.127].

Після того, як Данило, через підступних галицьких бояр, переніс свою столицю до Холма, син Лев князував у Львові, а далі його наступники правили у Володимирі на Волині, Галич поступово втратив своє значення у внутрішній і зовнішній політиці.

1. Літопис Руський./За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. - К., 1989. - С.103, 131, 252-253, 286, 373, 374, 393, 373, 398, 404, 413.

2. Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.2. - Львів, 1905. - С. 409, 416; Т.3. - С.11-12.

3. Слово о полку Ігоревім. - К., 1952. - С.80.

© С.М.Борчук

4. Полное собрание русских сводов. - Т.2: Ипатьевская летопись. - СПб, 1843. - С. 327.

5. Укр. історич. журн. - №1, 3. - 1966. - С.112-117.

6. Татищев А. История Российская. - Москва-Ленинград, 1964. - С. 257.

7. Дашкевич Н. Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным источникам. - К., 1873. -С. 96.

8. Рыбаков Б.А. Первые века русской истории.- М., 1964 - С.217.

9. Грушевський М. Ілюстрована Історія України. - К., - Відень, 1921. - С.127.

A study throws light upon the history of the Halych-Volyn principality at the time of the Rostislavovich and Romanovich dynasties' rule. Going over numerous primary sources, largely chronicles and foreign annals, the author analyses the foreign policy of the Halychian statesmen. An emphasis is laid on the place and role of the Halych - Volyn State in the international relations of XII-XIII cc.

С.М.Борчук

ГАЛИЦЬКІ ЗЕМЛІ В АРХЕОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ ІСИДОРА ШАРАНЕВИЧА

Дотримуючись принципів своєї наукової діяльності, що базувалася на пріоритетному знанні документальних матеріалів при вивченні історії, І.Шараневич звернув увагу на археологію як одну зі сфер дослідження старовини. Професор мав на меті пробудити в галичан національну свідомість, викликати їх цікавість до своєї історії, своїх коренів.

Першим кроком, зробленим вченим у царині археології, слід вважати його доповідь на з'їзді педагогічного товариства в Коломиї у 1870 р., у якій науковець теоретично обґрунтував необхідність використання джерел і пам'яток матеріальної культури у вивченні історії. Учений звернув увагу на те, які саме пам'ятки, предмети старовини корисні для пізнання минулого: "могили, кургани, городища, руїни замків, церков і монастирів, урочища, замчища, монастирища, цвинтарі,

предмети, знайдені в землі, дощем або плугом викинуті, посуд, прикраси з металу, костей, скла, речі із каменю й дерева..." [1, с.5].

На початку 80-х р. XIX ст. І. Шараневич розпочав практичні археологічні дослідження. Об'єктом уваги вченого став стародавній Галич. У 1882 р. професор звертається до Крайового комітету з проханням асигнувати йому дві тисячі злотих для розкопок у Галичі [2]. Консерватором у Галичі тоді був граф Войтих Дідушицький, який у листі до І. Шараневича повідомив, що його прохання взято до уваги, а Високий сейм рішенням від 19 жовтня 1882 р. ухвалив виділити потрібну суму. Крім того, консерватор запропонував професору розробити план розкопок. І. Шараневич не забарився і невдовзі склав "Plan robot archeologicznych ...w Zalukwi, w Haliczu i па Krylosie", який видрукував на своїх сторінках журнал "Przegląd archeologiczny" у 1883 р. [3] "Plan..." було запропоновано Крайовому комітету. І. Шараневич детально виклав свої погляди на те, що саме необхідно дослідити під час археологічних розкопок у Галичі: фундаменти церков, гробищ і урочище Дуброва, Карповий гай, берег Дністра від устя Лімниці до устя Лукви, Залукву, Крилос та їх околиці.

Зауважимо, що граф В. Дідушицький лише частково схвалив план І. Шараневича, оскільки мав свої погляди щодо проведення розкопок. Він вважав першочерговим завданням тільки детальний огляд фундаменту церков. У листі до Крайового комітету від 12 травня 1883 р. В. Дідушицький висловив побажання, щоб І. Шараневича при проведенні розкопок було повністю йому підпорядковано, і науковець всі знайдені предмети віддавав у його руки [4]. Це, безумовно, схвилювало українську громадськість Львова. Спеціального місця після збору предметів, знайдених при розкопках, у Львові не було, а тому всі вони, як того домагався граф В. Дідушицький, могли потрапити до польських або німецьких музеїв. У пошуках виходу зі становища, що склалося, рада Руського народного дому уповноважила В. Ковальського звернутися з проханням до І. Шараневича проводити роботу

¹ Консерватор — охоронець пам'яток старовини.

так, щоб усі знахідки поступали на збереження в Музей Народного дому.

Весною 1883 р. І. Шараневич запропонував Крайовому комітету новий проект проведення розкопок, який було прийнято [5]. Крайовий комітет ухвалив надати І. Шараневичу триста фунтів стерлінгів австрійською валютою.

Слід відмітити, що підготовка і початок розкопок вимагали від І. Шараневича великих зусиль, витримки і наполегливості, оскільки з боку консерватора галицької старовини В. Дідушицького постійно був відчутний тиск. Граф намагався діяти так, щоб І. Шараневич виконував всі його вказівки, а керівництво розкопками здійснювали краківські вчені, а не львівські дослідники на чолі з І. Шараневичем. Прикладом такої політики В. Дідушицького було намагання зірвати проведення археологічного з'їзду в Галичині за участю львівських вчених — Шараневича, Петрушевича, Цвіклінського, Захарієвича, а також науковців з Кракова. В. Дідушицький призначив днем проведення з'їзду 13 липня 1883 р., знаючи, що львів'яни не зможуть бути присутніми на ньому. У зв'язку з цим, І. Шараневич відправив офіційного листа до Крайового відділу з проханням перенести дату проведення з'їзду на 20-22 липня 1883 р. Але й у ці дні з'їзд не відбувся, бо краківські вчені, через намовляння В. Дідушицького, не приїхали до Галича, і, зрештою, від ідеї проведення з'їзду відмовилися.

Крім того, гроші, які Крайовий комітет виділяв для проведення робіт, до організаторів розкопок так і не доходили, тривале листування та інші перешкоди гальмували розкопки. Але, завдяки своїм здібностям і таланту, І. Шараневичу вдалося знайти вихід зі складного становища. Отримавши 1883 р. посаду куратора галицьких історичних знахідок, І. Шараневич звернувся по допомогу до поміщика Владислава Федоровича Огинського, власника маєтків Окно, Товсте, Чірнигівці, який став меценатом археологічних досліджень у Галичі, посприявши їх успішному проведенню. На знак вдячності і поваги вчений присвятив Владиславу Огинському свою працю "Tri opisy historyczne ... gradu Halicza w roku 1860, 1880, 1882", що вийшла друком у 1883 р. [6].

У роботі І. Шараневич інформував широке коло громадськості про історичне минуле Галича. Він стверджував, що Галич належав до стародавніх міст червенських і є одним із найдавніших міст Галицької Русі. Цікавою є еволюція поглядів ученого щодо місця знаходження стародавнього Галича, яка знайшла своє відображення у другій праці. Як уже згадувалось, у своїх попередніх роботах І. Шараневич перейшов від початкової думки про те, що стародавній Галич був розташований на місці нинішнього, до припущення про розташування галицького городища на залуквинських полях. На підставі вже перших результатів археологічних розкопок, які вчений розпочав у 1882 р. разом з настоятелем парафії села Залуква Левом Лаврецьким, І. Шараневич схиляється до третьої і остаточної версії про розташування стародавнього Галича на місці Крилоса.

Розкопки в Галичі йшли доволі успішно. Час від часу у пресі з'являлися звіти про них. Протягом першого року розкопок газета "Діло" надрукувала статті І. Шараневича "С Галича" (1883.-№80), "Дальші розкопки руїн Галича" (1883.-№103 і 107), а також статтю "Про розкопки Галича", написану вченим у співавторстві зі священником Л. Лаврецьким. У польському журналі "Przegląd archeologiczny" [7] І. Шараневич підбив підсумки розкопок 1883 р., дав характеристику знахідок, описав їх.

Наступного року з'явилася стаття у співавторстві з Л. Лаврецьким [8], у якій було висвітлено дальший хід розкопок у Галичі, а 1886 р. - праця "O rezultatach poszukiwan archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1884 - 1885 гг. [9], в якій вчений прокоментував розкопки останніх двох років.

Протягом трьох з половиною років наполегливої праці І. Шараневич зі своїми помічниками відкрив численні пам'ятки, пов'язані з древнім Галичем, зокрема:

1. Фундамент церкви Спаса, що була споруджена при князі Володимиркові і згадана в Іпатіївському літописі 1152 р.
2. Фундамент Богородичної церкви.
3. Костел святого Станіслава.
4. Паркет з жовтої цегли в Четвириках (можливо, тут стояла церква Благовіщення).

5. Сліди фундаментів з печерою в стіні у селі Вікторів біля Крилоса.

6. Фундамент восьмикутного будинку у Крилосі.

7. Фундамент монастиря святого Іллі на правому березі Лукви.

8. Фундамент на лівому березі Лукви (професор Київського університету В. Антонович робив припущення, що він є підвалиною вежі, яка захищала вхід у Галич - С.Б.).

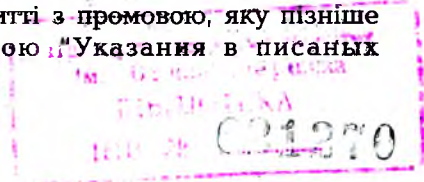
Усі предмети, знайдені в околицях Галича, - кам'яні ножі, долота й бронзові булави, свинцеві печатки - були описані і лягли в основу музею Ставропігійського інституту. Його археологічний відділ був створений виключно зусиллями професора І. Шараневича [10].

У 1885 р. вчений влаштував у залі політехнічної школи у Львові виставку археологічних знахідок із Галича. На виставку прибув з Києва В. Антонович, який разом з І Шараневичем відвідав розкопки стародавнього Галича.

Співапраця І. Шараневича з професором В. Антоновичем не подобалась В. Дідушицькому: по-перше, консерватор не довіряв І. Шараневичу, по-друге, він вважав більш корисною співпрацю з краківськими вченими, ніж з наддніпрянськими дослідниками. В останньому листі до І. Шараневича граф В. Дідушицький повідомив, що доісторичними розкопками займеться п. Заменський з Кракова. Однак уже невдовзі І. Шараневич зайняв посаду цісарсько-королівського консерватора історичних пам'яток Галицької Русі, яку до цього часу обіймав В. Дідушицький.

Щодо виставки, яку організував І. Шараневич, слід сказати, що вчений хотів провести її у 1884 р., однак граф В. Дідушицький намагався її затримати. У своїх листах до І. Шараневича [11] він вимагав перенести термін її проведення щонайменше на один рік, відкидав також думку про створення української секції на виставці. Водночас він підкреслював, що українська мова може бути офіційною тільки поряд з польською. І. Шараневич змушений був поступитися.

Виставку було проведено на належному рівні. І. Шараневич виступив на відкритті з промовою, яку пізніше було надруковано під назвою "Указання в писаных

источниках, а особенно в документах и актах до археологических исследований" [12]. Згодом І. Шараневич надрукував статтю [13], в якій підбив підсумки виставки, а також подав класифікацію знахідок, поділивши їх на три групи:

- 1) знахідки кам'яного віку;
- 2) знахідки віку бронзи;
- 3) знахідки залізного віку.

Знайдені в Галичі предмети І. Шараневич перевіз у Ставропігійський інститут. У 1886 р., з нагоди 300-річчя Ставропігійського братства, професор повторив виставку врахувавши попередній досвід. Цього ж таки року І. Шараневич створив у стінах Ставропігії музей, до фондів якого потрапили попередньо виставлені експонати. Водночас дослідник продовжував працювати над вивченням Стародавнього Галича, хоча Крайовий комітет асигнував мізерні суми на проведення розкопок. Звіт про роботу протягом 1886-1887 рр. з'явився в пресі наприкінці 1887 р., а у 1888 р. вийшов окремим виданням [14].

У 1888 р., з нагоди 900-річчя Хрещення Русі, І. Шараневич надрукував "Звернення Ставропігійського інституту у Львові до українського населення і духовенства", в якому закликав взяти активну участь у бібліографічно-історичній виставці [15], що мала відбутися у жовтні - грудні 1888 р. Відразу ж після "Звернення..." виходить у світ "Каталог археологічно-бібліографічної виставки Ставропігійського інституту у Львові" [16], необхідність в якому була викликана зростанням числа експонатів. Експозиція мала великий успіх і тривала не до грудня 1888 р. як було заплановано, а до середини лютого наступного року. Як наслідок, з-під пера сеньйора Ставропігії виходить звіт, який був надрукований на сторінках "Временника Ставропігійского института" [17].

Виставка була підсумком багаторічних клопітких досліджень І. Шараневичем стародавнього Галича. З моменту призначення Ф. Шараневича консерватором, він намагався поширити свою діяльність на всю Східну Галичину.

У 1890 р. разом з професором І. Шараневичем дослідження Звенигорода проводив і В. Антонович. За свідченням священника Івана Билинкевича [18], настоятеля парафії в

Хлібовичах, недалеко від Звенигорода, І. Шараневич розкопав великий камінь, залишок фундаменту церкви, що знаходилася на городищі. За його ж даними у Звенигород приїздив разом із І. Шараневичем і В. Антоновичем Михайло Грушевський.

Останнім місцем археологічних досліджень професора І. Шараневича були села Чехи і Висоцька Городівського повіту. У 1894 р. тут почав розкопки М. Грушевський, а з 1895 по 1898 рр. обидва вчені проводили дослідження спільно. Великомасштабні розкопки, під час яких було виявлено 370 поховань, проводилися згідно з усіма вимогами до археологічних досліджень: було вивчено топографію та стратиграфію пам'яток, зафіксовано процес розкопок, описано виявлені предмети та матеріали, дано антропологічну характеристику поховань і датовано пам'ятки.

І. Шараневич отримував допомогу від асистентів Владислава Кухарського та Бенона Яновського, а також вчителя народної школи в селі Чехи Яків Сподарика. Археологічні розкопки проводилися на полях поміщика Адама Краєвського та селян Оранюка та Ничая. Найбільші знахідки - доісторичні кладовища, що мають ознаки городищ - були виявлені дослідниками в Чехах на "Сточині" та у Висоцьку на "Заставі". Після розкопок І. Шараневич підготував статтю яку було надруковано у збірці "TeKa konserwatorska" [19]. Це був звіт ученого про виконану роботу.

Археологічна діяльність І. Шараневича є надзвичайно широкою і плідною. Дослідник був одним із перших, хто почав систематично збирати і публікувати матеріали з історії й топографії краю, трактувати історію стародавнього Галича, посилаючись на пам'ятки матеріальної культури, що були виявлені в результаті археологічних досліджень. Саме тому вчений І. Шараневич зайняв почесне місце піонера серед археологів Східної Галичини.

1. Szaraniewicz I. O Zrodlach sluzacych do glebszego poznania dziesow kraju o jczytgo. - Lwów, 1870, - 17 s.

2..Центральний державний історичний архів у Львові (далі ЦДА у Львові), ф.146., оп. 51а.,спр.1030, арк. 1 - 16.

3. Szaraniewicz I. Plan robot archeologicznych... w Zalukwi, w Haliczu i na Krylosie // Przegland archeologiczny. - 1883. - Wydanie 2.
4. Ваврик В. Р., И. И. Шараневич. - Львів, 1929. - С. 128.
5. ЦДІА у Львові, ф. 146, оп. 51а, спр. 1030, арк.5.
6. Szaraniewicz I. Trzy opisy historuczne... grody Halicza w roku 1860, 1880, 1882. - Lwow, 1883. - S. 236.
7. Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwan archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1883 // Prztglad archeologiczny. - 1883. - Widanie 3. - S. 3-9.
8. Лаврецький Л., Шараневич І. Дальший хід розкопок в Галичі // Діло. - 1884. - №115.
9. Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwan archeologicznych w okolicy Halicza w roku 1884 i 1885. - Lwów, 1886. - S.29.
10. Свенцицкий И. Описание музея Ставропигийского Института во Львове. - Львів, 1908. - С. 248.
11. ЦДІА у Львові, ф. 358, чт. оп 2, арк. 28.
12. Шараневич И. Памятки галицко-русской старины в изображениях. - Лвів, 1886. - С. 11.
13. Шараневич И. Указания в писаних источниках, а особенно в документах и актах до археологических исследований. - Львов, 1886. - С. 35.
14. Шараневич И. Известия о результате исследовательских раскопок в рубежах древнекняжеского города Галича, предпринятых в 1886 - 1887 гг. - Львов, 1888. - С. 8.
15. Шараневич І. Звернення Ставропигійського інституту у Львові до українського населення та духовенства прийняти участь в бібліографічно-історичній виставці. - Львів, 1888. - С.3.
16. Шараневич І. Каталог археологічно-бібліографічної виставки ставропигійського інституту у Львові. - Львів, 1888. - С. 96.
17. Шараневич И. Отчет из археологически-библиографической выставки в Ставропигийском институте/ /Временник Ставропигийского ин-та. - Львів, 1890.
18. Билинкевич И. Несколько памятков из древнекняжеского города Звенигорода // Временник Ставропигийского ин-та. - Львів, 1899.
19. Szaraniewicz I. Smentarzyska przedhisioryczne w Czechach I Wysochu, w rowiecie Brodskim odkryte w roku 1895, 1896, i 1897 // TeKa konserwatorska. - Lwów, 1900. - S. 1-30.

A study surveys the outstanding role of prof. I. Sharanevich , his appreciable contribution as a scholar and enthusiast in laying the fundamentals of the researches and analysis done in the studies of Halychina, and archaeological finds on the territory of Old Halych under Prince Danyla's rule.

О.Б. Гуцуляк

ЗОЛОТИЙ ТІК, ЗОЛОТЕ ЦАРСТВО І ЗОЛОТІ РУКИ ІНДІЙСЬКОГО БОГА САВІТАРА

Існує переказ, що у давньому Галичі, на Крилоській горі, був золочений майдан. Його називали Золотим Током. Коли монголо-татари напали на Русь, це золото втекло під землю. Галичани вірять, що Золотий Тік колись вийде на поверхню одночасно з появою променистого білого вершника – Святовита (святого витязя) [1].

Така собі легенда про повернення "золотого віку".

I

Можна вважати, що галицький Тік у цій легенді є символом незалежності, адже українське слово "тік" тотожне німецькому tag – "народні збори", а також давньоіндійському tegas – "золото", teigasa – "метал", давньоірландському tigh, teach – "дім". Щоправда, у старогрецькій мові було слово halta – "народні збори", з якими одного кореня слово halos – "молотильний тік", "коло, диск", "сяюче коло, ореол". З цими словами напрошується паралель до топоніму Галич.

Золото у легенді – це символ харизми володаря Галича, який свого часу сидів на золотих престолах кількох князівств і був оборонцем східних рубежів християнського світу...

Відомо також, що в одному з варіантів старофранцузького епосу "Пісня про Роланда" трапляється вираз or de Galice (де "ор" – "золото") і вважається, що "золото" у поєднанні з назвою країни є одним із так званих "загальних місць" епосу для позначення багатств цієї країни. Дехто вважає, начебто мова у "Пісні..." йде про Галісію або Уельс, який французи називають Gales, а руські літописці знають жителів Уельсу – валлійців як "галичан". Але у інших варіантах "Пісні..." слово

Galice замінено на "Русь", що дає підставу вважати, що мова йде власне про нашу Галицьку землю (civitas Haliacensis)[2], та ще й поряд зі згаданими тією ж "Піснею..." полянами, бужанами, лютичами, сорбами, уличами-угличами, есклавами-слов'янами тощо [3].

Вважаємо, що назва теперішнього поселення Крилос на місці давнього Галича походить від слова "крити", до якого додано давньоукраїнський суфікс "–дло–". З часом первинне значення забулося, слово зазнало "народноетимологічного" випрямлення у напрямку до ототожнення з назвою архітектурного елемента храму, в якому існував крипторій (гр. "крипто" – "приховую", "ховаю", "крипте" – "підземний хід").

А чи не існують під Крилосом таємні печери, в яких зберігаються золоті символи влади?!...

Від такого поспішного висновку нас застерігає досі існуючий звичай білорусів заривати у ями обмолочений хліб, а у росіян відгомін цієї традиції зберігся у святочній грі "Хоронити золото і чисте срібло"[4].

Візантійський історик Феофілакт Симокатта свідчить, що у варварів над Дністром існує гора, що зветься золотою (hrysoyn hutos) тому, що "... на ній у достатку родять плоди, крім того, вона багата дикими звірами і в'ючною худобою. У тюрк був закон надавати золоту гору у розпорядження головного кагана" [5]. Іншим істориком ця гора названа Nektel, де другий компонент – "ел" – це тюркське "ель" або "іль" – "державна", "влада"[6]. Перший компонент – "хект" – споріднюється з евенкійським екса "скеля, "високий берег", "насип", манчжурським "якса" – "яр". "високий берег", тюркським актау – "чиста, біла гора".

Алтайські народи відзначають культ "або" (монг. "насип") на пагорбах або горах, з яких відкривався вид на довколишній простір. Обо – це жердина із зображенням повітряного коня Хий-морь, який, начебто, супроводжує духа-предка і несе на собі сідло, на якому палає вогнище (монг. "гал") [7]. Той, хто "осідлав" цього небесного скакуна, до свого імені додавав суфікс "–лиг" (варіант: "–лич") – "посідач" [8]... Як тут не згадати літописну легенду про те, що сидіння на Галичині могили тотожне князінню в Галичі !.. Термін "хий-морь" досі

у монголів означає наснагу, а людину талановиту, зі світлою душею, пасіонарія називають "хий морьтой хун" – "людина, володіюча повітряним вогняним конем".

II

Розмірковуючи над проблемою Золотого Току і Галичиної могили, пригадаємо, що в X ст. кремонський єпископ Ліутпранд у своїй книзі "Антаподосіс" зазначив, що наші предки – руси отримали своє ім'я від грецького слова rhoysios "червоний", і що цю назву дали їм за особливий відтінок кольору їх тіла (в оригіналі: de qualitatc corporis) [9]. Можливо, єпископ не зрозумів своїх інформаторів, які мали на увазі "особливий характер суспільної організації" русів, бо ж по-латині "корпус" означає "тіло", "особистість", "суспільна організація", "община", "соціальний стан", "єдине ціле". Суспільна організація русів-слов'ян була пов'язана з культом Сонця і золотих (червлених) "магічних" речей-інсигній. Золото в культурі всіх держав світу завжди виступає як якість владної могутності правителя василевса – "слави"...

Згідно з преказом Геродота, молодший правитель Скіфії Колаксай заволодів золотими інсигніями: плугом з ярмом, сокирою, чашею або луком Геракла [10]. Він розділив своє царство Паралатін на три царства, як колись зробив і його батько – правитель усієї Скіфії (Паралатія – одна з трьох земель, теж поділена на три), й інсигнії передав на збереження найбільшому з них. Це останнє царство у Паралатії отримало назву "Те, в якій зберігається золото". Найвірогідніше, держава Колаксай була поділена на три царства – скіфів-аротерів, скіфів-георгоїв, скіфів-борисфенітів. Власне ці три групи скіфів, за Геродотом, на відміну від решти скіфів, отримали загальну назву "сколоти" від імені свого предка Колаксай, з яким ми співставляємо литовського бога урожаю Скальсу, ім'я якого означає "Дай Боже!" [11].

Для академіка В. Рибаківа логічним видається місцезнаходження золотих реліквій Колаксай у Середньому Подніпров'ї, де існує природний захист для жителів простору, обмеженого Дніпром, Росавою та Россю. На його ж думку, головним святилищем Сколотської імперії Паралатія було Трахтемирівське городище на Правобережжі (навпроти, на лівому березі, – Переяслав). Трахтемирів названий на честь

вигляду Таргітая, батька Колаксія, Арпоксія і Ліпоксія. Він же – старець-богатыр Тарх Тарахович, який жив на горі Сіян і домігся любові Баби-Яги, тобто Єхидни-Діви з переказу Геродота.

На жаль, В. Рибаків не перевів погляд з Трахтемирова на Лівобережжя, де розташоване місто Золотоноша. Як відомо, цей регіон зазнав з IX ст. хр. е. інтенсивної агресії степових кочовиків, які й потюрчили місцеве населення, внаслідок чого й виникли половці [12]. Аналогічно печеніги – це потюрчені іранці Приаралля. Відповідно володарі "Царства, в якому зберігається золото", отримали б харизматичну владу над всім простором колишніх скототів, над Руссю. Схоже, що саме так трактували готи свою резиденцію на Дніпрі – *Aghemar* (де "ар" – "метал", "золото", пор.: *ar-hjalms* "золотий або металевий шолом" [13], яку О. Прицак ототожнює з Кам'янським городищем на Лівобережжі Дніпра, що існувало як поселення ремісників та металургів до III ст. до хр. е. [14]).

Але у випадку з тюрками цього не сталося, бо слов'янський отрок Ян Усьмович Кожум'яка перейняв "славу" у тюрка-печеніга. "Золоте царство" на Лівобережжі, втрапивши золоті інсигнії, перетворилося у "Жовту землю", а її жителі стали "половцями" (від "половий" – "жовтий", "червоно-жовтий").

Ті ж, які відвоювали золото як "славу", що завжди "... постає у несвідомому, збуджує і стимулює внутрішню динаміку організму та пронизує наскрізь почуттям душу людини" [15], стали називатися іменем "роси" – "золоті", яке споріднене із словами інших індоєвропейських мов: санскр. "харіс" – "золотистий", гр. "хрісос" – "золото", "харіс" – "краса, любов"... Потрапивши у сферу практичної географії, епічний для слов'ян топонім "Золоте царство" (в його назві часів індоєвропейської праєдності був корінь "рос-") "побутується", надається певній території (на Правобережжі) і стає частиною її топографії. І навпаки, реальний етнонім "слов'яни", що означає певну ментальну єдність залучається до епічно-літописного контексту і втрачає безпосередні зв'язки з дійсністю.

Середньовічний історик псевдо-Захарія свідчить, що роси називалися "герос" чи "херос" (*hros*). Греки ототожнили, на нашу думку, придиховий звук *-h-* зі своїм густим

придиховим *-h-*, що вимовлявся після приголосного (наприклад, *gh-*), але на письмі позначався перед приголосним на початку слова (**p*). Транслітерація *hros* як **pws* зумовила об'єднання правила грецької орфоєпії з вимовою етноніму самими його носіями, внаслідок чого утворилося *hrhos*, де *-h-*, за фонетичними законами грецької мови, перейшло у *-ks-*, внаслідок чого постав суто грецький витвір – "роксолани" (грец. *Ροκσολανοί*, лат. *Rhoxolani*) під впливом існуючого іранського слова *goxš* "світлий" (звідки ім'я дружини Олександра Македонського – Роксана).

III

Самі ж роси (німці називали їх "росомони") могли використовувати для позначення себе у стосунках із зовнішнім світом етнонім *alanois* (аланоїси), де компонент "алан" – "походить з тюркських мов і тлумачиться як "рівнина, поле, долина", але має значення "горб", "гірка" [16]. Власне поляни мешкали на Київських горбах, тобто етнонім "поляни" тотожний етноніму "алани" [17]. Для тих, хто вважає аланів предками іраномовних осетинців, зазначу, що давно доведено іранськість більшості полянських богів з пантеону Володимира. Поняття "поле" вмещувало у себе категорію обмеженого кінечного простору (плерома), який уявлявся у вигляді пагорба, кургану. У зв'язку з цим з'ясовується, чому літописець неодноразово наголошує на тому, що поляни – слов'янського походження, тобто слов'янізовані іранці, хоч звичаї у них відмінні від решти слов'ян.

Самоназвою нащадків аланів – іраномовних осетин – було "яси" (пор.: санскр. *yaśas* "слава"), у грецькій передачі – "оси" або "ози" (звідси – осетини, Озівське море). Мандрівники Плато Карпіні, Рубрук та Йосиф Барбаро свідчили, що алани називали себе "аси"... Тобто у перекладі етнонім яси означає "славні", "слав'яни" (ми не торкаємося в нашому дослідженні такої цікавої теми як групи германських богів – аси та вани). Цікаво, що у багатьох джерелах у певних випадках під іменем "слав'яни" розумілися осетини Приазов'я та Північного Кавказу [18].

В контексті золота як "слави" нам слід звернутися до походження цього етноніму. У давньоіранській "Авесті"

("Овістя") наявна богиня Аші (варіант: Арті), персоніфікація успіху, яка є "тілесне втілення великої слави" (Яшт 17:15). Аші володіє багатими землями, золотом, сріблом, жонами і дочками. Батько Аші – верховний бог Ахура Мазда; мати – його ж дочка Спента Армаїті ("Свята Безсмертна") – персоніфікація землі; брати – Сраоша (Сурож – бог порядку, собак, півнів та зорі Сиріус) та Рашну ("Світло", народжений у могилі); сестра – Релігія Заратустри. Згідно з міфом, Аші ховається від грабіжників у золотому руні. Історію останнього знає кожен школяр.

Безпосередньо в осетинській міфології Аші відома як Ацирухс, дочка Сонця і жона витязя Сослана. Французький академік Ж. Дюмезіль пояснює її ім'я як "священне світло" і вважає його епітетом богині вогню і домашнього вогнища, яку, за Геродотом, стенові скіфи (протоалани) називали Табіті, а величні арії знали як Тапаті – "Гріюча". Батько історії ототожнює її з грецькою богинею домашніх вогнищ Гестією і зазначає, що вона була "царицею скіфів", вогнями котрої клялися їхні царі.

Чи не була вона дарителькою згаданих вище золотих інсигній, що впали скіфам начебто з неба?

Колаксай-Дажбог зумів завладати ними. Арпоксай (він же Стрибог?) вирушив шукати "свою" славу. Як свідчать всі архаїчні варіанти індоєвропейських міфів, третій брат (тут – Ліпоксай, він же Гориня: гр. *lyre* "горе, біль, скорбота") гине від рук обох братів. І їм мстить за це його син – Змій Горинич, а потім – внук – Тугарин Змійович або Змій Тугарин[19]. Слово "Змій" означає, що вони члени тої ж моральної спільноти, до якої належать їхні стрийки, – "святої землі", що вони "сродні" з нею (*Gemeinschaftsgefühl*), "земні" (дв. – пруськ. **zmoī* "чоловік", стар. – слов. **zpaǰь* "земний", "чоловік" > **zpaǰь* "змій"). "Свята Русь", "мати-земля" виступає перед землянином як довоколишній простір, як світ-текст[20].

Ім'я Арпоксай, як і Ліпоксай (див. вище), є перекладом греками-колоністами скототського імені, що означає "Сокіл-цар". Згідно з індоєвропейськими міфами, сокіл викрав з раю стебло священної рослини, з котрої боги виготовили напій сома (на нашу думку, ця рослина – "сумах дубильний", латинська назва якої – *ghus*). "Авеста" стверджує, що цей сокіл

називався Варгана (звідси українське "зварганити"), його житло – сварга ("небо"; пор. зі Сварогом) і був він втіленням бога війни Вератрахни (він ще вищезгаданий Таргітай-Тарх, ведичний Індра, античний Арес-Марс). Цього бога пророк Заратустра зреформував у поняття "варегна", що є начебто матеріальним втіленням більш абстрактного поняття "фарна", "парна". Останнє розуміли як позначення сонячного начала, божественного вогню, його матеріальної еманациї. Пізніше фарна отримала значення "слави", "доброї долі" [21]. Сяючий образ фарни в уявленні персів був втілений як у соколі, так і у царському ореолі, німбі.

Арійці уявляли, що фарна це безколірний токсичний газ із запахом часнику і гнилої риби (фосфористий водень), який самоспалахував внаслідок розкладу трупів, і з його синюватого горіння утворювався білий дим – пентоксид фосфору, що здіймався у небо*. Праїндоевропейці своїх померлих виносили на пагорби або штучно створені мастаби, башти-нураги або дахми на поживу птаству та псам. Даний обряд поховання зберігся у сповідників віри Заратустри – парсів. Зокрема, іранські та тюркські народи Середньої Азії вважають, що на берегах космічної ріки Ранхи (Галактики, Чумацького Шляху) на пагорбі живе дух праведності Рашну ("світло", "сяйво"), народжений у могилі[22]. Аналогічні обряди поховань були зафіксовані в античності у жителів Іберії та Сардинії. Зіткнувшись з ним, фінікійці назвали місця таких поховань "баштами сяйва".

Місце поховань єгипетських фараонів – піраміда (у назві корінь "пір" – "вогень") [23] – вважалася, як зазначав М.Чмихов, символом мулистого родючого ґрунту-пагорба з виникаючим на ньому богом-деміургом. Ієрогліф на позначення "пагорба творення" і "явлення у славі" зображався у вигляді навислої над горизонтом дути пагорба, увінчаного двома спрямованими променями, тобто символізував зворотне злиття з Сонцем фараона, народженого з тіла бога сонця Ра [24].

Даний феномен світогляду древніх ми пропонуємо назвати терміном е д а х о е з м (від алгонкінського *eda hoc* "світло на горі", від чого походить назва штату Айдахо, Idaho (США)).

Внаслідок безпосереднього і довготривалого сусідства землеробів-арійців з непохованими у землю померлими, цей праіндоевропейський обряд, що виправдовував себе у часи їх кочового життя, спричинився до пандемій чуми тому був замінений на трупоспалення, хоча сама суть ідеї не змінилася – забезпечити душі перехід зі світу людей у світ богів через занурення тіла у космічний “тапас” (“тепло, жар”) як універсальний принцип творення (пор. з вищезгаданою Табіті-Тапаті) і перетворення людей у клас божественних істот “рібху”-“умільців” (слов. “роб”), володарів родючості й багатства.

Уявімо жах архаїчної людини, коли суше листя й хмиз, що вкривали померлого, раптово спалахували від “духу”, що виходив з нього! Воістину померлі володіють магичною силою дарувати вогонь...

Чи не звідси зберігся звичай вкривати могилу вінками з квітів – символів “вогненої квітки”? Чи не зберігався родом вогонь, запалений власне “від предка”?

IV

Внаслідок здійснення обряду поховання, довколишній простір освячувався і ставав “вітчизною”, “землею предків” [25]. Звідси поставала потреба забезпечити себе харизмою, підтримкою з боку духів предків, їхнім благословенням. Досягнути цього можна було тільки дотриманням традиції (санскр. “бхарата” – “традиція”; чи не містить самоназва “Україна” той же корінь, що і в самоназві Індії – “Бхарата”?), основаної на циклах природи, підпорядкованих “закону гармонії” – л а д у. Його носієм вважається жінка як втілення певної “життєвої сили” (санскр. “дакша”), що визначає характер людини та її долю (счастье, щастя), місце у межах соціального колективу. Але л а д передбачає не звичайнісіньке повторення, а, за Е.Кассіроном, “відродження минулого, яке має конструктивний і творчий характер” [26].

Гармонія (гр. “зв’язок, скріплення, договір, паз”, пор.: лат. *apud* “передпліччя з лопаткою, плече, бік”; санскр. *gamati* “зміцнює”) є донькою бога війни й бурі Ареса та богині кохання Афродіти. У посаг Гармонія отримала золоте намисто, володіння яким іншим приносить нещастя.

Буквальний переклад грецького слова “гармонія” на санскрит – “діті”. Це теонім старшої дочки сьомого сина верховного бога Брахми козлоголового Дакші (“правий, південний, спосібний, розумний”, “воля, енергія, рішучість, пасіонарність”, “півень”, “вогонь”), який був наділений епітетами “бик Шіви”, “коханий – батько жінок” тощо.

Діті від Кашьяпи (еманації самого Брахми) народила демонів – асур (корінь “ас-” – “слава”), тоді як її сестра Адіті (“негармонія” або “початкова Діті”) народила від свого батька Дакші (символ Волі, що прагне до В-Лади!) богів-девів. У “Пуранах” є міф, що Дакша зі своїми доньками тисячами народжує синів, щоб вони заселили землю. Як “старша”, Діті отримує д а к ш и н у – сакралізований дар, що втілювався у коровах, биках, конях, вівцях, скарбах, золоті тощо (пор. з ф а р н а). Дакшина у “Рігведі” персоналізована як молочна корова, яка вигодувала богів Агні, Індру та Сому (РВ I, 125, 5; II, 11, 21; IX, 71, 8). Проблему семантики кола понять, що позначалося індоарійськими словами з санскритським коренем “дакш-” дослідила Т. Оранська [27]. У “Рігведі” дакша розуміється як “спосібність, духовна і фізична сила”. Дакшиною володіють боги. Її досягають жертвами. Згаданий вище сік сома – це дакша богів (IX, 76), пиття соми веде до дакши. Мітра і Варуна запрягають дакшу, мов бика, у колісницю. Індра отримує дакшу у битві з асурою Врітрою, сином Діті (пор. зі згаданим вище “нереяттям слави Кожумякою у печеніга), вивільнивши з полону в скелі священних корів-персоніфікацій рік. У цього бога випрошують мужності, як дар тієї дакши, котру він набув як переможець Врітри. Це вбивство Врітри є жертвопринесенням, що повторює народження Всесвіту і тим самим продовжує його існування (першу жертву приніс Дакша). Тому кожен, хто здійснює жертвопринесення як захисну функцію поряд з функцією створюючою (д е м і у р г і ч н о ю), отримує дакшу (“накопичення”), щоб здійснити дакшину (“роздачу, запліднення”). Дакшина – стимулююче начало колообігу багатств у ритуалі, це шлях Сонця. Тому права сторона (дакша, десна) – це напрямок, в якому рухається сонце, шлях що веде до достатку.

У небесній сфері роль дакшини (десниці) виконує богиня ранкової зорі Ушас, а її володар — козлоголовий бог Пушан ("Квітучий"), який теж вважається, як і Дакша, першим жертводавцем.

Діти і Кашьяпа передали, відповідно, дакшину своїм синам-близнюкам — Хіраньякашйпу ("Маючий золоту одежу") і Хіраньякші ("Маючий золоте око"), які захопили владу у всесвіті, підпорядкували собі богів і спричинили світовий потоп. Бог Вішну ("Проникаючий") переміг їх, втілюючись в нарасінха (людинолева) та бхайраву (борова), і відібрав від них дакшину, бо в їхніх руках вона вийшла за межі циклічного процесу творення всесвіту, контрольованого ритуалом. Не можна роздавати дакшину тим, хто не брав участі у жертвуванні, бо в цьому випадку розривається коло, яким вона повинна рухатися.

З індоарійською дакшиною слід ототожнювати грецьку богиню Діке ("Звичай"), яка оберігає ключі від воріт, через котрі прокладено шлях дня і ночі (пор. санскр. "врата" — "закон" і Врата — місце народження Дакші). Діке — володарка справедливості у колообізі душ (Платон. Федр. 249 в), вона карає мечем нечестивців. У "Золотому віці" Діке правила світом під іменем Астреї ("зоря"), але коли зіпсувалися звичаї і настав бронзовий вік (у 2274 р. до хр. е., за М. Чмиховим [28], Астрея повернулася на небо і перетворилася на сузір'я Діви. В індуїзмі дакшина виступає як Тара ("Зоря"), котру викрав бог Місяця Сома.

Але найбільш давнім образом Діке-Тари-Астреї-Іштгар є солярне божество прааріїв Савітар ("Породжуюче"), воно ж — Праджapati ("Володар нащадків"), універсальним визначенням якого є "золотий", "бог щастя", "наймудріший". У нього — золоті руки, яких його позбавив бог Рудра ("Рдяний", "червоний" або "ревучий"), але потім повернув. На нашу думку, цей міф свідчить про якусь катастрофу, що на певний час перепинила променям сонця ("золотим рукам" Савітара) доступ до поверхні землі. Як свідчать дані вчених Флоридського університету (США), така катастрофа трапилася між 11653 та 11542 рр. до хр. е. [29]: темно-сіра мла (у променях Сонця вона ставала кривавого кольору, "рдяною", Рудрою) огорнула планету, почався так званий "парниковий ефект". В осадах

підвищилася концентрація урану, викинутого з надр землі. Магнітне поле теж змінилося. Почалося небачене підвищення рівня Світового океану. Сонце, Місяць, зорі, саме небо зникли на роки. Зіткнувшись з цим страшним явищем, людина, яка до катастрофи сприймала правильну послідовність відомих явищ (наприклад, схід сонця) у силу їх регулярності як щось дане, що не потребує пояснення, починала міркувати — і то не довго — над причинами цих явищ, в "людини беручої" (homo sapiens (стаючи "людиною мислячою") homo sapiens). В даному аспекті важливо не піддатися еретичній спокусі протиставити гріх (санскр. grah "брати") гнозисові, як цього вимагає Ю.Шилов [30].

Із розділення буття на "до" і "після" катастрофи поставала велика туга. Туга за променевою енергією сонця, яка, впливаючи на кровеносні судини, змінює фізико-хімічний склад крові: збільшується пойкилоцитоза. Зміна у хімічному складі крові спричинює зміни у загальному стані організму і його нервовому тонусі. Недаремно древні в абсолютній своїй більшості співвідносили душу із кров'ю. У Біблії слово "нефеш" — "душа, життя" має ще й значення первинне — "кров". Відповідно раптова зміна температури призводить до "вибухового" розвитку природи, в тому числі й людського організму. Як вважає Ю.Кочержинський, повторюючи, на жаль без посилання, теорію В.Щербаківського, внаслідок катастрофи антропогену відбулося розділення людства — з нього виокремилися "зграїні хижакі" (антигомопаразитус) [31], за термінологією В. Щербаківського — "м'ясоїди". Там, де клімат повернувся до докатастрофічного (південні широти), людині вдалося відновити симбіотичний допотопний лад, зберегти етологію, мораль.

У інших індоєвропейських традиціях мотиву втрати і повернення "золотих рук" — променів світила тотожна міфологема ока або очей верховного бога, які втрачаються і повертаються. Чи не до цього ж мотиву належить українська примовлянка про повернення-вихід "Ока Ладового" з води [32], субстанції ворога солярного бога [33]?

Автор вдячний за консультацію академіку УАННП, доктору хімічних наук, професору ІФДТУНГ Гуцуляку Борису Михайловичу.

1. Пушик С. Золотий тік: Поезії. – Ужгород, 1971. – С.75.
2. Дробинский А.И. Русь и Восточная Европа во французском средневековом эпосе//Исторические записки. – Вып.26. – М., 1948. – С.105.
3. Качуровський І. "Пісня про Роланда" в українському перекладі Василя Щурата//Всесвіт. – 1994. – Ч.9. – С.180.
4. Максимов С. Русская мифология: Нечистая, неведомая и крестная сила//Литературная Россия. – 1990. – Ч.16.
5. Феофилакт Симокатта. История. – М., 1957. – С.161.
6. Гумилев Л. Древние тюрки. – М., 1967. – С.101-102.
7. Викторова Л. Монголы: Происхождение народа и истоки культуры. – М.: Наука, 1980. – С.63; Рерих Н. Алтай – Гималаи: Путевой дневник. – Рига, 1992. – С.74-75.
8. Прицак О. Походження Русі/З англ.//Хроніка – 2000. – 1993. – Ч.5(7). – С.19.
9. Сюзюмов М. К вопросу о происхождении слова *Rus, *Rōfid, Россия//Вестн. древней истории. – 1940. – Ч.2. – С.121.
10. Рыбаков В. Язычество Древней Руси. – М., 1988. – С.43.
11. Гуцуляк О. Куди зникли скіфи або Відповідь на гумільовщину в історіософії слов'ян//Голос нації. – 1994. – Ч.5(67). – С.8.
12. Прицак О. Половці//Укр. історик. – 1973. – Рік X. – Ч.1-2(37-38). – С.112-118.
13. Прицак О. Походження Русі/З англ.//Хроніка. – 2000. – 1993. – Ч.6(8). – С.26,37.
14. Ильинская В., Тереножкин А. Скифия VII-IV вв. до н. е. – К., 1983. – С.188-190.
15. Волюбаш В. Глибинна психіка – вмістилище сили і коріння нації//Визвольний шлях. – Лондон. – 1976. – Т.ХХІХ: Кн.2(335). – С.150.
16. Лобода В. Тюркський елемент у північно-причорноморській топонімії//Укр. мовознавство. – Вип.6. – К.1978. – С.97.
17. Гуцуляк О. Рапн Хазарі: Роль Хазарської імперії в історії Київської держави варягів(882-965 рр.)//Четвер. – 1993. – Ч.4. – С.49,52.
18. Вестберг Ф. К анализу восточных источников о Восточной Европе//Журн. М-ва нар. просвещения. – 1908. – Ч. – С.336.
19. Смирнов Ю. Сводные описания в славянских этнических песнях и их значениях//Славянский и балканский фольклор. – М., 1971. – С.113-114.

20. Гуцуляк О. Влада землі і влада буття: Два начала в повісті Ольги Кобилянської "Земля"//Світ ідей Ольги Кобилянської: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Ольги Кобилянської. – Івано-Франківськ, 1993. – С.24-25.
21. Гуцуляк О. Знак-символ //Крок. – 1992. – Ч.5. – С.2.
22. Гуцуляк О. Хто такі рахмани? //Народознавство. – 1994. – Ч.10-11. – С.6.
23. Лукинова Т. Из наблюдений над лексикой, связанной со способами захоронения у древних славяни//Труды V Международного конгресса археологов-славистов: В 4 т. – К., 1988. – Т.4: Секция I. Древние славяне. – С.142.
24. Чмыхов Н. Истоки язычества Руси. – К., 1990. – С.106.
25. Лихачев Д. Национальное самосознание Древней Руси: Очерки из истории русской культуры X-XVII вв. – М. – Л., 1945. – С.7.
26. Кассіерер Е. Людський світ простору і часу //Філософська і соціологічна думка. – 1991. – Ч.5. – С.75.
27. Оранская Т. Производные корни daks – в индоиранских языках //Древняя Индия: язык, культура, текст. – М., 1985. – С.57-65.
28. Чмыхов Н. Истоки язычества Руси. – С.335.
29. Вісник Національної академії наук України. – 1995. – Ч.3-4. – С.101.
30. Шилов Ю. Безсмертя //Укр. оглядач. – 1993. – Ч.9. – С.6.
31. Кочержинський Ю. Золотий вік //Слово. – 1995. – Ч.3. – С.4,8; Кочержинський Ю. Дві лінії розвитку людства //Космос Древньої України. Трипілля-Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез. – К., 1992. – С.29-30.
32. Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі. – К., 1988. – С.144.
33. Кононенко В. Словесні символи: Проблема інтерпретації //Вісник Прикарпат. ун-ту. Філологія. – Вип.І. – Ів.-Франківськ, 1995. – С.4.

A study examines a traditional use of gold as the symbol of power, might and "glory" (faun) of an owner. The author has analyzed Herodotus' recorded legend about Scythian forefathers – tsars, who inherited gold wares and articles and "utilized" them in ancestor slavic

environment. This proposed version is traced through a comparison methods-based parallel done on the analogy of the phenomenon in other Indo-European traditions.

An attempt from the viewpoint of the Meteorological School of mythology is made to solve the problem of emerging the mythologeme about the loss and return of gold attributes by heavenly gods.

В.М.Конопля, І.Т.Кочкін

ПЛАНІГРАФІЯ Й ЖИТЛОБУДУВАННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ

Результати досліджень трипільських поселень північно-східного Передкарпаття, які проводились тут наприкінці ХІХ ст., у 40-50-х рр. і 70-80-х рр. ХХ ст. дають можливість систематизувати окремі відомості про характер розташування поселень та їх планіграфію, виділити типи й групи трипільських будинків, розглянути окремі елементи їх інтер'єра, зробити висновки щодо технології будівництва.

Вивчення планіграфії поселень вказує на її частий зв'язок з особливостями рельєфа Прикарпаття. М.М.Шмаглай у 1959 р. звернув увагу на те, що на поселеннях у Сухоставі й Кунісівцях сліди жител були знайдені тільки вздовж одного схилу плато. Він вважав, що подальші дослідження повинні виявити планування жител у формі кола або ж кількох кіл [15, с.53]. До схеми поселення Кунісівці близька планіграфія жител пам'ятки Белелуя-VI, де вісім жител були розташовані на центральній частині пагорба двома лініями, що сходяться. Ці лінії обмежуються краями плато на гребені пагорба. Житла були розташовані вздовж краю плато тераси і на поселенні Бовшів (урочище Більчак), де був виявлений дугоподібний спосіб розміщення глинобитних майданчиків, відстань між якими дорівнювала 40-50 м.

Вздовж краю мису були дугоподібно розташовані п'ять наземних жител поселення Марківці-I [2, с.22]. Підковоподібний варіант забудови (зафіксовано сліди семи жител) відмічено на поселенні Чернятин-II (урочище Глинище). Таким чином, важливу роль у планіграфії

трипільських поселень північно-східного Передкарпаття відіграла топографія пам'ятки, конфігурація пагорба. Там, де складалися кращі топографічні умови, розташування жител було традиційним для Трипілля. Зокрема, на поселенні Хом'яківка-I (урочище Городище), яке розташоване на лесовому останці, спостерігається кругова забудова (табл. I,3). Десять досліджених жител займають північний, східний та південний) сектори великого кола, що вписується в контури пагорба. Центральна частина поселення не мала забудови, крім того, тут бідний культурний шар. Можна припустити використання центральної частини цього поселення під великий загін для худоби [6, с.26]. В.М.Коноплею також відмічений гніздоподібний спосіб розташування двох-трьох жител (ознака кровноспоріднених зв'язків) [6, с.24].

Кругова система забудови також спостерігається на поселенні Вікторів-I (табл. I,1) де зафіксовані сліди 11 наземних жител [11, с.300-301]. Складна вісімкоподібна кругова система забудови відмічена на поселенні Грушів (табл. I,2). Встановлено, що залишки споруд були розміщені тут двома колами, між якими на вужчій частині мису простежено крупну річкову гальку, яка смутою шириною до 8-10 м перетинає його з півдня на північ. Ймовірно, це залишки своєрідної кам'яної огорожі, яка виконувала захисну функцію. У першому житловому колі нараховується 12 порушених оранкою майданчиків, відстань між якими не перевищує 20 м. У другому житловому колі планування забудови півкругле. Залишки 9 площадок зафіксовані паралельно північному і південному краю мису, а також вздовж розкиданих оранкою залишків кам'яної крєпиди. Відстань між галивними настилами жител - від 10 до 45 м. Друге житлове коло з'явилося у зв'язку зі збільшенням чисельності жителів поселення і потребою розширення його меж.

Кругова забудова з 11 наземних глинобитних жител та напівземлянок простежена на поселенні Медина в Галицькому районі [3, с.222].

Наведені дані дають нам підстави стверджувати, що на трипільських поселеннях північно-східного Передкарпаття, які належать до кінця етапу В/I -початку В/II (Хом'яківка-I),

планування жител має круговий характер. На початку етапу В/П (Чернятин-І, Буківна-XXVIII) ця система зберігається з деякими особливостями. Наприкінці етапу В/П - початку етапу С/І кругова забудова зберігається на окремих пам'ятках, проте все більше поселень мають планіграфію, що безпосередньо залежить від топографії пам'ятки.

Будівлі, досліджені на трипільських пам'ятках північно-східного Передкарпаття, за своїм функціональним призначенням можна поділити на житлові, господарські та культові споруди [13, с.47]. Серед житлових споруд цього регіону виділяються два основні типи - наземні глинобитні житла та напівземлянки, причому на досліджених поселеннях переважають житла першого типу.

Наземні глинобитні житла досліджені дещо краще від напівземлянок. Проте деталізація архітектури, інтер'єра, технологічних особливостей будівництва недостатня через значні пошкодження і погану збереженість глинобитних майданчиків. Наземні житла можна поділити, за В.Г. Збеновичем, на три групи: малі, середні й великі [4, с.58]. До першої групи можна віднести житла загальною площею 20-35 м², до групи середніх - будівлі площею у 40-70 м², групи великих жител репрезентують споруди площею 80-100 м².

Перша група наземних глинобитних жител фіксується на трьох пам'ятках північно-східного Передкарпаття: Кунисівці (урочище Станкові), Хом'яківка-І (урочище Городище), Белелуя-VI (урочище Бавки).²В.П.Кравець згадує залишки трьох жител, розкопаних у 1953 р. в Кунисівцях. Це однокамерні наземні житла (розмір 5,7х3 м; 2,5х2 м; 6,2х3,3 м) з місцями для вогнищ, причому авторка розкопок датує їх пізнім етапом розвитку трипільської культури, пізніше Сухостава і дещо раніше від пам'яток усатівського типу [9, с.134]. Щодо житла з розмірами 2,5х2 м складається враження, що воно є частиною більшої житлової споруди яка мала не глинобитну підлогу, а земляну.

Житла поселення Хом'яківка-І, які належать до першої групи глинобитних жител, становлять більше половини (№№ 1-5,9) з усіх десяти досліджених на цьому поселенні будівель житлового типу. Розміри жител подані у порядку їх нумерації: 7,7х5,1 м; 6,8х4,4 м; 6,5х4,2 м; 7,5х4,5 м; 5х4 м; 8,1х3,2 м [10,

с.26]. В орієнтації згаданих жител переважає напрям — північний схід — південний захід (житла №1,4,5), крім того, фіксуються напрями: захід-схід (№2), північ-південь (№3), північний захід — південний схід (№9) [7, с.26].

Житло №1 поселення Белелуя-VI невелике за розмірами (4х2,6 м), його довга вісь орієнтована з північного заходу на південний схід і вписується в напрямок основної лінії гребеня пагорба. Залишки пічки фіксуються у північно-західній частині цієї будівлі. Всі згадані житла однокамерні, в них могла розміститися сім'я з чотирьох чоловік [5, с.18].

Група середніх наземних глинобитних жител площею 40-70 м² представлена значно ширше. Будинки цієї групи трапляються майже на всіх розкопаних поселеннях, а подекуди складають основну частину. Дев'ять досліджених жител цієї групи мають площу 42-50 м² (по три житла на поселеннях Вікторів-І і Хом'яківка-І, по одному — на поселеннях Грушів, Марківці-І, Одаї-ІІ). Тільки чотири житла середньої групи мають площу у діапазоні від 57 до 67 м² (два житла на поселенні Мединя, по одному - на поселеннях Белелуя-VI та Хом'яківка-І). Недостатній рівень збереженості глинобитних настилів не дає нам можливості виокремити деталі будинків, перегородки тощо. Проте наявність одної пічки дозволяє припустити, що ці житла були однокамерними. Їх площа розрахована на сім'ю до шести чоловік [5, с. 18]. Група великих жител нетрадиційна для поселень північно-східного Передкарпаття. До них належить житло №5 поселення Марківці-І, житло №2 поселення Грушів, котрі мають площу по 96 м², а також житло №2 поселення Одаї-ІІ (його площа - 84 м²). Всі вони орієнтовані своєю віссю з півночі на південь. Встановити поділ таких жител на камери не вдалося. У кутах будинків (біля входу) знайдено залишки пічок. У таких помешканнях могла жити родина чисельністю до десяти чоловік. Крім того, такий будинок міг належати старійшині общини або вождеві.

Інтер'єр наземних глинобитних жител реконструюється тільки фрагментарно. Обов'язковою внутрішньою деталлю були пічки, які на поселеннях північно-східного Передкарпаття досліджені переважно за їх фундаментами. Пічка у житлі №2 поселення Белелуя-VI знайдена у

центральної частині глинобитного майданчика. Її фундамент майже круглої форми (0,95x0,8 м), викладений з місцевої річкової гальки, для чого було використано 257 галек середнього розміру 0,06x0,08 м, котрі мають сліди сильного обпалу. Така ж технологія побудови спостерігається на інших пам'ятках північно-східного Передкарпаття. Зокрема на поселенні Марківці-I у південних частинах двох будинків були знайдені розвали пічок діаметром до 1 м, основа яких була вимощена крупною галькою [2, с.22]. Аналогічно на поселенні Одаї-II у південній частині жител знаходилися пічки, основа яких була складена з кам'яної гальки середньої величини [2, с.22].

На пам'ятці Комарів (урочище Став) знайдено пічку діаметром приблизно 1 м (глинобитне житло не збереглося) Її основа була складена з гальки розміру 0,03-0,05 см з домішкою дрібних камінців. Навколо черені – залишки глиняної обмазки куполоподібного каркаса пічки з негативними відбитками прутиків. Конструктивні особливості цієї пічки близькі до аналогічних об'єктів на поселеннях Вікторів-I. Марківці-I.

На поселенні Хом'яківка-I залишки пічок виявлено в житлах №№ 1, 2, 4, 10, проте вони погано збереглися. Пічка в житлі №1 знайдена у південно-західному куті житла, де лишилася обпалена ділянка глинобитного настилу діаметром приблизно 1 м. Друга пічка, що знаходилася на подвір'ї цього ж будинку, біля його північно-західного рогу, була зафіксована по масиву відшлякованої глини діаметром 0,8 - 1,0 м на фундаменті з 24 галек. У житлі №2 пічка була розташована у східній частині житла, її обпалена черенева частина стояла на фундаменті з гальки середніх розмірів. Безпосередньо біля пічки була вирита господарська яма овальної форми (розміри 1,1x0,7 м глибина 0,57 м від рівня глинобитного майданчика), котра, напевно, використовувалася для утилізації продуктів згорання, а також для інших господарських потреб. Встановлено, що глиняна купольна пічка діаметром до 1,3 м у житлі №4 була споруджена на фундаменті з 23 галек. Єдиний комплекс з цією пічкою складає овальна яма розміру 1,2x2,2 м, глибиною 0,8 м від рівня глинобитного майданчика. Як фундамент іншої

глинобитної купольної пічки визначено глиняне прямокутне підвищення (розміри 1,7x1,5 м, висота 0,15-0,17 м) над поверхнею глинобитної підлоги у західній частині житла №10 [10, с.27]. Частина цього підвищення з добре залагодженою та якісно обпаленою поверхнею нагадує майданчик перед устям моделі пічки зі Слатіно (Болгарія), яка мала у плані форму прямокутника [18, с.150].

Пічки у житлах поселення Чернятин простежені за нерівномірно відшлякованими частинами глинобитної підлоги діаметром близько 1 м у кутах будинків. Черинь споруджувалася з плоскої річкової гальки. Тут же трапляються уламки купольного склепіння з відбитками прутиків, котрі складали його каркас.

Наведені факти дозволяють зробити висновок, що у більшості випадків пічки цього регіону споруджувалися на фундаменті з річкової гальки і мали діаметр від 0,8 до 1,3 м. Їх купольний характер гіпотетично встановлюється за фрагментами глиняної обмазки з відбитками прутиків. А глиняне прямокутне підвищення у житлі №10 поселення Хом'яківка-I свідчить про облаштування спеціального глиняного майданчика перед устям пічки.

Площадки глинобитних жител на пам'ятках Белелуя-VI, Грушів, Хом'яківка-I, котрі відносно добре збереглися, дають можливість визначити окремі деталі будівельної технології. Для спорудження підлоги наземних глинобитних жител використовувалися дерев'яні плахи (розколоті вздовж на дві – чотири частини стовбури дерев), які вкладалися впоперек довгої осі житла плоскою частиною вниз, створюючи таким чином хвилясту поверхню. Далі на цю дерев'яну основу, що ізолювала житло від вологи ґрунту, а також зберігала певний рівень температури в помешканні, наносився шар глини з рослинними домішками і вирівнювався за допомогою рідкого глиняного розчину. На нижній поверхні глиняної обмазки підлоги жител №№2,6,7 поселення Хом'яківка-I виділяються півкруглі відбитки дерев'яних плах діаметром 0,10-0,15 м; темно-сірі і чорні сліди згорілих плах знайдені на переході до материка у житлі №8 того ж поселення (табл. II). Оскільки плити підлоги житла №10 поселення Хом'яківка-I (табл.V) лежать під незначним кутом до поверхні ґрунту, створюється

враження, що вони в конструкції будинку знаходилися на певній висоті й під час його руйнування впали на землю, змінивши своє взаємне розташування. Це дозволяє уявити можливість вертикального розвитку перекриття будівлі, зокрема наявність цокольного поверху.

На поселенні Белелуя-VI (урочище Бавки) при будівництві жител №1, 2 було використано дещо іншу технологію. Встановлено, що при викладанні глинобитного настилу не використовувався ізолятор. М'яку, спеціально підготовлену глину шматками кидали на ґрунт, а утворену таким чином глиняну поверхню вирівнювали і заглажували. Про це свідчить нижня поверхня уламків глинобитного настилу (середній розмір 0,2x0,3 м, висота 0,05-0,1 м), котра повторює мікрорельєф ґрунту. У цій обмазці трапляється велика кількість рослинних домішок, шамоту, дрібні фрагменти трипільської кераміки. Цей технологічний прийом нагадує такий, що був простежений В.М.Коноплею на поселенні Коржова (урочище Копанка) Монастирського району Тернопільської області. Тут при формуванні настилу глиняні вальки викладалися безпосередньо на невірвняну поверхню ґрунту. Сліди відбитків плах на шматках глини не зафіксовані.

На основі досліджень жител поселення Чернятин (реконструкція В.М.Коноплі), пропонується така реконструкція технології будівництва наземних глинобитних житлових споруд. Стінки підпрямокутних в плані будинків були виготовлені з плетінки і покривалися шаром глини з домішкою полови й посіченої соломи, про що свідчать їх відбитки в залишках обмазки. Підлога формувалася з глиняних блоків товщиною до 0,15 м, виготовлених на зразок великих цеглин у спеціальних дощатих формах. У сирцевому вигляді такі моноліти викладалися на вирівняний ґрунт (перепад висот крайніх відміток осі майданчика не перевищує 0,05-0,07 м). Щілини й поверхня заливалися рідким розчином глини з домішкою вохри.

Технологія будівництва наземних глинобитних жител на поселенні Хом'яківка-I (реконструкція І.Кочкіна) дещо інша. Тут після вирівнювання поверхні ґрунту безпосередньо на нього (1-й варіант) або на спеціально підготовлений цоколь (2-й варіант) викладали розколоті вздовж дерев'яні плахи,

які покривали зверху шаром глини товщиною 0,10-0,15 м. Тріщини зашпаровували глиняним розчином. Після висихання глини на поверхні майданчика розкладали вогнище і ретельно її обпалювали. Наступні операції були пов'язані з будівництвом стовпово-тинних стін з подальшою їх обмазкою товстим шаром глини, спорудженням перекриття й даху.

За період експлуатації будинку поверхня підлоги неодноразово підновлювалася глиняним розчином (Хом'яківка-I, жителя №9,10) [7, с.27]. У житлі №9 при нарощуванні нового шару підлоги використано фрагменти розписної керамічної посудини.

У усіх поселеннях північно-східного Передкарпаття на уламках обпаленої глиняної обмазки стін знайдено відбитки прутиків стовпово-тинного каркаса (товщина прута коливається від 0,01-0,02 м до 0,05-0,08 м). Глиняне тісто, що використовувалося для спорудження стін, за своїм складом (вмістом полови, солом'яної січки та інших домішок), пористістю, відрізняється від того, яке застосовувалося для виготовлення підлоги.

Напівземлянки - другий тип житлових споруд, досліджений на поселеннях Медина, Незвисько, Чернятин. На поселенні Медина (урочище Лози) в Галицькому районі досліджено одну овальну в плані напівземлянку з розмірами 5,8x6,24 м і глибиною 0,95 м від денної поверхні. Стіни котлована прямовисні, рівне дно добре утрамбоване. Біля північного краю напівземлянки знаходилася пічка, зафіксована по її овальній основі (розмір 0,8x1 м) із залишками кам'яної вимостки й уламками каркаса з відбитками прутиків, навколо якої лежали фрагменти посуду й кальціновані тваринні кістки [3, с.222] .

Дві трипільські напівземлянки виявлено на поселенні Чернятин. Перша з них має неправильно-овальний у плані котлован розміру 3,3x4,1 м, підлога знаходиться на глибині 1,27 м від сучасної поверхні. Залишків вогнища або пічки не знайдено через руйнацію частини об'єкта земляними роботами. Друга напівземлянка, більша за розмірами (4,3x6,7 м) і глибиною (1,46 м), також має неправильно-овальний котлован. Стінки останнього, як і у першій напівземлянки, переважно прямі. Південний бік споруди має певний нахил,

що нагадує про можливість розташування входу до житла, проте сходинки тут не виявлені. У південно-західному секторі житла знайдено врізаний у материк "Г"-подібний ривчак довжиною 2,7 м, шириною 0,35 м, глибиною 0,43 м від рівня підлоги. Можливо, в ньому були стовпи, які виконували функції опори для даху і одночасно перегородки в середині жител. У східній частині напівземлянки знаходиться овальне в плані заглиблення розмірами 1,4x2,1 м і глибиною 0,34 м. У західній частині житла збереглися сліди вогнища – шар сильно перепаленого відшлакованого ґрунту темно-червоного кольору.

Три напівземлянки (№№4,5,9) багатшарового поселення Незвисько (урочище Городище) відрізняються складнішою конструкцією. Так, напівземлянка №4 за формою наближається до вісімки (довжина 6 м, ширина 4 м, глибина від давнього горизонту близько 1 м). Землянка №5, що збереглася частково, складалася з чотирьох ям, котрі тягнулися зі сходу на захід, мала довжину 8 м, ширину 2 м, глибину від давнього горизонту 1,15 м. Напівземлянка №9 довжиною 6 м, шириною 2 м, глибиною до 0,6 м складалася з двох ям, які були розділені перемичкою, котра була перекрита добре обпаленою глиняною обмазкою. К.К.Черниш зазначає також, що стінки котлованів, як і, напевно, наземні частини стін напівземлянок, були покриті глиняною обмазкою. У двох житлах знайдено залишки вогнищ, зокрема, сліди вогнища з плоских каменів, дерев'яного вугілля й золи у північно-східній частині напівземлянки №4. Вогнище зафіксоване також за сильним обпалом глиняної обмазки східної стіни у північній частині напівземлянки №9 [14, с.26-28]. В Городищі напівземлянки мали неправильно-овальну форму, їх розміри - від 2,5x3,5 м до 7x8,5 м з глибиною 0,5-1 м від сучасної поверхні [10, с.51-53].

Об'єкти господарського призначення на досліджених пам'ятках можна поділити на кілька груп. Це спеціально побудовані місця для переробки зерна (точки), місця для господарської діяльності у наземних глинобитних житлах та господарські ями для зберігання припасів. В.М.Конопля на поселенні Чернятин спостерігав об'єкти господарського

призначення, які він визначив як місця для переробки зерна, – два овальні (майже круглі) майданчики (розміри 1,7-1,9x2,0-2,3 м), які були виявлені поруч з житлами №1,2 на глибині 0,47-0,53 м від сучасної поверхні. При спорудженні таких об'єктів на вирівняну поверхню ґрунту наносили шар глини завтовшки до 0,05 м, поверх нього, переважно по периметру, в центрі вимощували плоску гальку. Для спорудження першого точка використано 53, а для другого - 71 гальку. Поверх кам'яної основи накладали новий шар глини товщиною до 0,03 м і підправляли рідким глиняним розчином. В окремих місцях по краю точків простежено залишки вертикальних бортиків висотою 0,02-0,04 м, які, можливо, у первісному вигляді були вищими. Навколо точків знайдено велику кількість цілих і фрагментованих зернотерок, а поблизу від них зафіксовано рештки великих товстостінних посудин, де могло зберігатися зерно та продукти його переробки.

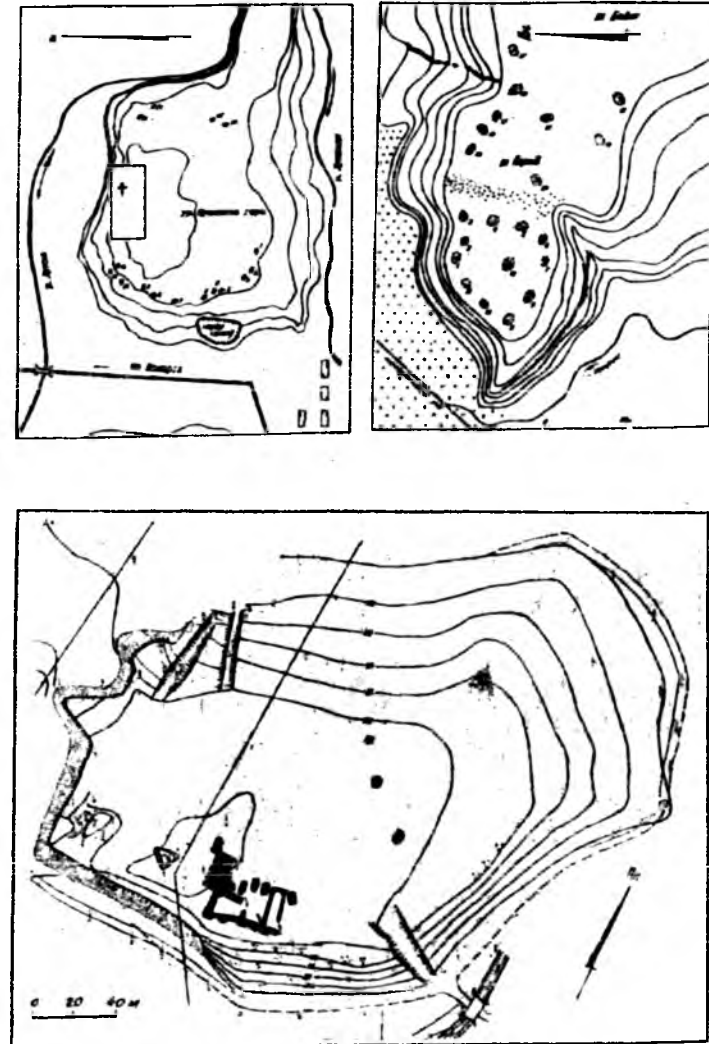
Господарська діяльність відбувалася й всередині житла. Так, у житлі №2 поселення Белелуя-VI біля фундаменту пічки, знайденої в центральній частині площадки, на глинобитному настилі лежав уламок зернотерки, біля північно-східної стіни - ціла зернотерка (розміри 32x11x8 см), а неподалік - розвал великої посудини - зерновика. Ці матеріали свідчать, що тут відбувався процес переробки зерна на борошно.

Заслуговує на увагу житло №4 поселення Хом'яківка-I, на глинобитному настилі якого знаходилися 15 зернотерок та їх фрагментів. Така ж кількість аналогічних артефактів та їх уламків була знайдена у північній частині житла №1 цього ж поселення, а також численні фрагменти товстостінних посудин, що використовувалися для зберігання продуктів переробки зерна. Три глиняні тигарці до ткацького верстата, знайдені на глиняному настилі цього ж житла, засвідчують факт заняття жителів будинку ткацтвом.

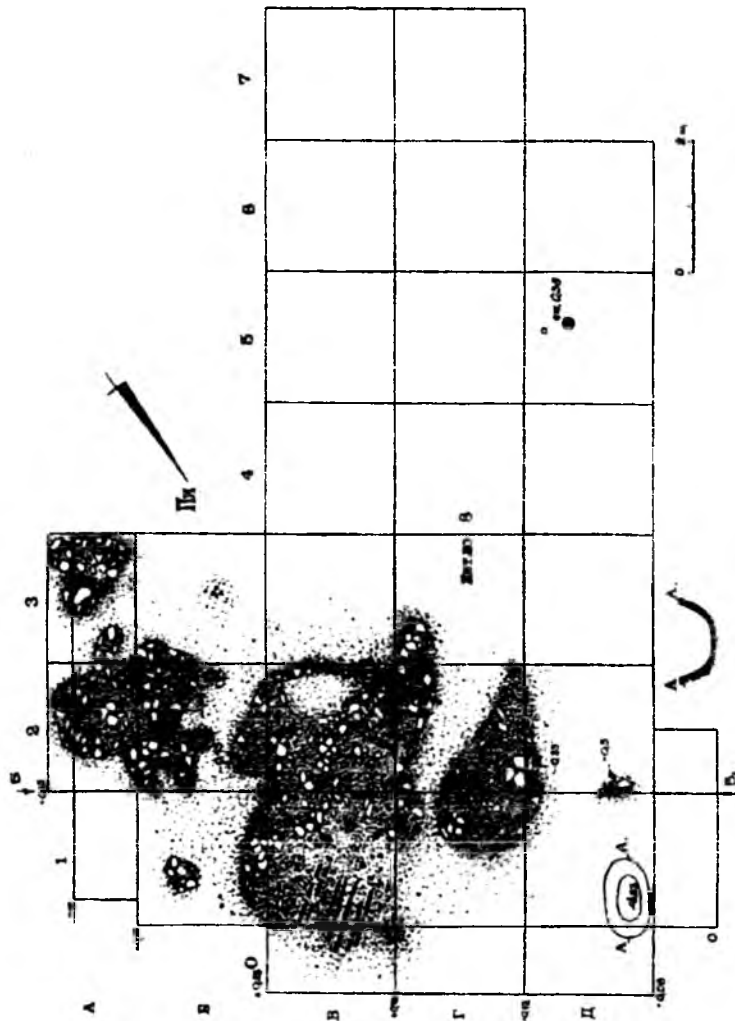
Інший об'єкт господарського призначення, знайдений на поселенні Хом'яківка-I, складався з чотирьох заглиблень у великій загальній ямі розміру 3x3 м. Найбільша за глибиною яма - центральна (глибина 1,15 від сучасної поверхні), поруч - менше заглиблення (глибина 0,9 м), у третьому знаходилася ціла грушоподібна посудина. Пізніше цей об'єкт був використаний як звалище для сміття.

На трипільських поселеннях північно-східного Передкарпаття, досліджених розкопками, виявлено велику кількість господарських ям, які використовувалися для збереження припасів, утилізації продуктів згорання й сміття. Округла в плані яма-зерносховище, знайдена у межах глинобитної площадки №2 поселення Чернятин, мала діаметр устя 0,97 м і глибину 1,05 м від рівня підлоги. Її об'єм становить 0,76 м³. Найбільша з господарських ям поселення Хом'яківка-I - яма №1 (найбільший діаметр 3,9 м, глибина 1,64 м від сучасної поверхні). Мабуть, у давнину яма мала грушоподібний профіль з устям невеликого діаметра й функціонувала як погріб для збереження продовольчих припасів. Унаслідок обвалу її профіль змінився і обвалений ґрунт засипав на дні грушоподібну посудину та амфору. Ця яма знаходилася на відстані близько 2 м на південний схід від житла №1 та утворювала з ним єдиний житлово-господарський комплекс [8, с.255].

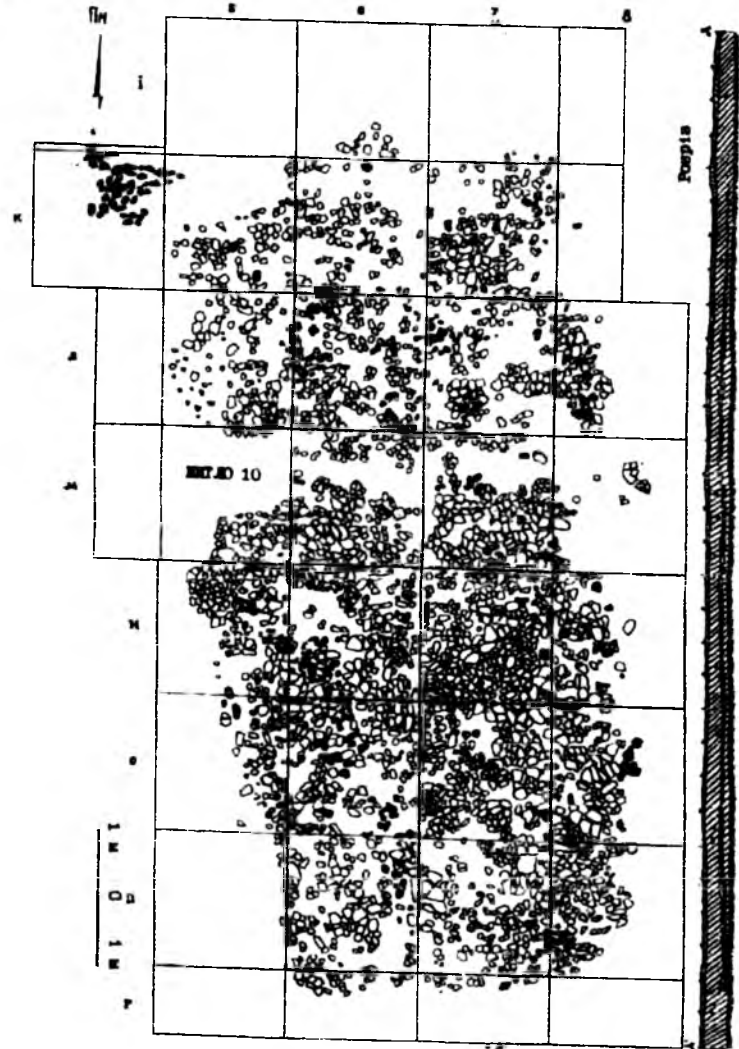
Трипільське населення північно-східного Передкарпаття займало північно-західну прикордонну область всього масиву Трипілля і перебувало у безпосередньому контакті із синхронними енеолітичними культурами Заходу. Такі контакти, а також своєрідний вплив цілого ряду факторів, у тому числі особливостей клімату, орографії, характеру ґрунту тощо, зумовили деякі особливості планіграфії трипільських поселень та житлобудування на них. притаманні верхньодністровській локальній групі трипільської культури [1, с. 10-12].

Таблиця 1. Топографія і планіграфія трипільських поселень північно-східного Передкарпаття:
1 - Вікторів-I, 2 - Грушів, 3 - Хом'яківка-I.

Таблиця II. План наземного глинобитного житла №8 на поселенні Хом'яківка-1.

Таблиця III. План наземного глинобитного житла №10 на поселенні Хом'яківка-1.

1. Василенко Б.А., Конопля В.М. Верхньодністровська група пам'яток трипільської культури // Тези доп. VI Подільської історико-краєзнавч. конф. (секція археології). - Кам'янець-Подільський, 1985. - С.10-12.
2. Василенко Б.А. та ін. Рятівні розкопки трипільського поселення Марківці-I і Одаї-II // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. - Львів, 1991. - С.19-23.
3. Василенко Б. А. и др. Работы Верхнеднестровской экспедиции // Археологические открытия 1984 года. - М., 1986. - С.222.
4. Збеневич В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре (к происхождению трипольской культуры). - К., 1980.
5. Колесников О. До питання кількісної оцінки общин (за матеріалами трипільських поселень)// Трипільська культура України (до 100-річчя відкриття): Тези доп. і повідомлень міжнарод. наук. конф. - Львів, 1993. - С. 17-19.
6. Конопля В.М. Трипольська культура Прикарпаття // Археологія Прикарпаття, Волині й Закарпаття (енеолит, бронза й раннє залізо). - К.,1990. -С. 18-26.
7. Кочкін І. Т. Деякі підсумки досліджень трипільського поселення Хом'яківка I // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. - Вип.2.: Тези виступів на науково-практич. конф., присвяч. 90-річчю від дня народження Маркіяна Юліяновича Смішка). - Львів, 1992. - С.26-27.
8. Кочкин И. Т. Раскопки поселения Хомяковка-I// Археологические открытия 1984 года. - М., 1986. - С.254-255.
9. Кравец В. П. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье // Краткие сообщения Ин-та археологии АН УССР - Вып.4.: материалы VII науч. конф. Ин-та археологии). - К., 1955. - С. 133-135.
10. Кравец В. П. Ранньотрипільське поселення в Городниці на Дністрі // Матеріали й дослідження з археології Прикарпаття й Волині. - К., 1954. - Вип.І.
11. Крушельниця Л.И., Конопля В. М. Работы в Верхнем Поднестровье // Археологические открытия 1983 года - М., 1985. - С.300- 301.
12. Овчинников Е. В. Модель печі з трипільського поселення Березівка // Археологія. - К., 1994.

13. Цвек Е. В. Домостроительство и планировка трипольских поселений (по материалам раскопок в с. Шкаровка) // Энеолит и бронзовый век Украины: Исследования и материалы. - К., 1976.
14. Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье (по материалам многослойного поселения у с.Незвисько) // Неолит й энеолит юга европейской части СССР. - Матер. и исследования по археологии СССР. - №102. - М.,1962. - С.5-85.
15. Шмаглай Н. М. О планировке поздне трипольских поселений восточной Волини // Краткие сообщения Ин-та археологии АН УССР. - К., 1959. - Вып.9. - С.52-55.

On the basis of Trypillian archaeological finds in North-East Precarpathia the analysis of the topography and planography at B-1, B-2, B-3-C-1 levels is made as well as their dependence upon specific landscape conditions. The data obtained made it possible to specify the peculiarities of their mud-houses and techniques of their building. Local and chronological features of Trypillian housebuilding are also singled out.

О.Я. Кошак

ПАТРИАРХ ЄРЕМІЯ ІІ В УКРАЇНІ

Друга половина 80-х р. XVI ст. в українських землях Речі Посполитої була багата на події, які не мали аналогів у минулому. Відбувалися часті візити вищої ієрархії Східної Церкви, яка брала активну участь у внутрішньому житті Київської митрополії. Розкрити основну мету цих приїздів досить складно, оскільки вони були лише ланками в ланцюгу заплутаних інтриг, якими насичена історія України і сусідніх земель в період, що передував поєднанню Церков у Бересті в 1596 р. Без сумніву, детальний розгляд подій, пов'язаних з перебуванням Константинопольського Патріарха Єремії ІІ в українських землях, внесе багато цікавих штрихів у загальну картину суспільно-релігійного життя України кінця XVI ст.

Слід відразу відмітити, що до вказаного періоду залежність Української православної церкви від Константинопольського

патріархату була майже номінальною. Вибори, а точніше, призначення єпископів та митрополитів приблизно з кінця XV ст. було прерогативою світської влади, Патріарх посилав кандидату лише формальне благословення. Та, незважаючи на відсутність реальної влади, вплив східних патріархів на церковне життя українських земель був досить потужним і поширювався через численне чужинецьке духовенство, кількість якого зростає після падіння Візантії. Маючи рекомендації патріархів, пишні, хоч інколи фантастичні титули, грецькі священники й ченці міцно осідали на високих посадах у місцевій церковній ієрархії та при дворах православних магнатів. Так, лише в оточенні князя Костянтина-Василя Острозького в різний час перебувало близько 10 духовних осіб зі Сходу, серед яких були архієпископи, єпископи і навіть митрополит [1]. Але їх освітня й культурна діяльність була такою незначною, що князь був змушений принаймні двічі — у 1583 та 1602 рр. — шукати вчених греків, звертаючись навіть до Папи Римського з проханням прислати освічених грецьких емігрантів, які проживали в Італії [2]. А факти, згадувані в документах того часу, що "з Кгреции чернці ... не только пенязями, але и книгами, образи, што ся им подобает, вивозят в землю турецкую по два-кrotь и по три-кrotь в рокъ" (цит. за тогочасним правописом. — О.К.) [3] досить складно інтерпретувати як "інтенсивний культурний контакт, в першу чергу книжковий та мистецький" [1, с.56].

Не дивно, що в той важкий для східних патріархів час всі зусилля грецького духовенства були спрямовані на втримання під своїм впливом одної з найбільших митрополій. Риск був настільки відвертим, що одним із перших розпоряджень Єремії II після приїзду в українські землі була заборона духовним особам з чотирьох східних патріархів приїжджати в Київську митрополію і займатися там будь-якою діяльністю, оскільки вони цим "розтягнення владності в діях церковних чинять" [4, с.64]. Надалі це заборонялося під загрозою відлучення. Та розпорядження було неефективним, грецьке духовенство й надалі займалося активною діяльністю в межах Речі Посполитої, про що свідчать підписи під постановами церковних синодів.

Особливо активізувалася діяльність греків при підтримці Олександрійського Патріарха Мелетія Пігаса (1590-1601), який листувався з острозькими діячами — князем Костянтином-Василем Острозьким, його сином Олександром, скарбником князя Кипріаном, Д.Наливайком, Д.Броневським [1, с.53]. А наступник М.Пігаса на патріаршому престолі та його родич Кирило Лукаріс брав участь в укладенні Берестейської унії.

Отже, при відсутності реальної влади, східні патріархи були добре обізнані з ситуацією в Україні та мали значний вплив на церковні справи, можливо не скоординований, але регулярний і досить потужний. Неабияке значення для його посилення мало реформування у 1586 р. Антіохійським Патріархом Йоакимом V специфічних міських організацій — братств. Уперше вони виникають у західних регіонах України в кінці XV ст., поширившись згодом на Поділлі, Волині та Київщині. На світанку свого існування братства ставили собі за мету допомогу в церковній обрядовості, добродійну діяльність та фінансову взаємодопомогу. Великого значення до реформи 1586 р. вони не мали, були малочисельними та економічно слабкими. Після реформи братського статуту Йоакимом V вони розгорнули широкий самостійний релігійний та культурний рух, в який вилелися новітні протестантські ідеї, патріархальні принципи співжиття, духовна і побутова специфіка українського міщанства XVI ст. При підтримці східних патріархів братства рішуче виступають проти окремих представників української церковної ієрархії, намагаючись очистити віру від неканонічної обрядовості в Церкві, наблизити обряди до грецького зразка та підвищити роль громади в управлінні церквою. Братства підтримували найтісніші зв'язки з православним Сходом. Так тривало до приїзду в Київську митрополію Константинопольського Патріарха Єремії II Траноса.

Патріарх, що другим прийняв ім'я Єремії, без сумніву, був неабияким політиком, що позначилося на складній кар'єрі ієрарха та царедворця: він завжди знаходив можливість повернутися з опали до влади. Перший раз Єремія II перебував на престолі з травня 1572 р. по листопад 1579 р., вдруге став патріархом у 1580-1584 рр. У 1584 р., за доносом суперника, був заарештований і висланий на о. Родос [4,

с.54]. В руслі тогочасної екуменічної політики Ватикану сформувалася думка про організацію втечі Єремії II, який, у свою чергу, мусив би посприяти об'єднанню Православної та Католицької Церков[4, с.55]. На заваді стала рішуча позиція о. Антоніо Поссевіно, який перебував з дипломатичною місією в Москві і знав про політичну і релігійну ксенофобію, пропаговану в Московській державі. Натомість він пропонував направити Патріарха в іншу православну митрополію — Київську, зокрема, в тогочасний культурний центр м. Острог[4, с.55]. Але в 1587 р. Єремія II добивається не лише звільнення, але й повернення на патріарший престол втретє. Майже одразу після цього він вирушає у тривалу подорож до віддалених від Константинополя митрополій — Київської та Московської. Метою поїздки, за свідченням сучасників, був збір пожертвувань для укріплення становища Патріарха. Але, з огляду на дальші події, можна припустити, що плани Єремії II були більш далекосяжними.

Перше перебування Єремії II Траноса в українських землях бідне подіями. Відомо, що в травні 1588 р. Патріарх прибув у Замостя, де отримав від канцлера Яна Замойського дозвіл затриматися в межах Речі Посполитої та подарунок — 2 тис. дукатів. До пошти Єремії приєднався ректор Львівської братської школи єпископ Елассонський Арсеній та грецькі купці. Вся делегація через Берестя вирушила у Вільно, де Патріарх затвердив новий статут місцевого церковного братства та доручив Київському митрополиту О. Дівочці опікуватися ним. З Вільно шлях Єремії II та його пошту проліг до Смоленська. В цей час не відбувалося ніяких важливих зустрічей і не приймалися важливі рішення. Єп. Мацейовський, що прагнув зустрічі з Патріархом, не застав його в Бересті. Адам Потій, що на той час був берестейським каштеляном, звертався до католицького духовенства з пропозицією організувати диспут, однак вона була відхилена[4, с.57]. Можна зупинитися лише на одному цікавому епізоді: у приватному листі кардиналу Альдобрандіні (майбутньому Папі Клименту VIII) Ян Замойський повідомляв, що під час перебування в Замості Єремія II висловив бажання перенести осідок Константинопольського патріархату до Києва, і це полегшило б проведення через якийсь час унії

Церков [5, с.353]. Проте, це бажання більш нічим не було підкріплене. Можливо, Патріарха не задовольнило становище православної ієрархії в католицько-протестантській Речі Посполитій. Зауважимо, що католицьке духовенство було настільки вороже налаштоване проти Константинопольського Патріарха, що на синоді у Пйотркові 2 жовтня 1588 р. склало вимогу до короля обмежити юрисдикцію Патріарха на час його перебування в межах Речі Посполитої [5, с.630].

За таких обставин 15 червня 1588 р. Єремія II виїжджає до Москви, плануючи ще раз відвідати Україну на початку осені 1588 р. і наказавши скликати до свого повернення церковний синод на Різдво Богородиці (тобто, 8 вересня) [4, с.57]. Проте затриматися в Московській митрополії Патріарху довелося набагато довше, оскільки він зустрів не такий прийом, на який сподівався.

Обсяг і тема роботи не дозволяють детальніше розглянути діяльність Єремії II в Москві на період встановлення Московського патріархату, тому мусимо обмежитися лише коротким перебігом подій. Оскільки московські політики, зокрема Борис Годунов, не бажали бачити на патріаршому престолі іноземця, плани Єремії II залишитися в Москві зазнали поразки. Його майже силоміць, погрожуючи втопити [5, с.358], примусили висвятити клевету всесильного Б. Годунова - Юва на Патріарха Московського і "всєя Русі", а Московську митрополію зробити патріархатом [5, с.360].

Провал московських планів Єремії II не міг не відбитися на його подальшій діяльності. В травні 1589 р. Патріарх знову з'являється в межах Речі Посполитої. Після року принижень і вимушеної бездіяльності, втрати найбільшої митрополії, Єремія II активно береться за реформування Української православної церкви. Як згадувалося, під час свого першого візиту Патріарх не надто цікавився справами Київської митрополії, спілкуючись зі світськими діячами (Яном Замойським) та власними співвітчизниками. Очевидно, що шляхом певних змін і реформування Єремія II намагався збільшити власний вплив і авторитет Константинопольського патріархату в Київській митрополії, боячись втратити і її.

Невдовзі після приїзду, 7 липня 1589 р., за клопотанням Патріарха, королівською грамотою йому дозволяють "вси

справи церковніе отпраовати, всих духовних закону греческого ... судити, рядити, справовати и виступного кожного водлуг духовенства своего и правил святых отец карати"[6, с.195]. Єремія II дозволом скористався, і вже 21 липня 1589 р. усунув від справ Київського митрополита Онисифора Дівочку, іменувавши того ж дня новим митрополитом Слуцького архимандрита Михайла Рогозу [7, с.553]. Така зухвалість щодо митрополита до цього часу було справою небаченою, тим більше, що приводом для зміщення стало двоєженство (повторне одруження після смерті першої дружини), що в українській церковній традиції не було забороненим, на відміну від офіційних грецьких канонів.

В історіографії особа О. Дівочки досліджена недостатньо. Деякі сумніви викликає навіть пряма причетність Єремії II до його усунення. Судячи за нечисленними даними і тогочасними свідченнями, О. Дівочка був ненайгіршим з Київських митрополитів XVI ст. Коли реформація переможно ширилася в межах Речі Посполитої, наverting до католицизму як протестантів, так і православних, що вважалися схизматиками, він доклав чимало зусиль для збереження своєї пастви. Зокрема у 1585 р. домігся для Православної церкви підтвердження привілею 1511 р., окремих привілеїв недоторканості прав "руського духовенства"[8, с.74]. Напевне, злого долею Київського митрополита стали церковні братства. Адаже з 1579 р. по 1584 р. точилася суперечка між О. Дівочкою та Братством Віленського Свято-Троїцького монастиря, а останнім привілеєм митрополит добився обмеження права світських осіб в управлінні церковними маєтностями.

Ще у 1585 р. братчики дорікали митрополиту, що в часах його правління "вси вели е утиснени, плачем и скитаемься, яко овци пастиря неимущие:... ваша милость подвизатися и праці чинити, словесних овец от волков боронити не рачиш. Таких бед первой николи не бивало и вже больше бити не могут..."[8, с.73]. Судячи з діяльності митрополита, таке звинувачення навряд чи було об'єктивним. Але, скориставшись візитом Єремії II, братчики могли просто обмовити неприхильного до них митрополита або вказати на його проступок. Можливо, послаючись на традицію підтримки

грецьких братств у венеціанських колоніях Середземномор'я, Патріарх і в українських землях звернувся до усталеної практики[9]. Відмітимо, що новий митрополит Михайло Рогоза вирізнявся особливо лояльним ставленням до братств.

Невдовзі, 14 серпня 1589 р., Єремія II окремо висвятив свого екзарха, Луцького єпископа Кирила Терлецького, енергійного та войовничого, який не раз зі зброєю в руках боронив власні та церковні маєтності. За традицією, функції екзарха виконував митрополит, проте Єремія II розділив ці посади, створивши у церковній ієрархії зворотну залежність. Єпископ К.Терлецький одержав досить широкі повноваження "патріаршого візитатора": "он имать всих єпископів исправляти и порядку межи ними досмотряти и напоминати, а негодных извергати, яко нам наместник" [6, р.195]. Таким чином повноваження митрополита значно звузилися. Але Єремія II цим не обмежився і встановив титул прототронія, яким призначив Володимирського єпископа М. Хребтовича [7, с.558]. Складається враження, що Патріарх над усе намагався розпорозити владу вищої ієрархії українського духовенства, яка і без того не була достатньо сильною та монолітною.

Слід відзначити, що жодного разу Єремія II не зупинявся в резиденціях, а всі справи, що стосувалися подальшого устрою Української православної церкви, вирішував на шляху до турецького кордону, поспішаючи на батьківщину. 4 серпня 1589 р. Патріарх вирушив до Замостя, де канцлер Ян Замойський мав організувати безперешкодне повернення до Константинополя. У Замості відбулася зустріч Патріарха з одіозним єпископом Львівським. Балабаном, який переконав Патріарха підписати на свою користь необхідні документи про спірні церковні маєтності Львівської єпархії і вирішити проблему відносин з братствами. Все це сіє нові зерна незгоди в українській церковній спільноті. Та невдовзі, вже в останній період свого перебування у Київській митрополії, Єремія II знову змінює свою позицію і надає підтримку братствам. Зокрема, затверджує всі умови нового статуту Львівського Успенського братства, які воно отримало трьома роками раніше від Антіохійського Патріарха Йоакима V. Крім того, Єремія II офіційно заявив, що, виконуючи свій пастирський обов'язок, бере успенських братчиків під свою

опіку [8, с.74]. Але Патріарх, очевидно, сам розумів, які пристрасті розбурхав своїми непродуманими рішеннями, оскільки, подорожуючи Галичиною, так і не наважився повернути до її столиці.

У жовтні 1589 р. Єремія приїжджає до Тернополя, де видає статутну грамоту рогатинському братству і закріплює за ним привілеї, аналогічні з тими, що отримало Львівське Успенське братство (хоча у Рогатині налічувалося лише 11 братчиків). Далі Патріарх вирушає до Кам'янця-Подільського, останнього українського міста на кордоні з Османською імперією. Біля Патріарха, що мав підбивати підсумки своєї подорожі, перебували митрополит М. Рогоза та п'ять єпископів. Щоб не залишити після свого від'їзду братства без опіки, Єремія II заохочує греків, а поміж ними багатого купця Костянтина Корнякта, опікуватися братчиками. К. Корнякт, до речі, не обмежився матеріальною допомогою, а відразу сам вступив до братських лав[10]. Оскільки він був довіреною особою Константинопольського Патріарха, супроводжував його у подорожі й виконував різноманітні доручення, можна припустити, що Єремія II намагався і далі впливати на релігійну позицію львівських міщан. Після останніх розпоряджень Єремія II відбуває на батьківщину.

Приїзд Єремії II та його діяльність справили на учасників гнітюче враження. У суспільство було внесено глибокий розкол. Тому не дивно, що оцінка Константинопольського Патріарха є майже однозначно негативною. По-перше, зміщення Онисифора Дівочки та призначення на його місце М. Рогози не сприяло підвищенню авторитету православної ієрархії. Діяльність нового митрополита була настільки непопулярною, що викликала опозицію і в українському єпископаті. По-друге, розпорошення влади у вищій ієрархії призвело до стану, який братчики пізніше схарактеризували: "безначаліє во многоначаліи нашемъ обрѣтається"[3, р.18]. По-третє при сприянні Єремії II в українських землях виникає та поширюється ціла мережа незалежних від церковної влади братств, що призвело до нових сутичок з місцевим єпископатом. Тобто в церковному житті відбувся розкол серед вищого духовенства та виник конфлікт між церковною владою та вірними. Тому не видається дивним, що багато

дослідників звинувачували Єремію II у шпигунстві на користь сусідніх з Річчю Посполитою держав, тим більше, що підстави для цього і справді існують. Грецьке духовенство неодноразово виступало в якості турецьких емісарів на землях Волощини, Молдавії та Речі Посполитої, особливо в другій половині XVI - першій половині XVII ст.

В сучасній історіографії утвердилася думка про те, що візит Єремії II для подій наступного десятиліття, зокрема укладення Берестейської унії, мав опосередковане значення і лише довів, що Константинопольський патріархат остаточно втратив роль духовного центру Київської митрополії. Вважається, що сучасники не помітили політичної загрози з боку новоствореного патріархату Московського і всея Русі для православних територій Речі Посполитої. Але хочемо відмітити, що, внаслідок невизначеності кордонів, взаємини Московської держави та Речі Посполитої були дуже болючими. Титул московських правителів, які з 1493 р. називали себе володарями "усієї Русі" заперечувався королівським урядом до кінця XVIII ст., коли останній перестав існувати. У 1601 р. цей нюанс мало не став причиною для припинення переговорів про продовження перемир'я між Московською державою та Річчю Посполитою: "Davno bysscie po drodze doma światkowali, gdybyście wsieja Rysi Cara Carem zwali", - вказували московські бояри королівському посольству, коли переговори затягнулися на декілька місяців[11]. Приділяючи таку велику вагу царському титулові, тогочасні політичні діячі не могли не звернути увагу на аналогічний титул Московського Патріарха. Простежується очевидний зв'язок діяльності Єремії II та Берестейського поєднання, пошук нових орієнтирів українською ієрархією, участь у цьому королівських урядовців.

1. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636) - К., 1990. - С. 81-114.

2. Грушевський М. Історія України-Руси. - К.- Львів, 1907. - Т.6. - С. 484.

3. Documenta Union Berestensis eusgis auctorum (1590-1600). - Romae, 1970. - P.38.

4. Хома І. Київська митрополія напередодні Берестя // Богословія, Рим, XL. - 1976. - С. 64.

5. Скрынников Р. Государство и церковь на Руси XIV-XVI вв. - Новосибирск, 1991. - С.353.
6. Monumenta Confraternitatis Stauroripigianae Leopoldensis. - Leopoldensis, 1895. - VI - P. 195.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. -Т. 5. - С. 553.
8. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. - К.,1994. - Т.1. - С.74.
9. Голеніщев-Кутузов И. Украинский и белорусский гуманизм // Славянские литературы: Статьи и исследования. - М., 1973. - С.178-179.
10. Срібний Ф. Студії над організацією Львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // ЗНТШ. 1912. - Т. МСVІІІ. - С.112.
11. Ковалёу С.В. Няздейсненная унія (паводле дыярнуша Гальяша Пельчрымоўскага): Vnia brzeska: geneza, dzieje I Konsekwencje w kulturze narodów slowianskich. - Kraków, 1994. - С.70.

The activities of Yeremya II, the patriarch of Konstantinopol, at the time of his stay in Ukraine is a talk of the study . The author has analysed the historic developments and hierarchy of the Ukrainian Diocese . The scholar highlights the patriarch's hastily made decrees that led to deepening the crisis in the Ukrainian Church .

З історії державності у Західній Україні. (До 80-річчя Західноукраїнської Народної Республіки)

О.Ю.Карпенко, А.Р.Волосянко

ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ (1918): ІСТОРИОГРАФІЯ

Листопадовий зрив... Цей смкий вислів увійшов в історичну літературу з легкої руки одного з його організаторів — д-ра Костя Левицького, відомого західноукраїнського політичного діяча і вченого. В його книзі, що так і називалася “Великий Зрив” [1], зроблено спробу аналізу передумов цього історичного акту — захоплення влади українцями у Львові 1 листопада 1918 р., і деякою мірою самого акту, в результаті якого, як писав автор, “Українська Національна Рада фактично і правно стала перемцем уряду Австрії, бувшого суверена українських областей, силою права самоозначення. Особою суверена став український нарід галицької землі” (цит. за тогочасним правописом. — О.К., А.В.) [1, с. 139-140].

Великий зрив став втіленням самого збройного повстання у Львові, яке поширилося на всю Східну Галичину й переросло в національно-демократичну революцію, що стала початком нової епохи в історії західноукраїнських земель. Уже в першій програмній декларації Української національної ради від 5 листопада 1918 р. відзначалося: “Всенародним зривом сотворив Ти, Український Народе, на правідній землі Осмомисла, Данила і Льва свою власну державу... По п'ятьсот сімдесят і осьми літах неволі, упокорення і наруги, став Ти, Український Народе, знов сам собі господарем на Своїй землі, сам Собі сувереном”.

Незважаючи на визначну роль Листопадового зриву в історії українського народу (в результаті в центрі Європи виникла нова суверенна держава — Західноукраїнська Народна Республіка), незважаючи на значний науковий доробок з даної проблеми, його історіографія ще не стала предметом спеціального дослідження.

У запропонованій статті зроблено спробу короткого історіографічного аналізу вітчизняних наукових досліджень Листопадового зриву 1918 р.

Історіографію Листопадового зриву 1918 р. доцільно розглядати в трьох хронологічних аспектах: перший – охоплює історіографію від листопада 1918 р. до 1939 р. включно; другий – період після входження Західної України до складу УРСР, що включає радянську історіографію та історіографію української діаспори; і третій – новий етап, що розпочався після проголошення незалежності України.

Перші спроби історіографічних досліджень, присвячених визвольним змаганням на західноукраїнських землях [2], з'явилися в період активізації суспільно-політичного життя в середині 1950-х р. Але ці питання розглядалися через призму "боротьби" з буржуазно-націоналістичною ідеологією. Не стало винятком і академічне видання "Историография истории Украинской ССР" [3].

Появою нових наукових історіографічних досліджень з проблем історії визвольних змагань у Галичині ознаменований період, що розпочався із проголошення незалежності України. Це, зокрема, виступ чернівецьких науковців В.Карпа та А.Кодура на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 75-річчю ЗУНР [4], та стаття івано-франківського та київського дослідників С.Дерев'янка та А.Панчука в "Українському історичному журналі" [5]. Автори вперше в українській історичній науці зробили спробу висвітлити процес дослідження даної проблеми. Потрібно, однак, відзначити, що і в згаданих вище працях питання історіографії Листопадового зриву 1918 р. не стало предметом детального аналізу. Саме цей факт і є підставою для окремого дослідження, яке пропонується читачеві.

Виходячи з того, що Чин 1 Листопада 1918 року на західноукраїнських землях був знаменною віхою в історії народу, ми повинні визнати, що ці події знайшли неоднозначну оцінку серед науковців, оскільки автори дотримувались різних концептуальних принципів.

Першими дослідженнями, в яких зроблено спробу висвітлити окремі події Листопадового Зриву 1918 р., є праці його безпосередніх учасників. Вони зберегли живе дихання

того часу і містять велику кількість різноманітного джерельного матеріалу, згодом втраченого. І хоча ці публікації мають певні недоліки, бо являють собою напівспогади – напівдослідження, все ж їх значення важко переоцінити, оскільки йдеться про праці відомих політичних діячів, які були в центрі подій і здійснювали керівництво ними. Це, насамперед, роботи одного з лідерів національно-визвольного руху на західноукраїнських землях, депутата Австрійського парламенту, провідного діяча найвпливовішої тоді Української національно-демократичної партії, члена Української національної ради і голови її львівської делегації Костя Левицького.

Уже в перші роковини Великого зриву д-р К.Левицький публікує на сторінках газети "Український прапор" велику статтю "Перед роком" [6], в якій аналізує діяльність Української парламентарної репрезентації напередодні Листопадового зриву. Крім того, автор дає оцінку таким важливим подіям, як нарада Української парламентарної репрезентації у Відні 10 жовтня 1918 р., утворення Української національної ради та проголошення Української держави на терені українських земель австрійської монархії, акцентуючи при цьому особливу увагу на діяльності Української національної ради в переддень Листопадового зриву. Зокрема К.Левицький відзначає, що 1 листопада "...наступило формальне перейняття влади делегатами Української Національної Ради" [6].

Наступного року К.Левицький друкує працю "Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомини з року 1918)" [7], в якій аналізує історичні події напередодні Листопадового зриву у зв'язку з розпадом Австро-Угорської імперії. Зупиняючись на діяльності Української національної ради напередодні знаменних подій, К.Левицький намагається обґрунтувати проавстрійську орієнтацію її членів, яка зрештою, не виправдала себе.

Через десять років з-під пера К.Левицького вийшла капітальна праця "Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914-1918"[8], де на основі спогадів та важливих документів дається детальний аналіз передумов Листопадового зриву. Розпочавши книгу з початку

першої світової війни і до 9 лютого 1918 р., автор дає оцінку розвиткові визвольних змагань у Галичині, які успішно завершилися 1 листопада 1918 р.

Однак найгрунтовнішим дослідженням даної проблеми можна вважати працю К.Левицького "Беликий зрив"[1] побудовану у вигляді спогадів автора з використанням значного документального матеріалу. Вона розпочинається аналізом історичних подій, які призвели до Листопадового зриву. Автор детально розглянув політичну обстановку напередодні повстання, зокрема діяльність Української парламентарної репрезентації.

Аналізуючи складну політичну ситуацію в Австро-Угорській імперії на заключному етапі першої світової війни, К.Левицький доходить висновку про неминучий крах монархії Габсбургів і утворення на її землях вільних національних держав. Зрозуміло, ці події висвітлюються, як правило, через призму діяльності самого автора, який у відсутність Голови Парламентарної репрезентації, Голови Української національної ради Є.Петрушевича, здійснював безпосереднє керівництво Радою. Як й інші мемуаристи, К.Левицький не уникнув суб'єктивізму, переоцінюючи роль Ради напередодні і в момент повстання, недооцінюючи водночас роль Центрального військового комітету в переддень і в ході повстання. Не знаходимо ми критичних оцінок вагань і нерішучості лідерів Ради в ці дні. Мабуть, цим можна пояснити і той факт, що хід збройного повстання, яке відбувалося під керівництвом Центрального військового комітету 1 листопада 1918 р., не був належно висвітлений і проаналізований в праці.

Необхідно відзначити важливу роль у дослідженні історії Листопадової національно-демократичної революції 1918 р. наукових праць одного з учасників подій, члена Української національної ради, активного діяча ЗУНР Михайла Лозинського[9]. Найціннішою роботою автора є книга "Галичина в рр. 1918-1920"[10], насамперед тому, що це одне із найперших наукових досліджень даного періоду з історії Галичини. Дослідник поставив перед собою завдання "...дати огляд політичної історії Української Галичини в часі творення

української державності", і водночас зазначає, що книга має "...до деякої міри мемуарний характер"[10, с.3].

Подіям, що передували Листопадовому зриву в книзі присвячено першу частину – "Галичина в світовій війні". Аналізуючи становище галицьких земель у складі Австрійської імперії, М.Лозинський зазначає, що фактично "...австрійський "коронний край" Галичина оставався під політичним пануванням Поляків"[10, с.6]. Автор зв'язує передумови Листопадового чину з революцією 1848 р., коли у Львові було утворено Головну Руську раду, як політичний орган на західноукраїнських землях, і вперше було висунуто концепцію єдності всіх українських земель. Детально зупиняється дослідник на аналізі діяльності таких політичних органів, як Головна українська рада, Загальна українська рада, Українська парламентарна репрезентація, Українська національна рада, що підготували політичний ґрунт до листопадових подій 1918 р. Водночас М.Лозинський акцентує увагу на діяльності військової організації, що відіграла вирішальну роль у здійсненні Листопадового зриву.

Слід відзначити, що автор критично оцінює нерішучість членів як Української парламентарної репрезентації, так і Української національної ради, котрі орієнтувалися на австрійський уряд замість того, щоб рішуче діяти.

В цілому, високо оцінюючи Листопадовий зрив, М.Лозинський зазначає що тільки сувора конспірація забезпечила успіх повстання. "Навіть не всі члени УНР знали про нього... Коли б про сей плян перед виконанням його довідалися Поляки, вони мали аж забагато сили, щоб не допустити до його виконання"[10, с.41].

Значну цінність для розуміння характеру листопадових подій 1918 р. мають публікації лідерів Української революції, провідних діячів Української Народної Республіки В.Винниченка, П.Христюка, О.Доценка та інших[11], котрі у своїх ґрунтовних дослідженнях дали своєрідну оцінку Листопадовому зриву.

Серед праць відомих галицьких політичних і державних діячів того часу слід відзначити також роботи Л.Цегельського, С.Вітика, В.Охримовича, В.Панейка та ін.[12].

До особливої групи публікацій відносяться праці воєначальників-учасників визвольних змагань. Серед них важливе місце займає робота активного члена Центрального військового комітету Дмитра Паліва "Листопадова революція" [13], що побачила світ у 1929 р. і стала своєрідним літописом Листопадової національно-демократичної революції. Детально аналізуючи передумови Листопадового зриву, Д.Палів зупиняється на діяльності Центрального військового комітету як основного чинника революції, досліджує взаємовідносини ЦВК зі Львівською делегацією Української національної ради. Підкреслюючи важливе значення Листопадового зриву, Д.Палів відзначає, що ця подія вирішила долю Східної Галичини.

Значний інтерес в плані дослідження історіографії листопадових подій становлять спогади активного учасника цих процесів О.Кузьми "Листопадові дні 1918 року" [14]. Ця капітальна праця, хоч і мемуарного характеру, проте дуже цінна для дослідників багатим фактичним та документальним матеріалом. Автор, детально аналізуючи передумови Листопадового зриву, акцентує увагу на діяльності Української військової організації, а також Української парламентарної репрезентації й Української національної ради.

О.Кузьма критично оцінює нерішучість галицьких політиків в період підготовки та здійснення державного перевороту, що певним чином вплинуло на подальший розвиток подій.

Загалом, даючи високу оцінку Листопадовому зриву, О.Кузьма зазначає, що це був "...зовсім природний визвольний зрив поцволеної нації" [14, с.7], "...велике революційне діло, яке зачинає новий період української історії" [14, с.71].

Підсумовуючи короткий аналіз мемуарної літератури з історії Листопадового зриву, слід відзначити її виняткову джерелознавчу цінність, незважаючи на певний суб'єктивізм авторів. Поряд із названими вище працями в періодичній пресі того часу було опубліковано значну кількість спогадів з даної проблеми, але через малий обсяг статті їх аналіз відсутній.

Певний інтерес становлять дослідження радянських істориків. Незважаючи на догматизм історичної науки в цей період, тендеційне відношення до оцінки Листопадової революції, все ж вони нагромадили деякий фактичний матеріал, що розкривав процес національно-визвольних змагань у Східній Галичині. Але, повертаючись знову-таки до недоліків досліджень цього періоду, слід відзначити, що в цілому Листопадова революція 1918 р. і проголошення ЗУНР як результат її успішного завершення або зовсім замовчувалися, або оцінювалися як антинародна, контр-революційна акція українських буржуазних націоналістів, як зрада інтересів народу, "ніж в спину". Про це йшлося як в окремих статтях, брошурах, монографіях, так і в контексті оцінок загальноісторичних подій солідних академічних та енциклопедичних видань [15].

Першим українським істориком радянського періоду що відмовився свідомо фальсифікувати події Листопаду 1918 р., був співавтор даної статті О.Ю.Карпенко. Виступаючи на Республіканській науковій конференції у м. Львові в березні 1956 року, спираючись на багатий фактичний матеріал, він вперше висунув концепцію про те, що Листопадові події були не чим іншим, як національно-демократичною народною революцією [16]. Однак, така концепція тоді була рішуче відкинута [17]. Незважаючи на це, автор знову повертається до даної проблеми в статті "До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р." [18], де аналізує передумови, причини й хід Листопадового Зриву у Львові та робить висновок: "Так, це справді було загальнонаціональне повстання, яке переросло в національно-демократичну революцію" [18, с.84].

Зрозуміло, що заідеологізована радянська історіографія не могла миритися з подібним підходом до оцінки Листопадових подій. З'являються різкі критичні статті І.Компанійця "Правдиво висвітлювати історію революційного руху на західно-українських землях" в органі ЦК КП України газеті "Радянська Україна" (10 вересня 1958 р.), Б.Дудикевича та В.Маланчука "За об'єктивне висвітлення історичного процесу в Західній Україні" в газеті Львівського обкому КП України "Вільна Україна" (9 березня 1958 р.), а також стаття

М.П.Герасименка, М.М.Кравця, Г.І.Ковальчака "До питання про характер подій у Східній Галичині на початку листопада 1918р." в "Українському історичному журналі" (1958. — №3. — С.86—95). Виходить і окрема брошура В.Маланчука "Історія однієї зради", в якій автор рішуче виступив проти концепції Листопадової національно-демократичної революції[19].

Аналогічні погляди продовжувала відстоювати вся українська рядянська історіографія, яка не просто фальсифікувала Листопадовий зрив, а й взагалі ігнорувала цю видатну подію в історії українського народу.

Проблема Листопадового зриву в Східній Галичині є нині однією з пріоритетних в історичній науці. Значну цінність для її дослідження мають надбання науковців української діаспори, котрі у своїх працях наводять невідомі раніше джерела, документи, які були вивезені на збереження за кордон і понині там зберігаються. Правда, в основному ці дослідження носять мемуарний характер, що зумовило їх певну суб'єктивність.

До особливої групи мемуарів належить робота С.Ярославина "Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 роках"[20]. В даній праці автор на основі власних спогадів і документального матеріалу висвітлює весь хід національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях. Листопадовому зриву, його передумовам, а також діяльності ЗУНР присвячено розділ "Організація державної влади в Галичині у 1918—1919 рр."

Активний учасник революційних процесів у Східній Галичині, дипломат і політик А.Цегельський одним із перших вступив у дискусію з М.Лозинським та О.Кузьмою з приводу визначення організаторів та творців Листопадового зриву і опублікував у 1960 р. працю "Від легенд до правди"[21], яка, хоч і носить суто мемуарний та дискусійний характер, проте багата великою кількістю важливого фактичного матеріалу.

Аналізуючи історіографію української діаспори з питань Листопадового зриву 1918 р., слід відзначити вагомий внесок М.Стахів та О.Удовиченка в наукове дослідження історії національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях[22].

Значний інтерес для дослідників становить публікація збірника статей та спогадів відомих політичних діячів і військових "Українська Галицька Армія. Матеріали до історії"[23], а також праця С.Волинця, присвячена провісникам і творцям Листопадового зриву[24].

Таким чином, підсумовуючи короткий аналіз досліджень науковців української діаспори з історії Листопадового зриву 1918 р., слід зауважити, що висунені ними трактування цих подій заслуговують на пильну увагу з боку дослідників. Адже, незважаючи на суб'єктивізм деяких авторів, саме історіографія української діаспори захищала і розвивала концепцію про національно-демократичний характер Листопадової революції і важливість цієї події для історії Східної Галичини й України в цілому. Заборонена й невідома протягом багатьох років, ця література і сьогодні є важливою історіографічною базою дослідження історії Листопадового зриву.

З проголошенням незалежності України в розвитку історіографії Чину 1 Листопада 1918 р. розпочався якісно новий етап в українській історичній науці—пошук нових методологічних принципів дослідження в умовах ліквідації цензури та доступу до раніше заборонених "спецфондів" бібліотек та архівів.

Вже з початком демократичних перетворень на території України простежується підвищення інтересу істориків до подій листопада 1918 р. в Східній Галичині. В періодичній пресі з'являються окремі статті, публіцистичні матеріали, нариси, присвячені досліджуванню подіям[25].

Особливе зацікавлення дослідженнями даної проблематики розпочалося у зв'язку з відзначенням 75 роковин утворення ЗУНР. Тоді з'явилася узагальнююча стаття О.Ю.Карпенка "Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях"[26], в якій автор через 35 років після свого першого виступу підтвердив правильність концепції про характер подій у Східній Галичині.

Виходять друком узагальнюючі роботи, в яких сформульовано нові оцінки Листопадового зриву[27].

Цікава в історіографічному плані праця Б.Й.Тищика та О.А.Вівчаренка "Західноукраїнська Народна Республіка.1918-

1923 рр." [28]. Автори вперше в українській науці на основі багатого архівного матеріалу зробили спробу дослідити історію держави, висвітливши різноманітні аспекти її виникнення й функціонування. І, хоч питання Листопадового зриву розкривається в невеликому за обсягом розділі фрагментарно, поява цієї праці має неабияке значення.

Визначною подією в розвитку досліджень з історії Листопадового зриву, ЗУНР в цілому, стало перевидання в Україні робіт М.Гуцуляка "Перший Листопад 1918 р. на західноукраїнських землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину", І.Нагаєвського "Історія Української Держави двадцятого століття", Н.Полонської-Василенко "Історія України. 1900-1923", О.Субтельного "Україна. Історія" [29]. Якщо роботи І.Нагаєвського, Н.Полонської-Василенко, О.Субтельного є узагальнюючими дослідженнями історичних процесів в цілому на Україні, а сам Листопадовий зрив розглядається в комплексі історичних подій, то праця М. Гуцуляка унікальна з точки зору поєднання в ній наукового аналізу подій Листопадового повстання зі спогадами його активних учасників. Цінність книги полягає і в тому, що автор публікує ряд маловідомих історичних документів, пов'язаних з цими подіями.

Напередодні 75 роковин ЗУНР у Львові виходить книга О.В.Шишки "Слідами листопадових боїв" [30], що являє собою спробу відтворити історію ЗУНР на підставі спогадів учасників подій.

Своєрідним підсумком досліджень з історії ЗУНР стала міжнародна конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки, що проходила з 1 по 3 листопада 1993 р. в її колишній столиці – м.Івано-Франківську. Робота конференції велася в п'яти секціях, що дало змогу розглянути різноманітні питання з історії виникнення, діяльності ЗУНР. Проблемі Листопадової революції було присвячене засідання секції "Листопадова (1918 р.) національно-демократична революція і утворення Західноукраїнської Народної Республіки", на якому з доповідями виступили професори О.Карпенко, С.Возняк, науковці з різних міст України [31]. Всі учасники конференції дійшли єдиного висновку, що

Листопадова революція 1918 р. була за своїм характером національно-демократичною, народною, в результаті якої "була повалена монархічна влада і проголошена республіка, було ліквідоване національне поневолення, в якому перебували західноукраїнські землі протягом шести століть, і вперше після Галицько-Волинського князівства на цих землях утворено самостійну, суверенну державу українського народу. Були створені історичні передумови для возз'єднання української нації в єдиній, соборній, суверенній Українській Народній Республіці" [31, с.8]. У доповідях була підкреслена єдність революційного процесу на західноукраїнських землях з національно-демократичними революціями, що охопили всю Австро-Угорщину, а також з подіями на Україні. Усе це, як відомо, завершилося злукою ЗУНР і УНР в єдиній суверенній Українській Народній Республіці, що в кінцевому підсумку було найважливішим результатом Листопадового зриву.

1995 р. виходить праця М.Литвина і К.Науменка "Історія ЗУНР" в якій невеликий підрозділ "Революційний падолист" [32, с.31-39] присвячено Листопадним подіям. Вітчизняна історична наука зробила значний крок вперед у дослідженні історичних передумов національно-демократичної революції, організації збройного повстання у Львові та його наслідків. Однак, через відсутність першоджерел, їх обмеженість, чимало проблем, зокрема організація Листопадового зриву, роль політичних партій і окремих учасників у підготовці повстання і його здійсненні, взаємозв'язки між Українською національною радою і ЦВК, а також проблема історіографії вимагають свого подальшого вивчення. Чекає на свого дослідника й зарубіжна історіографія даної проблеми.

1. Левицький К. Великий Зрив. – Львів, 1931.

2. Осечинський В. До питання історіографії західноукраїнських земель в добу імперіалізму // Вісник Львів. ун-ту. Сер. історична. – 1965; Лещенко М., Олійник Л. Розвиток досліджень в історії західноукраїнських земель // Укр. іст. журн. – 1979. – №9. – С.136–145; Макаруч С.А., Киричук Ю.А. Західна Україна 1918–1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львів. ун-ту. Питання історіографії. –

1983. – Вип.19. – С.10-17; Кравець М.М., Осечинський В.К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною в радянській історіографії//За світлі ідеали комунізму. – Львів,1970; Машотас В.В. Боротьба трудящих Західної України за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною в радянській і прогресивній зарубіжній українській історіографії.(1919-1969 рр.)//Книга і знання. – Львів, 1974. – С.4-57.

3. Историография истории Украинской ССР. – К., 1986.

4. Карпо В., Коцур А. До питання історіографії утворення ЗУНР//Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки.1-3 листопада 1993 р.: Матеріали. – Івано-Франківськ,1993. – С.94 –95.

5. Дерев'янюк С.М., Панчук А.М. ЗУНР в українській історіографії//Укр. іст. журн. – 1995. – №2. – С.28-36.

6. Левицький К. Перед роком//Укр. прапор. – 1919. – Ч.23-25.

7. Левицький К. Розпад Австрії і українська справа (Політичні спомини з р. 1918)//Воля. – 1920. – Т.3. – Ч.1-2.

8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914-1918. – Львів,1930.

9. Лозинський М. Західна Україна. – Харків, 1928; Поневолені західноукраїнські землі. – Харків,1930.

10. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922.

11. Винниченко В. Відродження нації: У 3 ч. – Київ – Відень, 1920, Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917 – 1920 рр.: У 4 т. – Прага, 1922; Доценко О. Літопис Української Революції. – Київ – Львів, 1923.

12. Цегельський Л. Після 573 літ прірви//Укр. прапор. – 1919. – Ч.23-25; Вітик С. До десятиріччя Західної Української Народної Республіки//Більшовик України. – 1928. – Ч.20; Охримович В. Військовий Комітет (Причинок до історії Листопадового перевороту на основі особистих помічень і споминів)//Діло. – 1928. – Ч. 245; Панейко В. Перед першим листопадом. Шматок споминів//Діло. – 1928. – Ч.245.

13. Палів Д. Листопадова революція: З моїх споминів. – Львів, 1929.

14. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931.

15. Радянська енциклопедія історії України. – Т.2. – К., 1970; Нариси історії Комуністичної партії України. – К.,1976; Історія Української РСР. – Т.5. – К., 1977; Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів. 1986; Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні: Енциклопедичний словник. – К., 1987.

16. Див.: Наукова конференція істориків. – Львів,1956.

17. Судаков В. Боротьба за радянську владу на Західній Україні (1918-1919 рр.)//Доповіді та повідомлення Львів. держ. ун-ту. – 1957. – Вип.7. – Ч.2.

18. Карпенко О.Ю. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.//З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 1. – С.59-90.

19. Маланчук В. Історія однієї зради. – Львів,1958.

20. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія,1958.

21. Цегельський Л. Від легенд до правди. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1960.

22. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918-1923. – Скрантон,1959; Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772-1918). – Скрантон,1961; Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія, організація і бойові сили (1917-1921). – Вінніпег,1954.

23. Українська Галицька Армія: Матеріали до історії. – Т.1-5. – Вінніпег,1958-1970.

24. Волинець С. Передвісники і творці Листопадового Зриву. – Вінніпег,1965.

25. Лилик С. ЗУНР: біла пляма в історії України//Пост імені Ярослава Галана. – Кн. 24. – Львів,1990. – С. 178-206; Федюшко-Євшан М. Великі роковини України: До 75-річчя створення ЗУНР//Дзвін. – 1993. – №10-12. – С.104-108.

26. Карпенко О.Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях//Укр. іст. журн. – 1993. – №1. – С.16-29.

27. Див.: Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. – К.,1993; Костицький М.В., Тищик Б.Й. Західноукраїнська

Народна Республіка (1918-1923 рр.); Навч. посібник. — Львів, 1992; Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю. Україна в 20-30-х роках. — Львів, 1993; Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.). — Івано-Франківськ, 1993.

28. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918-1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). — Коломия, 1993.

29. Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 р. на західноукраїнських землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. — К., 1993; Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. — К., 1993; Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900-1923. — К., 1991; Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1993.

30. Шишка О.В. Слідами листопадових боїв. — Львів, 1993.

31. Міжнародна наукова конференція присвячена 75-річчю Західно-Української Народної Республіки: Матеріали. — Івано-Франківськ, 1993. — С. 3-26.

The article reviews the Ukrainian researches of the 1918 Zryv that resulted in the emergence of a sovereign state — the West Ukrainian People's Republic. The historiography of the November Period is under review through the three chronological aspects resulting from the development of Ukrainian history. The first period embraces the years of 1918-1939; the second is the period of Ukraine's integration into the Soviet Union until her Proclamation of Independence, and the third period covers the present time. The study briefly analyses the memoir and history works by Ukrainian scholars (the diaspora included) of the pre-Soviet and post-Soviet Ukraine.

О.Ю.Карпенко

СТАТУС СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТАХ (1918 -1923)

Одвічна українська земля Східна Галичина, що в результаті загарбницької політики польської шляхти в середині XIV ст. опинилася під владою Польщі, а з 1772 р. була поневолена Австрією, у роки першої світової війни стала об'єктом активної міжнародної політики, спочатку як складова частина імперії Габсбургів, а потім як суверенна держава українського народу.

У 1918 р. вперше питання про долю Східної Галичини як міжнародне було порушене на Берестейських мирних переговорах. Саме там делегація Української Центральної ради, дотримуючись загальновизнаного права націй на самовизначення, за дорученням голови Центральної ради Михайла Грушевського, поставила питання про воз'єднання всіх українських земель в єдину соборну Українську Народну Республіку. Німецький генерал Гофман, який вів переговори з українською делегацією, у своїх спогадах писав, що ці вимоги "простягалися на прилучення до України Холмщини, а також русинських частин Східної Галичини і Буковини" [1, с.260].

Відомо, що ця ідея у той період завойовувала все більше прихильників серед українських політиків і народних мас. 19 грудня 1917 р. Українська Парламентарна репрезентація заявила у віденському парламенті, що галицькі землі — це складова частина Київської держави IX-XIV ст. і що галицький народ і досі має сильне відчуття спільноти й єдності з українським народом, й тому Східна Галичина або в цілості буде під Австрією як окремий коронний край, або прилучиться до Української Народної Республіки над Дніпром. Це останнє відповідає найвищому ідеалові української нації [2, с.172]. Парламентарії протестували проти будь-яких спроб пов'язати галицькі землі з новою Польщею. В заключенні містилася вимога, щоб у протилежному разі питання про долю західних земель України вирішував міжнародний орган на підставі вільного плебісциту. Тим часом вже у жовтні 1917 р. виникла нелегальна українська

політична організація, яка мала на меті здійснити злуку Галичини з Україною [2, с.172].

Потрібно відзначити, що саме на початку 1918 р. повсюдно на західно-українських землях під час масових віч і політичних демонстрацій лунали заклики: "Вітаємо вільну, незалежну Українську республіку", висувалася вимога об'єднання з Україною. Ця ж ідея соборності звучала й у вимогах закарпатців. "Народ вважає себе тотожним з українською нацією і бажає об'єднатися з нею", – читаємо у резолюціях народних віч [3, с.70].

Цілком правомірна вимога української делегації в Бересті – соборності української нації в єдиній державі – викликала рішуче заперечення з боку міністрів закордонних справ Австро-Угорщини графа Оттокара Черніна й Німеччини Річарда фон Кюльмана [1, с.153; 4, с.4-6], що очолювали делегації цих країн на переговорах. І тут треба віддати належне молодим дипломатам УНР, які не рахувалися з цими запереченнями і далі відстоювали свою справедливую позицію. О.Чернін повторював: "Для нас існують тільки історичні кордони Австрійської імперії" [4, спр.8, арк.14]. Р. Кюльман теж чітко заявив: "Я повинен відхилити будь-які розмови з національного питання всередині кордонів наших союзників" [4, спр.80, арк.4]. М.Гофман назвав вимогу української делегації "безсоромним жаданням австро-угорської території" [1, с.61]. Однак і надалі посланці УНР наполягали на своєму.

І ось 16 січня крига скресла Р.Кюльман від імені двох делегацій зробив заяву про згоду на включення української землі Холмщини до складу УНР, якщо буде досягнуто угоду з інших питань [4, спр.80, арк.19], хоч напередодні О.Чернін наголосив, що "Холмська губернія належить Польщі" [4, спр.80, арк.65]. 19 січня німецько-австрійський блок іде на нові поступки, заявивши про свою згоду на утворення в Австро-Угорській імперії окремого українського коронного краю в складі Східної Галичини та Північної Буковини [4, спр.80, арк.35]. Щодо Закарпаття, то присутній на конференції представник Угорщини граф Чакі навіть відмовився вести розмови з цього питання [4, спр.78, арк.35].

Зрозуміло, Четверний союз не збирався утворювати коронний край тільки тому, що це законна вимога української делегації. Тут же О.Чернін наголосив, що за обіцяний коронний край Австро-Угорщина жадає: "1. Підписання остаточного або прилімінарного мирного договору між Центральними державами і Україною до 30 числа цього місяця. 2. Після підписання цього договору, негайно повинен розпочатися торговий обмін між договірними сторонами" [4, спр.78, арк.35]. Отже, відвертий ультиматум. До всього цього було ще додано демобілізацію української армії. Заява О.Черніна негайно була підтримана і Р.Кюльманом, який додав, що це "максимум того, що союзні держави можуть дати Україні" [4, спр.80, арк.38]. Голод в Австро-Угорщині й Німеччині, вимоги миру народними масами примушували союзників іти на поступки. Щоб утворення окремого коронного краю не призвело до децентристських тенденцій і розвалу імперії. Коронна рада у Відні зажадала від О.Черніна включити статті з цього приводу до таємного договору.

Остаточо питання про мирний договір з Україною було вирішено на нараді в Берліні 5-6 лютого, на якій зібралися представники вищої влади імперій. І тут О.Чернін, з'ясувавши, що на Україні Центральна рада втрачає свою владу, що Київ уже захоплений більшовицькими військами, почав наполягати на відмові від обіцяного коронного краю і передачі Холмщини до складу УНР [6, с.29]. І все ж, враховуючи реальну ситуацію, нарада схвалила текст договору з УНР, який і був підписаний у Бересті 9 лютого пізно вночі. Договір мав 10 статей, що фіксували визнання УНР суверенною, самостійною державою, з якою встановлювалися дипломатичні відносини. Щодо коронного краю, то в таємній частині договору було зафіксовано: "Австрійський уряд пропонує обом палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б. р." [1, с.319]. Отже, у міжнародно-правовому акті, хай навіть у його таємній частині, було визнано можливий новий статус

Східної Галичини й Буковини як окремого коронного краю. Звичайно, умови договору не стали втіленням усіх сподівань, але як здійснення програми мінімум, були досягненням молодій дипломатії Центральної ради. Потрібно, однак, визнати, що це була вимушена поступка союзників, які перебували на межі голоду і мріяли врятуватися за рахунок України. О.Черпін так і записав: "Мир з Україною підписаний під тиском голоду, що вже розпочався" [1, с.239]. Щодо УНР, то Центральна рада сподівалася на допомогу німецько-австрійської армії відновити свою владу на Україні і ліквідувати там більшовицький режим.

Договір було схвалено в урядових колах обох імперій, але різко засуджено опозицією. Ось кілька заяв депутатів австрійського парламенту: "Ми підписали мир не ради любови до Українців, а тільки тому, що потребуємо хліба, який там є" (Адлер), "Мир з Україною — це нова війна" (Бісковський), "Мир приведе до ворожнечі між народами Австрії" (Поганчин) і т. ін. [7, s.3202, 3239, 3246]. Подібні критичні голоси лунали і в Берліні [8, s.4025, 4030].

Центральна рада, як і слід було сподіватися, позитивно оцінила результати переговорів у Бересті і сам договір, як "гідний мир, мир демократичний" [4, ф.1115, оп.1, спр.5, арк.10,17; ф.2592, оп.1, спр.86, арк.2; спр.113, арк.39]. Він був схвалений в галицьких політичних колах та пресі [9, 12-15 лют.]. Однак відомо, що це захоплення виявилось короткотрасним. За мирним договором розпочалися військова окупація, суцільні грабунки й жахливий терор, а таємний протокол про обіцяний коронний край, за який так наполегливо боролася делегація Центральної ради, так і не був ратифікований. Більше того — на вимогу австрійського уряду 16 липня 1918 р. він був спалений у Берліні у Міністерстві закордонних справ статс-секретарем міністерства бароном фон Буше-Гадденгаузенем у присутності посла Австро-Угорщини князя Гогенла цу Шілінгфюрста, про що був складений спеціальний протокол [10, с.80; 11, с.116].

Отже, незважаючи на великі зусилля Центральної ради, міжнародно-правовий статус західних земель України після Берестейського миру не змінився.

За таких обставин українські політичні лідери і національно-свідома частина населення Східної Галичини, враховуючи міжнародну обстановку, прагнення поневолених народів до свободи й суверенітету, доходять висновку про необхідність власними силами виборювати незалежність. В австрійському парламенті лунали відверті заяви галицьких депутатів, що "їх шлях веде не до Варшави, але до Києва" (Левицький), "про найсвятіше право на об'єднання всіх українських земель в одну Українську незалежну державу" (Є. Петрушевич), що "вільна і незалежна Україна належить нам, як вільному народові" (С. Вітик) [7, s.4496; 4407, 4594]. У Львові виникає нелегальний Центральний військовий комітет, йому відводилася роль провідної військової організації, завданням якої було захоплення влади у західних землях України. Кость Левицький, один із лідерів Української національно-демократичної партії, мав підстави стверджувати, що "ідея єдності всіх українських земель і всього українського народу панувала тоді неподільно в думках і думках українського народу Галичини" [11, с.98].

Кінець імперії відчував і сам цісар Карл Габсбурзький, який 16 жовтня видав маніфест "Моїм вірним австрійським народам", де сповістив про наміри перебудови держави на принципах федерації "вільних земель". Минуло два дні й 18-19 жовтня у Львові було проголошено Українську державу, правда, ще в складі імперії, і Українську національну раду як її вищий представницький орган влади [9, 20 жовт.].

Наприкінці жовтня вся Австро-Угорщина була охоплена національно-демократичною революцією. Імперія розпалася, а на її уламках виникали суверенні держави. 1 листопада вибухнуло збройне повстання у Львові, яке переросло в Листопадову національно-демократичну революцію, що завершилася проголошенням 13 листопада незалежної Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) в складі Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпатської України [12, с.16-19]. Отже західноукраїнські землі здобули певий статус — суверенної, самостійної держави, що засвідчило видатну перемогу національно-визвольного руху українського народу. Одночасно це було кроком на шляху соборності.

Уже 1 грудня 1918 р. у Фастові був підписаний передвступний договір про злуку ЗУНР і Української Народної Республіки (УНР) в одну державу [13, с.108-109]. Пізніше це було зафіксовано в конституційних актах: постанові Української національної ради від 3 січня 1919 р. "Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою" й Універсалі Директорії УНР від 22 січня 1919 р., виголошеному на урочистому вічі на Софіївській площі в Києві і схваленому 23 січня Трудовим конгресом УНР [14, с.242-243]. Збулась довічна мрія українського народу про соборність і національну державність.

Складна міжнародна ситуація поставила під загрозу існування і ЗУНР і УНР: із заходу вчинила агресію Польща, з півночі – Радянська Росія.

Враховуючи тогочасну міжнародну обстановку, агресивні наміри правлячих кіл Польщі, голова Української національної ради Євген Петрушевич уже 26 жовтня 1918 р. звернувся з проханням до президента США Вудро Вільсона "прийняти воскресіння нашої держави до ласкавого відома і взяти демократичний народ України, що пройшов стільки тяжких іспитів, під свою опіку" [9, 14 листоп.]. Аналогічні прохання йшли у Вашингтон і пізніше [16, vol.2, с.196, 420].

Західна Україна ставала об'єктом і суб'єктом міжнародного права. Польські правлячі кола, що давно виношували плани встановлення свого безмежного панування на цій землі, тепер все відвертіше висували свої претензії. Вже у своїх перших заявах начальник Польської держави генерал Юзеф Пілсудський домагався східних кордонів поза Березиною, Случем, Горинню й Ужицею, а в листі до генерала Розвадовського звертав увагу останнього на те, що він взагалі "не ставить обмежень військової діяльності і окупації в напрямку на схід" [17, ф.129, оп.2, спр.1642, арк.20]. Відверто анексіоністські вимоги висував і Польський національний комітет у Парижі [16, vol.3, р.781-782; 18, s.15-17, 69, 80-95]. Польські політики дійшли до того, що зажадали кордонів 1772 р., оскільки, мовляв, українці не дозріли бути нацією, а українська держава - "організована анархія" [16, vol.3, р.781]. Загарбницькі зазіхання поляків здобували підтримку в

правлячих колах Антанти, в тому числі й серед учасників Паризької мирної конференції, що здійснювала миротворчу місію після першої світової війни. Французький маршал Фош схвалював ідею відновлення кордонів 1772 р. [16, vol.5, р.781]. На карті Польщі, підготовленій держдепартаментом США, Східна Галичина була включена до її складу (19, vol.4, р.226-227). Лідери Антанти стояли на боці Польщі, вбачаючи в ній свого союзника у боротьбі з Росією й більшовизмом взагалі.

Зрозуміло, відвертий анексіонізм прикривався численними доброзичливими заявами і місіями, які надсилались у Східну Галичину. Тут побували французька місія Віллема, англійська Джонсона і Бідермана, Уейда, Кіменса, Кеня, італійська Баджині, американська Келога та ін., які захищали виключно польські інтереси [17, ф.672, оп.1, спр.3, арк.1, 4-8], а щоб якось виправдати свою позицію, вони, слідом за поляками, поширювали різноманітні фальшиві чутки, спочатку про те, що ніби ЗУНР – це "справа німецьких рук", а потім – ніби на Львів вчинено "зенацький напад української більшовицької армії" [17, ф.672, оп.1, спр.3, арк.7; 16, vol.2, р.410-412, vol.3, р.648; 20, р.224-225; 21, с.206-207; 22, s.51]. Отже все робилося для того, щоб виправдати відкриту інтервенцію, до якої була залучена і польська 80-тисячна армія генерала Юзефа Галлера, підготовлена і озброєна Антантою. Вона і стала тією вирішальною силою, що здійснила окупацію і загарбання західноукраїнських земель [23, vol.3, р.322-323], хоч відправлялася в Польщу ніби для її захисту від російської більшовицької агресії.

І все ж, більше для видимості благородних намірів Антанти щодо українських земель, питання про статус Східної Галичини довго й детально обговорювалося в різноманітних комісіях, місіях і радах Паризької мирної конференції. Першим завданням було припинення польсько-української війни, що розпочалася збройною інтервенцією польських військ проти українського народу. Це стало особливо актуальним, коли польська армія терпіла поразку і її треба було рятувати. 24 січня до Львова прибула місія Антанти з мандатом Мирної конференції в складі 70 чол. під керівництвом французького генерала Бартелемі [24, с.77]. Після численних зустрічей і розмов з політичними й

військовими діями обох сторін місія запропонувала демаркаційну лінію між воюючими сторонами з таким розрахунком, що Львів і багатий Дрогобицько-Бориславський басейн та ін. українські землі залишаться поза межами ЗУНР [17, ф.672, оп.1, спр.3, арк.3; ф.129, оп.І, спр.238, арк.31-32]. Зрозуміло, що ця пропозиція не могла бути прийнята українською стороною, тим більше тоді українська армія здобувала перемогу на фронті під Львовом. Щоб якось залагодити конфлікт і врятувати поляків від поразки, американська делегація (проф. Лорд) запропонувала запросити представників ЗУНР і Польщі на Мирну конференцію і там домогтися перемир'я" [16, vol.4, p.404-408, 412]. 19 березня з цього приводу була надіслана спеціальна телеграма командуючому Галицької армії (УГА) генералу Михайлу Омеляновичу-Павленку і польському генералу Розвадовському [16, vol.4, p.412]. Генерал М. Омелянович-Павленко надіслав позитивну відповідь, однак такої відповіді не було одержано від поляків. Схоже певні успіхи польської армії на фронті у ті дні надихали їх на агресію, а не на мирні переговори. 21 травня об'єднана українська делегація ЗУНР і УНР у складі Г.Сидоренка, В.Панейка, М.Лозинського і Д.Вітовського була прийнята Верховною Радою Мирної конференції [25, vol.2, p.147; 16, vol.5, p.776-778]. Надходили відповідні ноти від уряду ЗУНР на захист своєї державності [4, ф.2, оп.І, спр.124, арк.7]. Однак через заперечення польського уряду й військового командування до перемир'я справа не дійшла.

18 червня після численних лицемірних заяв про прагнення Антанти справедливо вирішити українське питання Рада міністрів Мирної конференції офіційно дозволила польському урядові застосовувати усі наявні у нього збройні сили для окупації Східної Галичини до ріки Збруч [23, vol.3, p.849]. 25 червня була схвалена остаточна редакція постанови Верховної Ради з цього приводу і надіслана адресатам. Правда, цього разу для заспокоєння світової громадськості і, перш за все, українського народу, у постанові було відзначено, що у Східній Галичині встановлюється цивільне управління під мандатом Антанти, яка і має забезпечити — зверніть увагу, "наскільки це можливо" — автономію цієї території, політичній,

релігійній й особистій свободі громадян. Передбачалося, що цей мандат буде діяти аж до моменту самовизначення населення Східної Галичини щодо її політичної незалежності" [16, vol.4, p.850; 23, vol.3, p.857]. Отже, без відома і згоди українського народу, його повноважних органів влади віковична українська земля віддавалася під окупацію поляків з туманними обіцянками про автономію. Доля інших західноукраїнських земель теж була свавільно вирішена на користь загарбників. За Сен-Жерменським мирним договором Північна Буковина була передана Румунії, а Закарпаття — Чехословаччині. Отже, було проігноровано рішення Буковинського віча від 3 листопада 1918 р. і постанову Всекарпатського з'їзду в Хусті від 21 січня 1919 р. про їх вимогу возз'єднання з Україною.

Іноколи можна читати, що в Парижі не усвідомлювали, що віддають один народ під владу іншого. Насправді це не так. Британський прем'єр Ллойд Джордж чітко заявив своїм колегам: "Більшість населення Східної Галичини - українське і, згідно з принципами союзних і асоційованих держав, країна повинна бути за ними. Поки нема досить переконливих доказів для протилежного вирішення" ([16, vol.4, p.410]. Та й держсекретар США Роберт Лансінг, автор проекту постанови від 18 червня, теж визнавав, що "Львів — польський острів, оточений українськими районами" [16, vol.4, p.409] і "Східна Галичина у великій мірі українська (або русинська) і по праву не належить Польщі" [19, vol.2, p.77]. Отже немає сумніву, що у Парижі цілком усвідомлювали, що чинять неправомірну акцію щодо українського народу.

Уряд ЗУНР, враховуючи, що Україна була окупована, а Галицька армія (УГА) перебувала за рікою Збруч, погодився на перемир'я і згадану постанову ([4, ф.2191, оп.І, спр.3, арк.123]. Верховній Раді залишилось юридично оформити статус Східної Галичини. За її дорученням так звана польська комісія Мирної конференції й підготувала проект Статуту Східної Галичини, який після обговорення й уточнень був схвалений Радою голів делегацій (Верховною Радою) 21 листопада під назвою "Договір між Союзними державами і Польщею щодо Східної Галичини" [16, vol.8, p.283-294; 23, vol.3, p.854-861]. У договорі було зафіксовано, що Польща

одержує мандат на Східну Галичину на 25 років, а потім Ліга Націй має вирішити її подальшу долю. У Статуті були й статті про певну автономію для Східної Галичини (крайовий сейм, право виборів до польського сейму та ін.). Усього статут мав 40 статей.

Щойно був затверджений Статут, а вже польський уряд, не без рекомендації французького прем'єра Ж.Клемансо, виступив проти 25-річного строку мандату, і 25 грудня Рада голів делегацій пішла назустріч польським вимогам, знявши з Статуту строк мандату [23, vol.2, p.582].

Доля Східної Галичини була предметом переговорів уряду УНР і Польщі. 12 листопада 1919 р. голова дипломатичної місії УНР у Варшаві Андрій Лівичський зробив заяву про те, що Директорія погоджується на кордони з Польщею по річці Збруч [26, ф.581, оп.1, спр.134, арк.15, 39-41]. Як свідчить М. Лозипський, ще у лютому 1919 р. на переговорах з місією Бартелемі Головний отаман Симон Пеглаюра "був готовий піти на уступки коштом Східної Галичини, щоб за неї одержати мир з Польщею і визнання Антанті" [24, с.77]. 2 грудня була оприлюднена офіційна заява уряду УНР про "визнання кордону з Польщею по річці Збруч, а "питання про політичний статус Східної Галичини вирішить польський уряд у згоді з представниками українського народу, що проживає у цій провінції" [27, т.2, с.413]. Протести місії ЗУНР на чолі з Стефаном Витвицьким у Варшаві не бралися до уваги [26, ф.146, оп.1, спр.141, арк.1; ф.581, оп.1, спр.134, арк.64-65]. Згода на окупацію західних земель України Польщею була підтверджена і політичною конвенцією між Польщею та УНР від 21 квітня 1920 р. [28, с.48; 29].

Нові зміни з'явилися у статусі Східної Галичини після відступу польської армії з України і захоплення 20 повітів Червоною армією. 15 липня 1920 р. Галревком, тимчасовий урядовий орган, проголосив утворення на території Східної Галичини Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР) як суверенної радянської держави [30]. 1 серпня на захопленій землі було декретовано диктатуру пролетаріату й радянську систему управління. Однак, цей статус тривав недовго. У зв'язку з відступом Червоної армії, 21 вересня Галревком припинив своє існування, як і його органи на

місцях. Знову вся українська земля потрапила під польську окупацію.

Статус Східної Галичини був предметом дискусії й на Ризькій мирній конференції. Президент Української національної ради ЗУНР Є. Петрушевич, надсилаючи в Ригу делегацію на чолі з К. Левицьким, доручив їй "береження прав Галичини на її політичну незалежність і територіальну цілість" [31]. Однак справедливі домагання ЗУНР не були взяті до уваги: Східна Галичина, за Ризьким мирним договором від 18.03.1921 р., була включена до складу Польщі, й цього разу без відома і згоди її народу.

Єдину надію у зміні статусу уряд ЗУНР покладав тепер на Лігу Націй. Завдяки його зусиллям, Рада Ліги Націй у своїй постанові від 23 лютого 1921 р. зафіксувала, що Польща є лише військовим окупантом Галичини, суверенітет якої залишається в розпорядженні держав Антанті [4, ф.4440, оп.1, спр.15, арк.10]. 27 серпня Генеральна Асамблея Ліги Націй "висловила побажання, щоб Рада Ліги Націй звернула увагу головних Союзних і Об'єднаних держав на своєчасність врегулювання найближчим часом юридичного становища Східної Галичини" [32, с.103].

Українська національна рада 8 травня 1922 р. надіслала ноту Міжнародній конференції в Генуї, в якій знову й знову домагалася припинення винищення "національної більшості" у Східній Галичині, що становило загрозу миру у всій Європі, і вимагала відновлення суверенітету [26, ф.581, оп.1, спр.116, арк.3-5]. Під час обговорення ноти Ллойд Джордж наголошував знову, що "три чверті населення Східної Галичини є української народності і вони є того походження, мають ту саму мову, ту саму релігію, що мешканці України, а поляки держать цей край лише завдяки збройній силі", що "Польща окупує цей край проти волі населення" [26, ф.581, оп.1, спр.110, арк.1]. Однак жодного рішення на захист українського народу так і не було прийнято. Генеральна Асамблея Ліги Націй, що розглядала це питання 22 вересня 1922 р., теж не змінила статус Східної Галичини [32, с.182].

Щоб якось згладити критику військового терористичного режиму на багатостраждальній українській землі, польський уряд провів через сейм 26 вересня 1922 р. закон про

"воєводську автономію", який фактично не вніс змін до статусу Східної Галичини, але на папері це виглядало як крок до обіцяної автономії [33, с.80], і зразу ж після цього перейшов у наступ на уряди Антанти, щоб забезпечити повну анексію західноукраїнських земель Польщею. 15 лютого 1923 р. була надіслана нота Раді послів Антанти в Парижі щодо анексії Східної Галичини, а 14 березня цією Радою було прийнято остаточне рішення, яке докорінно змінило її статус. Рада послів Антанти у постанові заявила: "Враховуючи те, що польський уряд звернувся 15 лютого 1923 р. до конференції послів з проханням, щоб держави, представлені на конференції, використали своє право, враховуючи те, що Австрія відмовилася від прав на територію поза кордонами Австрії, враховуючи те, що Польща визнає, що в етнічних кордонах Східна Галичина потребує режиму автономії і, враховуючи те, що між Польщею і країнами Антанти існує договір від 28 червня 1919 р., яким підтверджені спеціальні гарантії для всіх жителів незалежно від раси, мови і релігії, враховуючи Ризький мир про кордони з Росією... Конференція послів вирішує визнати за Польщею всі права суверена на територіях, розташованих між вищезначеними кордонами й іншими кордонами польської території, з врахуванням положень Сен-Жерменського мирного договору відносно зобов'язань, які несуть держави, що одержали територію колишньої Австро-Угорської монархії" [34, р.214]. Постанову підписали послы Р. Пуанкаре (Франція), Е. Філіппс (Англія), Р. Авезана (Італія), М. Матсуда (Японія).

Таким чином, Рада послів Антанти без згоди українського народу, проти його волі, всупереч загальноновизнаним міжнародним нормам пішла назустріч анексіоністським домаганням Польщі, якій своїми рішеннями передала західноукраїнську землю у навічне підпорядкування Це і був заключний міжнародно-правовий акт, який регламентував статус Східної Галичини включно до другої світової війни.

Свавільний акт Антанти викликав рішучий протест українського народу і світової громадськості. Відбуваються масові політичні віча й демонстрації. Президент Української Національної Ради Є. Петрушевич публікує відозву "До Українського народу Галицької землі", в якій засуджує акт

Антанти, як "безправний морд" над українським народом і закликає до боротьби за свободу і незалежність. "Твоя відповідь, - читаємо у відозві, - була коротка: Боротьба на життя і смерть з Польщею!" І далі йшов заклик до повсякчасної боротьби: "Вісім мільйонів українців, що опинилися під польською кормигою, стають одночасно лавою, щоби звалити Польщу на українських землях і відновити Галицько-Володимирську державу. Від Карпат до Прип'яті замає один наш непорочний синьо-жовтий прапор – символ нашої держави" [26, ф.581, оп.1, спр.140, арк.70]. Президент висловлював сподівання на підтримку всього демократичного світу.

Отже, незважаючи на героїчну боротьбу народних мас, зусилля українських політичних сил і уряду, міжнародно-правовий статус Східної Галичини протягом відносно короткого історичного періоду (1918-1923 рр.) зазнав значних змін, від незалежної суверенної держави до анексії її Польщею, підтриманою Антантою.

1. Берестейський мир: Спомини та матеріали. - Львів, 1928.
2. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. - К., 1993.
3. Шляхом Жовтня: Зб. документів. 1917-1923. - Т.1. - Ужгород, 1957. - С.70.
4. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф.2592, оп.1, спр.8, арк.4-6; Берестейський мир. - С.153.
5. Wheeler - Benet L.W. Brest - Litowsk. The Forgotten Peace. - London, 1956.
6. Карпенко О. Імперіалістична інтервенція на Україні: 1918- 1920. - Львів, 1964.
7. Stenographische Protokolle Haus der Abgeordneten. XXII Session. - Wien, 1918.
8. Verhandlungen des deutschen Reichstages. Stenographische Berichte. - Bd.311. - Berlin, 1918.
9. Діло. - 1918.
10. Крах германської окупації на Україні (по документам окупантов). - М., 1936.

11. Левицький К. Великий зрив. - Львів, 1931.- С.98.
12. Карпенко О. Листопадова (1918 р.) національно-демократична революція на західноукраїнських землях // Укр. іст. журн. — 1993. — №1. — С. 16-29.
13. Конституційні акти України: 1917-1920. — К., 1992. — С.108-109.
14. Винниченко В. Відродження нації. — Т.3. — Київ — Відень, 1920. — (У книзі помилкова дата — 22 січня 1918 р. — О.К.).
15. Діло. — 1918.-14 листоп.
16. United States. Departmens of State. Papers Relatind to the Foreign Relation of the United States. The Paris Peace Conference. — Vol.2. — Washington.
17. Державний архів Львівської області.
18. Akty i dokumenty dotyczce graniz Polski na Konferencji pokojowej w Paryżu: 1918 — 1919. — Paris, 1926. — Cz.1. — S.15-17, 69,80-95; The Paris Peace Conference. — Vol.3. — P.781.
19. Miller D.H. My Diary at the Conference of Paris with documents. — Vol.4. — Washington. — P.226-227.
20. Lloyd George Memoirs at the Peace Conference. — Vol.1. — New Haren, 1939.
21. Архив полковника Хауза. — Т.4. — М., 1945.
22. Pilsudski V. Pisma — mowy — wzkazy. — Т.5. — Warszawa, 1933.
23. Documents on British Foreign Policy (далі — DBFP). — Vol.3. — London. — P.322-323.
24. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. — Відень, 1922.
25. Les deliberations du Coseil des Ouatre(24 mars — 28 yuin 1919). Notes de l'officeir Interprete. Ed. Mantoox Paul. — Vol.2. — Paris, 1955.
26. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДА у Львові).
27. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — Т.2. — М., 1964.
28. Гражданская война на Украине: Сб. документов и материалов: В 3 т., 4 кн. — Т.3. — К., 1964.
29. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Петлюрою. — Прага, 1926.
30. Див.: Під прапором Жовтня: 36. документів і

матеріалів. — Львів, 1957. — С.303—614; Колодій Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка. — Львів, 1932; Тищик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка, - Львів, 1970; Варига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка. — Нью-Йорк — Париж, 1986.

31. Архів Українського католицького університету в Римі, ф. Колекція документів ЗУНР, оп.І, спр.294, нумерована.

32. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах й декларациях. — Ч.3. — Вып.2. — М, 1929 — С.103.

33. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). — К., 1985. — С.80.

34. Document. Dicismon de La Conference des Ambassadeurs su Soviet des frontickes de la Pologne(15 mars.) — Europe Orientale. — 1923. — № 4.

The paper deals with stage-by-stage changes in the status of East Halychina in the international legal acts of 1918-1923. The study points out some aspects of foreign political acivities by governmental bodies of West Ukranian People's Republic at the time of forming a sovereign democratic state.

В.С. Великочий

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ЛИСТОПАДОВОГО ЗРИВУ 1918 РОКУ

Недослідженість джерельної бази Листопадового зриву 1918 р., цього величного акту в історії українського народу, ставить перед вітчизняною наукою необхідність глибокого і всебічного вивчення його джерел. Заідеологізованість радянської історичної науки, відсутність значної частини першоджерел у зарубіжжі, тенденційність використання доступних документів, їх підпорядкування заздалегідь задуманим концепціям не дозволяли об'єктивно, по-науковому розкрити історичні передумови, справжні причини, рушійні сили й характер збройного повстання у Львові в листопаді 1918 р.

Дослідження джерел з історії Листопадового зриву, вважаємо, доцільно проводити за хронологічно-проблемним принципом: джерела до з'ясування історичних передумов і причин збройного повстання у Львові, джерела до вивчення самого повстання і його преростання в національно-демократичну революцію.

Документи й матеріали, необхідні для одержання сукупності наукових фактів з даної проблеми, виявлені нами з допомогою загальноприйнятих джерелознавчих методів дослідження. На основі прийнятих у науковій практиці принципів класифікації історичних джерел, пропонуємо умовно поділити їх на такі групи: документи і матеріали політичних та військових організацій і центрів, документи політичних партій, що здійснювали підготовку і керівництво Листопадним зривом; документи органів влади ЗУНР, в яких знаходимо оцінку досліджуваних подій; зовнішньополітичні акти того часу; заяви і виступи провідних діячів Листопадової революції; іспогоди сучасників; матеріали періодичних і неперіодичних видань; фотодокументи, а також документи, що вийшли з рук представників протилежного табору і містять матеріали з досліджуваної проблеми.

Складність об'єктивних умов, в яких відбувалися вищезгадані події, а також тяжка історична доля ЗУНР, що спіткала її після Листопадової національно-демократичної революції, призвели до того, що значна частина необхідних для отримання сукупності наукових фактів джерел безслідно втрачена, а ті, що збереглися, опинилися в різноманітних архівах і бібліотеках світу.

Основна частина документів і матеріалів, закономірно, збереглася в Україні. Зокрема в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України відклалися спеціальні фонди: Диктатора ЗУНР, Управління УГА, Державного секретаріату військових справ ЗУНР, а також зібрано тогочасну пресу, що висвітлює події Листопадового зриву.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України, у фондах Центрального комітету Комуністичної партії України, Центрального комітету Комуністичної партії Західної України, Центрального

комітету Комуністичної партії Східної Галичини, а також у фонді "Представництво КПСГ при виконкомі Комінтерну" та ін. збереглися документальні матеріали, що безпосередньо стосуються досліджуваних подій, тогочасних суспільно-політичних процесів у краї.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові, у фонді "Галицьке намісництво", знаходимо великий джерельний матеріал до аналізу історичних передумов і причин Листопадового зриву. Це документи про становище народних мас, соціальний і національний гніт, політичне безправ'я українського населення під владою Австро-Угорщини, діяльність політичних партій, а також про визвольні змагання проти існуючого режиму. Тут же – окремі документи і про події листопада 1918 р.

Джерельний матеріал з досліджуваної теми зберігається і в обласних архівах Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької та Закарпатської областей, сучасна територія яких перебувала у складі Австро-Угорщини.

Значний документальний матеріал знаходиться в архівах Республіки Польща. Зокрема в Архіві актів нових м. Варшава створено колекцію засвідчених копій документів Листопадового зриву та історії ЗУНР, що були опрацьовані у 1929 р. Львівською комісією Товариства пошуку історії оборони Львова та південно-східних воєводств. В архіві Міністерства закордонних справ є численні матеріали, про політику Польщі в 1918-1919 р. щодо західноукраїнських земель. Це, зокрема, документи про українсько-польські мирні переговори, що велися з листопада 1918 р. і пізніше, різноманітні документи, декларації і ноти польського уряду Паризькій мирній конференції, урядам головних країн Антанти стосовно східних кордонів Польщі, ліквідації ЗУНР і включення її території до складу Польщі. Документи, що збереглися в Перемишльському воєводському та інших архівах південно-східних воєводств, відображають історичні події листопада 1918 р.

Значну цінність для їх відтворення мають документи Фонду Юзефа Пілсудського з Вашингтонського архіву, опубліковані зусиллями професора Т.Гунчака[1].

Для джерелознавчих досліджень цінними є документи і

матеріали, опубліковані в спеціальних археографічних публікаціях[2], та публікації документів у наукових працях[3].

У джерелознавчому аспекті вивчення Листопадового зриву історичну цінність мають як спогади безпосередніх його учасників (М.Гуцуляка, К.Левицького, М.Лозинського, А.Цегельського, А.Чайковського, Т.Мартинця, Д.Паліва, І.Рудницького)[4], так і роботи узагальнюючого плану (О.Кузьми, П.Христюка, М.Чубагого, С. Ярославина[5] та ін.), оскільки в них є цінний документальний матеріал до вивчення як підготовки, так і проведення збройного встановлення влади українцями у Східній Галичині.

Проте, при всій цінності вказаних праць, використовуючи їх як історичне джерело, необхідно враховувати наступні моменти: по-перше, їх вивчення вимагає "корегування оцінки подій", зумовленого "еволюцією поглядів та інтересів авторів" [6, с.225], а також важливістю з'ясування мотивів створення цих джерел. По-друге, необхідно враховувати те, що хронологічно появу документів з історії Листопадового зриву слід простежувати як у період діяльності ЗУНР, так і після припинення її існування, що зумовлює широку географію досліджуваних видань. По-третє, в джерелах, використаних в історичних дослідженнях, трапляються не тільки неоднозначні, але й часто принципово протилежні оцінки листопадових подій 1918 р. на західноукраїнських землях, значення та ролі в них різних партій та громадських діячів, що зумовлено не лише політичними поглядами дослідників, але й різним тлумаченням самого історичного явища. Крім того, не всі автори робіт мемуарних дотримуються в них принципу історичної об'єктивності. Проте саме така вимога, на думку одного з них, А.Чайковського, є найбільш важливою, адже, як він справедливо зазначає, "пишучий не сміє нічого замовчувати, навіть своїх особистих похибок і прогріхів, коли вони є за ним. Лише така хроніка може заслуговувати на віру..., бути вірною світліною того всього, що тоді діялося, доброго чи злого"[7, с.44].

Велику джерелознавчу цінність мають матеріали української, польської та єврейської періодичної преси, що виходила в краї в час листопадових подій та існування ЗУНР[8, с.9].

Слід зазначити, що найбільшого джерельного забезпечення в дослідженні Листопадового зриву 1918 р. як історичного процесу вимагає саме період його підготовки, оскільки він недостатньо висвітлений в документальних матеріалах. Це пояснюється кількома причинами.

Хоч Центральний військовий комітет (ЦВК) і був створений з метою підготовки повстання ще у вересні 1918 р., проте активне формування своїх організаційних відділів у військових частинах і містах Східної Галичини розпочав лише в середині жовтня. Крім того, підготовка до встановлення влади українцями у Східній Галичині на місцях мала цілком таємний характер. Зрозуміло, що при цьому документальні матеріали майже не збереглися.

У в дослідженні передумов Листопадового зриву велике значення мають джерела, що висвітлюють суспільно-політичні процеси в краї, свідчать про готовність народних мас до рішучої боротьби проти монархії та імперії. Ці матеріали зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові, зокрема, донесення старост повітів, дирекції поліції і Намісництва про заворушення і збройні виступи селян, демонстрації голодуючого населення міст і сіл, наростаючі страйки, що відбувалися з січня до листопада 1918 р.[10]. Аналогічні документи є в державних обласних архівах західного регіону.

У фондах Державного архіву Львівської області зберігаються документальні матеріали, що свідчать про масові політичні демонстрації і віча українського населення в лютому – березні 1918 р. з вимогою негайного припинення війни, підписання миру з Центральною радою та утворення окремого коронного краю з українських земель імперії з їх наступним приєднанням до Наддніпрянської України[11]. Матеріали про наростання масового вічового руху восени 1918 р. знаходимо як у фондах вищезгаданих архівів, так і в тогочасній пресі[12].

Що стосується документів, які висвітлюють процес безпосередньої підготовки повстання у Львові і діяльність ЦВК, то і тут ми не знаходимо достатньо джерельних матеріалів, знову ж з огляду на їх конспіративний характер. Дослідникам потрібно звертатися переважно до спогадів

безпосередніх учасників подій[4]. Зокрема, значну пізнавальну цінність становлять спогади Д.Паліва, І.Рудницького, К.Левицького та ін.

Однак, що стосується діяльності політичних партій та громадських організацій в цей час, ми маємо цікавий матеріал про утворення політичного органу – Української національної ради, опублікований у тогочасних періодичних виданнях ("Діло", "Український голос").

Аналіз опрацьованих джерел показує, що процес безпосередньої підготовки до збройного повстання влади українцями у Східній Галичині розпочався з першої половини вересня 1918 р., коли було утворено ЦВК. Саме цим Комітетом було підготовлено план оволодіння основними об'єктами Львова, уточнено кількісний склад українських збройних формувань, які мали його здійснювати, визначено завдання окремим військовим підрозділам, розроблено і надіслано накази до окружних команд, створених у місцях дислокації українських військових частин австрійської армії. Додаткового документального вивчення вимагає питання, хто був безпосереднім автором текстів наказів. Хоч вони були підписані Д.Вітовським, все ж Д.Палів стверджує, що після наради ЦВК 31 жовтня він "остався ще у своїй кімнаті в Народній Гостинниці і виготовляв накази до "Окружних Команд"[13, с.56], при цьому "на всіх наказах як до "Окружних Команд" так і до повітів я підписував сотника Вітовського"[13, с.59] (цит. за тогочасним правописом. – В.В.).

За змістом і завданнями накази можна умовно розділити на три групи: ті, що надсилались окружним командам міст Чернівців, Тернополя і Станіславова; накази до окружних команд міст, де були українські військові формування і до тих міст краю, де таких формувань не було. У всіх документах зазначалась точна дата збройного виступу. Окружні команди Чернівців, Тернополя і Станіславова отримали завдання залишити окремі частини військових відділів на місцях для встановлення влади, а основні сили негайно направити до м. Львова. Накази, що належать до другої групи, містили завдання – в ніч з 31 жовтня на 1 листопада встановити українську владу в місті та повіті і, якщо це можливо, направити військові підрозділи до Львова, допомагати при

потребі сусіднім повітам. Накази для повітів, де не було українських військових формувань, вимагали встановити в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українську владу в повіті, організувати якомога більше селянських загонів і, в разі необхідності, направити їх на допомогу сусіднім повітам. До тих повітів, з якими ЦВК не встиг налагодити зв'язок і не призначив командантів, накази надсилались відомим громадським і політичним діячам. Джерелами до вивчення текстів наказів можуть бути спогади провідних діячів і учасників Листопадового зриву[13, с.58-59].

Успішне здійснення Листопадового зриву в основному залежало від ефективного й чіткого проведення збройного виступу у м. Львові. Саме тут було зосереджено найбільше українських збройних формувань і, як писав Д.Палів, "посідання Львова вирішувало долю Східної Галичини. Львів – це важливий політичний, а ще важливіший комунікаційний центр, в якому збігались залізниці з усіх сторін краю і тому цей центр був передумовою сили господаря краю"[13, с.57].

Що стосується визначення кількісного складу українських військових формувань, які володіли Львовом у ніч з 31 жовтня на 1 листопада, то тут між авторами спогадів розбіжностей не має. Всі вони – безпосередні організатори та керівники Листопадового зриву і його учасники – називають цифру 1400 стрільців і 60 старшин, хоч початково ЦВК розраховував на значно більшу кількість. Так, Д.Палів згадує, що за повідомленнями командирів-українців від 25 жовтня 1918 р. у військових частинах Львова знаходилось "разом около 2400 вояків"[13, с.35].

Чому ж тоді у збройному виступі 1 листопада 1918 р. взяло участь лише 1460 військових? Як стверджує І. Рудницький, це сталося тому, що "багато з приділених старшин не явилось першої днини по своїх частинах зовсім, відмовляючись опісля: "Де я сподівався, що це так удасться", або "я їду домів, що я буду пхався в якусь там авантуру"[14, с.73]. А оскільки саме старшини повинні були організувати військові підрозділи до збройного виступу, то, цілком можливо, що відсутність багатьох із них призвела до неучасті окремих відділів у повстанні. Проте цей аспект вивчення

ходу підготовки до Листопадового зриву ще вимагає ґрунтовного документального забезпечення.

Незважаючи на запізнення з організаційною та технічною підготовкою повстання, ЦВК зумів підготувати збройний виступ, і в ніч на 1 листопада 1918 р. влада у Львові була захоплена українцями. Над міською ратушею замайорів синьо-жовтий прапор.

Як свідчать документи, процес встановлення українцями влади в краї відбувався мирно, лише подекуди траплялися збройні сутички (в містах Перемишль, Борислав, Старий Самбір, Дрогобич та ін.). Документальним підтвердженням цих подій є інформаційні повідомлення з міст і повітів Східної Галичини до Української національної ради, які, за загальноприйнятими в історичній науці методами класифікації, можна поділити на види за призначенням, формою, змістом, а також джерелами інформації.

Всі інформаційні повідомлення надсилались до Української національної ради, як вищого представницького органу української влади. Форма цих повідомлень була різною. До першого підвиду належать власне повідомлення з повітів про встановлення влади Української національної ради на місцях, до другого – інформації з місць про листопадові події, до третього входять звіти урядових осіб з місць про хід Листопадової революції в краї. Машинописні копії цих документів знаходяться у фондах Державного архіву Львівської області (11/а) та у фондi "Колекція копій документів" Архіву актів нових[15].

За змістом ці джерельні матеріали можна поділити на такі підвиди: 1) документи про встановлення влади у містах, селах і повітах Східної Галичини, 2) документи про хід організації та зміцнення влади Української національної ради в краї, про ситуацію на місцях.

У кожному з них чітко визначено джерело інформації. Так, наприклад, повідомлення чи звіти до Української національної ради надсилали в залежності від своїх функціональних обов'язків, її посланці і представники на місцях [11/б, 15/а], повітові комісари та члени повітових українських національних рад[15/б], військові комісари повітів та військові кур'єри[11/в], а також активні громадські діячі[15/в].

Важливим джерелом для вивчення процесу переростання Листопадового зриву в національно-демократичну революцію на західноукраїнських землях є спогади учасників тих подій, особливо, коли в них йдеться про ситуацію в тих повітах, з яких іншої документальної інформації немає. Для всебічного джерельного вивчення проблеми необхідні спогади тих учасників подій, які виступили на боці противників встановлення української влади у Східній Галичині, як, наприклад, витяг із щоденника командуючого польськими військами у Львові полковника Чеслава Манчинського[11/г].

Документально підтверджено, що українську владу у Східній Галичині було узаконено з моменту офіційного підписання урядового Акту передачі державної влади колишнім заступником намісника Галичини у Львові Володимиром Децикевичем Українській національній раді 1 листопада 1918 р.[16, 7 листоп.]. Рада, будучи виразником інтересів широких народних мас, у перший же день революції звернулася до його населення, проголосивши своїм головним завданням збереження і зміцнення Української держави на західноукраїнських землях, забезпечення демократичних прав і свобод громадян, що свідчило про справжній народно-демократичний характер революції. Документальним підтвердженням цього є перші відозви Української національної ради – "Український Народ" та "До населення м.Львова" від 1 листопада 1918 р.[16, 2 листоп.] та ґрунтівна програмна відозва "Український народ" від 5 листопада 1918 р.[16, 6 листоп.].

Закономірним результатом розвитку національно-визвольного руху у Східній Галичині, активної державотворчої діяльності Української національної ради, справжнім торжеством історичної справедливості стало прийняття "Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії"[16, 15 листоп.], яким на західноукраїнських землях було проголошено незалежну, самостійну державу – Західно-українську Народну Республіку.

Таким чином, поглиблене вивчення джерельної бази, розробка джерелознавчих аспектів досліджень Листопадового зриву 1918 р. створить передумови для об'єктивного висвітлення цього історичного чину українського народу.

1. Hunczak T. Ukraine anh Poland in Dokument. – New-York, 1983. – Vol. 1.
2. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Т.1-3. – К., 1983; Конституційні акти України. 1917-1920.: Невідомі конституційні акти України. – К., 1992; Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1918-1919 рр.): Документи і матеріали. – Т.1. – Львів, 1963.
3. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – Рим, 1989. – Додатки; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1919. – Відень, 1922; Шишка О.В. Слідами листопадових боїв. – Львів, 1993; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956.
4. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К., 1993; Левицький К. Великий зрив. – Львів, 1931; Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922; Цегельський Л. Від легенд до правди. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1960; Чайковський А. Чорні рядки: Мої спомини за час від 1 листопада 1918 по 13 травня 1919. – Львів 1930; Мартинець Т. Роззброєння львівської касарні при вулиці Зиблікевича LXI. 1918 року// УГА. – Т.ІІІ. – Вінніпег, 1966; Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів//УГА. – Т.ІІІ. – Вінніпег, 1966; Рудницький І. Спомини львівських Листопадових днів//Укр. Скиталець. – Ліберець, 1921. – Ч.1.
5. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.: У 4 т. – Прага, 1922; Чубатий М. Перший листопад 1918р.//УГА. – Т.ІІІ. – Вінніпег, 1966; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956.
6. Дерев'яно С. Джерела вивчення історії зародження та організаційного оформлення Комуністичної партії Західної України КПЗУ. – Львів, 1990.
7. Чайковський А. Чорні рядки. Спогади комісара ЗУНР/Дзвін. – 1990. – №6.

8. "Діло", "Укр. голос", "Република", "Голос Поділля", "Наддністрянські вісті" та ін за 1918-1919 рр.
 9. "Kurjer Lwowski", "Gazeta Lwowska", "Rabotnik", "Дос юдіше ворг", "Judisohe volkszeitung", "Dek judisohe akbeitek" за 1918-1920 рр.
 10. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп.4, спр.7162, 7166, 7164, 7318, 7159.
 11. Державний архів Львівської області, ф.314, оп.І, спр.4042, арк.53, 53-56.
 - а) ф.257, оп.І, спр.439, арк.2; спр.1438, арк. 4,5; спр.1439, арк.3,7,8,12;
 - б) ф.257, оп. І, спр.1439, арк.12;
 - в) ф.257, оп.І, спр.14396, арк.8;
 - г) ф.257, оп.І, спр.1044, арк.2-18.
 12. Див.: "Діло", "Укр. голос", "Kurjer Lwowski", "Gazeta Lwowska", "Rabotnik" та ін. за вересень-жовтень 1918 р.
 13. Паліїв Дмитро. Листопадова революція. З моїх споминів//Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К., 1993.
 14. Рудницький Іван. Спомини львівських Листопадових днів 1918 року//Гуцуляк. Перший листопад...
 15. Archiwum Akt Nonuch, ф. Колекція копій документів, спр. 55, арк.6-7,7,10,12-13, 34-36,39,42,43,46,49-51, 53, 56-59, 67, 67-71,72-73, 77, 80-81,83-85,88, 90-93, 95-99. 102, 104, 107, 109, 111-113, 115-116, 122, 125-126, 128-129.
 - а) арк.53;
 - б) арк.111-113;
 - в) арк.25-26;
 16. Діло. – 1918.
- A comprehensive research has been compiled from original written sources about the November Zryv, unrest and attempted uprising of a Ukrainian armed formation – complement of the Austro-Hungarian Army at the night of 31.10 - 01.11.1918 in the city of Lviv. The unrest was a starting point of the November National-Democratic Revolution in the lands of West Ukraine. As a result South-East Europe saw the rise of the independent West-Ukrainian People's Republic (WUPR).*

Various in their origin, form, and purpose the sources have been systematized according to the classification scheme universally acknowledged by historians . The research has made it possible to point out the reasons and prerequisites of the November Zryv, its development and change into a popular national-democratic revolution that eventually led to a proclamation of WUPR.

М.А.Генік

АВТОНОМІСТСЬКЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ СПРАВИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ПОЛІТИЦІ ПОЛЬСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ (1919-1922)

Падіння ЗУНР та військова окупація західноукраїнських земель, санкціонована державами Антанти, спричинили юридично невизначений статус східних кордонів Польщі. Це сприяло висуненню на міжнародну арену справи Східної Галичини, де польсько-українські протиріччя досягли найбільшої гостроти.

У методах забезпечення правового статусу східних кордонів та в концепціях вирішення проблеми української меншини в польській партійно-політичній системі спостерігалось гостре протистояння, основним змістом якого була дискусія про національний чи багатонаціональний характер Польської держави і відповідно унітарний чи федеративний устрій Другої Речі Посполитої. У цій дискусії партії ліводемократичного табору - Польська партія соціалістична /ППС/ та Польська народна партія "Визволення" /ПНП-В/ - пропагували концепцію державної асиміляції, спрямовану на забезпечення українській меншині повного рівноправ'я та свободи національного, економічного й культурного розвитку з метою прив'язання її до платформи польської державності. Ця програма передбачала отримання санкції Антанти на володіння Східною Галичиною за допомогою добровільної згоди українського населення, тобто основне завдання, на думку соціаліста Ф.Перля, полягало в з'єднанні західноукраїнських земель з Польською державою "не шляхом примусу, але шляхом добровільного співробітництва" [24, S.2]. Запорукою успіху такого курсу національної

політики вважалися федеративний устрій держави та територіальна автономія для регіонів з українською більшістю.

Вимога запровадження "далеко йдучої національної автономії для меншин, населяючих компактні території" містилася в ухваленій 26 квітня 1919 р. в Кракові на об'єднавчому конгресі програмі ППС [2а, S.9; 17, S.2]. Аналогічно доповнена програма ПНП-В, прийнята на з'їзді 4-6 березня 1921 р., вимагала надання українському населенню територіальної автономії [4, S.49; 18, S.111-115]. Розв'язання української проблеми у формі національної чи національно-культурної автономії пропонували також помірковані партії правочентристського табору - Партія національної правиви /ПНП/ [3, S.1; 32, S.16] та Національна робітничка партія /НРП/ [19, S.2], однак тільки ліводемократичний табір виступав послідовним прихильником автономістського вирішення справи Східної Галичини.

У запропонованім ППС у 1919 р. проекті Тимчасового конституційного закону регламентувалося, що регіони з мішаним чи непольським населенням становитимуть окремі адміністративні одиниці [20, S.3]. У період прийняття польської конституції депутати ППС та ПНП-В вимагали внесення до неї положення про територіальну автономію. "Ця автономія буде для них гарантією і запевненням, що Польща не є їхнім (національних меншин. - М.Г.) ворогом і коли прийде час їхньої незалежності, то Польща зуміє мирно і полюбовно уладнати з ними справу кордонів", - заявляв соціаліст М.Недзялковський у сеймі [22, S.2; 34, S.89; 40, S.41].

Проаналізувавши можливі шляхи розв'язання східно-галицької проблеми, Т.Голувко дійшов висновку, що компромісом, прийнятним для української й польської сторін, була б "широка політична автономія Східної Галичини". Він у загальних рисах запропонував проект цієї автономії. "Східна Галичина має отримати власний сейм і власний уряд. Закордонне представництво, фінанси, мито, торгівельні контракти, військо та деякі інші справи повинні бути спільні і належати до компетенції варшавського уряду, де засідатиме міністр-українець для справ Східної Галичини". У варшавському сеймі передбачалося представництво депутатів

зі Східної Галичини та впроваджувалися заходи по гарантуванню прав польської меншини. Т.Голувко застерігав, що без толерантного роз'язання справи Східної Галичини українська проблема перетвориться у "вічно криваву рану, ослаблюючу наш державний організм" [7, S.1].

Політика в українському питанні була однією з основних тем обговорень на XVIII конгресі ППС, що відбувся 23 липня 1921 р. в Лодзі, М. Недзялковський закликав з'їзд підтримати незалежність України та розпочати боротьбу за надання українському населенню в Польщі автономії [13, S.2; 14, S.1]. У запропонованій ним резолюції конгрес ППС, засудивши політику національного й релігійного утиску на "східних кресах", заявив, що "бачить остаточне розв'язання національного питання на окраїнах Польщі в утворенні незалежних держав — Білорусії й України — та в територіальному розмежуванні цих держав з Річчю Посполитою, Польщею й Росією на основі права зацікавленого населення власної долі". Солідаризувавшись з позицією Союзу польських соціалістичних послів /СПСП/ у справі відстоювання принципу територіальної автономії в тексті конституції, з'їзд закликав парламентське представництво і Головну Раду /ГР/ до активізації діяльності з метою практичного втілення цього принципу. "Конгрес вважає здобуття далеко йдучої автономії для населяючих компактні території національних меншин у Польщі одним з найнеобхідніших завдань соціалістичної боротьби", - відзначалося у резолюції М.Недзялковського. Як доповнення до згаданої резолюції було ухвалено пропозицію Р.Бубера про необхідність "для успішної боротьби з сильною і зорганізованою політичною і суспільною реакцією в Польщі" порозуміння й співробітництва соціалістичних партій та скликання конференції з участю соціалістів національних меншин [26, S.23; 15, S.2; 28, S.7].

З українських соціалістів діячам ППС вдалося порозумітися з М.Ганкевичем, який брав участь у роботі XVIII конгресу та в своїх публікаціях і виступах висловлював підтримку курсові національної політики польської ліводемократичної опозиції [6, S.1-2; 2e, S.8,13].

Після конгресу справу національно-територіальної автономії для Східної Галичини було розглянуто 10-11 вересня 1921 р. на засіданні ГР ППС і спрямовано до Центрального виконавчого комітету /ЦВК/ та СПСП. Для обговорення основних положень відповідного закону в партії було створено спеціальну комісію під керівництвом Г.Діаманда. На основі проведених комісією дискусій М.Недзялковський у жовтні 1921 р. запропонував нарис проекту закону про територіальну автономію Східної Галичини.

Згідно з представленим проектом, територію автономії складали два новоутворених воєводства: Галицьке, до якого входили всі повіти Станіславського воєводства, східної частини Дрогобицького повіту й Ходорівського судового повіту, та Подільське, яке охоплювало всі повіти Тернопільського воєводства й східну частину Львівського воєводства по лінії західних меж повітів Рава-Руська, Городок-Ягаллонський, Рудки, Дрогобич /без Бориславського округу/ і Турка. Повіти Львівського воєводства з українським населенням — Яворів, Перемишль, Мостиська, Самбір, Старий Самбір, Ліско, Сянік, Ярослав, Березів, Доброміль і Бориславський округ — вилучалися з меж автономії. Таким чином, територія автономії мала складати 42533 км² з населенням 4074000 чоловік.

У Східній Галичині створювався законодавчий орган — краєвий сейм, що обирався на 3 роки загальним голосуванням та у функції якого входили формування і контроль над автономною адміністрацією — краєвою радою. Вводилася посада державного підсекретаря для справ Східної Галичини, що представляв центральний варшавський уряд і діяв від його імені. Східногалицька автономія отримувала власний бюджет і казну, яку поповнювали податки і доходи з визначених джерел. Передбачалося паралельне вживання як урядових польської й української мов. Ухвалені краєвим сеймом закони та дії автономних органів влади повинні були відповідати конституції Польщі і загальнодержавним законам. Гарантувалися також права польської меншини у всіх галузях громадського життя.

М.Недзялковський передбачав можливі недоліки чи упущення в проекті і зазначав, що їх би вдалося уникнути,

коли б існувала незалежна Україна, в порозумінні з якою була б вирішена ця проблема. Тому національно-територіальну автономію надавалося Східній Галичині на перехідний період, до утворення незалежної Української держави. "Тоді прийдемо з новою програмою, що відповідає соціалістичному ідеалові. Сьогодні йдеться про вилікування відкритої рани на живому тілі Речі Посполитої, про створення умов, які б уможливили життя й розвиток як нам самим, так і нашим співгромадянам — східногалицьким українцям" [2г, S.7,9; 11, S.1; 35, S.86].

Під час обговорення проекту автономії серед польських соціалістів виявилися розбіжності у поглядах, насамперед, за регіональною ознакою: східногалицька окружна організація ППС, ідеологія якої формувалася в умовах постійного польсько-українського протистояння і яка, на відміну від соціалістів з етнічної Польщі, не могла "розривати безперешкодно ідеал інтернаціоналізму", до проекту надання територіальної автономії поставилася з обережністю, погоджуючись на незначні поступки українській більшості і визнаючи, що "в управлінні цього краю руське населення повинно мати серйозний голос" [5, S.3; 30, S.1].

Протиріччя загострилися на засіданні ГР ППС 31 жовтня 1921 р., коли представник східногалицької організації Г.Левенгерц висунув пропозицію воєводського самоуправління замість територіальної автономії. Однак у дискусії більшість членів ГР підтримала проект М.Недзялковського. Зокрема, одностайно ухвалено резолюцію, яка в основних положеннях більш розгорнуто повторювала резолюцію XVIII конгресу, вважаючи остаточним розв'язанням українського питання утворення незалежної Української держави. Радянську Україну кваліфіковано "позбавленим власної ініціативи знаряддям у руках Москви" та відкинуто ідею створення західноукраїнської республіки, яка "негайно б перевернулася у колонію західноєвропейського імперіалізму, незабаром знищена і використана, втратила б ілюзорну незалежність на користь Росії". Тому єдиним розв'язанням української проблеми в межах Польської держави вважалося "впровадження устрою територіальної автономії для всіх земель, населених у більшості українським населенням, тобто

як у Східній Галичині, так і у Волинському і південних повітах Поліського воєводства". У зв'язку з відмінністю національних, політичних, юридичних і економічних умов, у Східній Галичині й на Волині рекомендувалося розв'язання проблеми у формі двох законів окремо для кожного з регіонів. На майбутнє передбачалося можливість об'єднання "обох країв в одну цілість, керовану автономно". Більшістю голосів було ухвалено резолюцію Г.Лібермана, яка закликала визначення кордонів та основних умов автономії здійснити шляхом двостороннього порозуміння, і з цією метою ЦВК доручалося налагодити контакти з українськими соціалістами [26, S.1]. Однак Українська соціал-демократична партія /УСДП/, як і більшість українського суспільства, на цій стадії відкинула запропонований ППС проект територіальної автономії, покладаючи надії на вирішення Антантою справи Східної Галичини, згідно з домаганнями екзильного уряду ЗУНР [1а, S.2; 36, S.134]. Серед прихильників автономії всередині ППС теж не існувало одностайності щодо меж і прерогатив планового новоутворення. Наприклад, Т.Голувко виступав за надання Волині територіальної автономії окремо від Східної Галичини, погоджуючись на об'єднання Волині й Полісся [41, S.43-44].

Після засідання ГР прихильники територіальної автономії розгорнули діяльність з метою переконання своїх опонентів. Наводилося, як приклад, надання Великобританією статусу домініону Ірландії та вказувалося на неможливість ефективного управління непольськими провінціями з Варшави за умов відсутності кваліфікованого адміністративного апарату. Заперечуючи твердження націоналістів, що автономія вестиме до паростання сепаратизму, соціалісти пояснювали, що "сила держави, її єдність і міць не в централізмі пануючої нації й не в гнобленні підвладних народів. <.. > Відмова у наданні автономії у рамках спільної державності іншонаціональній більшості не є забезпеченням кордонів держави, але навпаки, є створенням біля кордонів небезпечних вогнищ бунту і сепаратизму". І ППС відкидала пропозиції культурно-національної автономії: "Така автономія, відірвана від політичних, економічних і загально-адміністративних справ, висіла б у повітрі, зустрілася б у

практичним здійсненні з непереборними труднощами і нікого б не задовольнила" [2д, S.3; 2є, S.1; 8, S.1; 10, S.1; 33, S.1-2].

Автономістський курс ППС призвів до загострення протиріч всередині партії. На засіданні ГР 21-22 січня 1922 р. після промови М.Недзялковського, який вніс деякі зміни в межі автономної території, включивши до неї під впливом критичних зауважень краківських консерваторів і М.Ганкевича [29, S.1-2; 37, S.82] нафтовий басейн, зі співдоповіддю виступив керівник східногалицької окружної організації А.Гауснер, який висунув пропозицію культурно-національної автономії, але за його резолюцію проголосувало тільки два члени ГР. Було відкинуто також пропозицію Г.Лібермана, яка закликала СПСП домогтися опрацювання і представлення урядом на розгляд сейму Закону про автономію Східної Галичини. На протигагу цьому було прийнято резолюції М.Недзялковського й Ф.Перля, які ставили акцент на розробці і внесенні до сейму законів про територіальну автономію Східної Галичини й Волині саме СПСП. Зазнавши поразки, східногалицькі соціалісти — А.Гауснер, Я.Шаласни й А.Курилович — заявили про свій вихід з ГР, яка їхньої відставки не прийняла [2в, S.40,47; 2г, S.7; 39, S.115].

Львівська група ППС, на протигагу концепції територіальної автономії, пропонувала національну автономію, рамки якої "мусять охопити цілість проблеми в межах Польської держави, а не її довільно обрані частини, і не можуть вони наперед розв'язувати суперечку щодо кордону". Територіальну автономію відкидалося як таку, що "відає одну національність під зверхність іншої, що замість зменшення тертя тільки посилює його гостроту" [31, S.1].

Розбіжності всередині ППС на тлі автономістських проектів були настільки серйозними, що загрожували розколом партії. Преса повідомляла, що компромісним варіантом розглядалася можливість доручення краківським соціалістам, які спочатку підтримували ГР, а пізніше наблизилися до позицій східногалицької організації, опрацювання нового проекту автономії, який би задовольняв обох опонентів [21, S.1].

Кульмінаційної точки внутріпартійні розбіжності досягли на спеціально скликаній для нормалізації відносин в ППС окружній конференції у Львові 25-26 лютого 1922 р. Вперше виявлені протоколи її засідань свідчать, що в процесі нарад сформувався три підходи в справі автономії Східної Галичини. Члени ЦВК і представник СПСП /І.Дашинський, Б.Земенцький і Г.Діаманд/, Р.Бубер та делегація Бориславської організації /Я.Марковська, Кобак та інші/ повністю підтримали проект територіальної автономії. У дискусії їм протистояли переважно львівські соціалісти та представники невеликих промислових центрів /А.Гауснер, А.Курилович, Г.Левенгерц, Обірек, Щирек та ін./, які доводили, що територіальна автономія може призвести до поновлення польсько-українського збройного конфлікту та віддасть маси польського робітництва під вплив українського селянства. Ними критикувалися прерогативи автономних органів влади і пропонувалася національна, культурно-національна автономія чи воєводське самоуправління, які б вирішували українську проблему в межах всієї держави.

Найбільшу кількість прихильників отримала позиція, за якою визнавалася необхідність надання автономії, визначення кордонів і компетенцій якої вважалося передчасним кроком, та рекомендувалося внесення відповідного проекту закону здійснити пізніше і за погодженням з українською стороною. Виразниками цього напрямку виступали Є.Морачевський, Г.Діаманд та перемишльська делегація на чолі з Г.Ліберманом. 45 голосами проти 15 було прийнято запропоновану в такому дусі резолюцію Є.Морачевського, яка рекомендувала розглянути це питання на партійному конгресі [16, S.12-14, 21-22; 9, S.1-3; 12, S.3].

Порозуміння між східногалицькою організацією та рештою ППС у питанні автономії Східної Галичини вдалося досягти на засіданні ГР 14-15 травня 1922 р., коли сторони домовилися запропонувати урядові принцип проекту і добиватися його конкретного опрацювання. Більшість членів ГР погодилася із внесеною резолюцією Є.Морачевського, яка, зокрема, декларувала, що "основою цього проекту повинно бути утворення автономної території з власним

сеймом і відповідальним перед ним крайовим урядом та із забезпеченням свободи розвитку для народів, що населяють цю територію" [27, S.1; 38, S.567-568]. Виконуючи рішення ГР, 29 травня 1922 р. І.Дашинський від імені СПСП здійснив у сеймі термінове внесення законопроекту з викладом принципів автономного устрою Східної Галичини. Однак рішуча протидія націоналістичних фракцій, до яких приєдналися "П'яст" та НРП, унеможливила ухвалення пропозиції соціалістів, за яку спільно з ППС голосували тільки ПНП-В та Польська народна партія "Лівіця".

Однак міжнародна кон'юнктура змушувала правонаціоналістичний табір йти на окремі поступки, і справа Східної Галичини знову повернулася на порядок денний політичного життя Польщі після прийняття сеймом 26 липня 1922 р. пропозиції консерватора А.Гальбана /ПНП/ з вимогою до уряду опрацювати і запропонувати проект закону про воеводське самоуправління для регіонів з мішаним населенням. До утворення урядом "комісії експертів" від соціалістів увійшли два представники східногалицької організації — А.Гауснер і Г.Левенгерц.

Опрацьований "комісією експертів" законопроект викликав суттєві заперечення у діячів ППС. Вказувалося на його численні вади, зокрема поділ Східної Галичини на три окремі адміністративні одиниці, що могло відштовхнути українських політиків від діалогу з польською стороною, не задовольняючи й польських націоналістів. Критикувалися ті його положення, які зрівнювали у сеймиках голоси національної більшості й меншини, що унеможливлювало прийняття важливих рішень. Загалом, проект було оцінено як "невдалу спробу, в якій викривлено як принципи автономії, так і самоуправління, а практично не створено нічого, що б відповідало меті" [23, S.1].

Представники ППС і ПНП-В М.Недзялковський і Л.Хомінський під час розгляду законопроекту в конституційній комісії робили спроби внести до нього поправки для наближення до принципів територіальної автономії. М.Недзялковський вносив пропозицію, щоб комісія ухвалила основоположну резолюцію про застосування принципу єдиної територіальної автономії у розв'язанні справи Східної Галичини і вимагав

повернення проекту на опрацювання з врахуванням цих побажань. Однак ППС і ПНП-В при голосуванні виявилися у меншості й конституційна комісія продовжила розробку закону на основі урядового проекту та проекту "ендеків".

Перед прийняттям закону сеймом 26 вересня 1922 р. М.Недзялковський знову критикував закладені у проекті наміри ендеції щодо національної асиміляції українського населення. "Народ на тій стадії розвитку, що український, не дасть повернути себе назад і зробити себе частиною польського суспільства. Проблема полягає в тому, що український народ в кордонах Речі Посполитої треба з'єднати з нею не багнетом, а сердечною прив'язанністю <...>, йдеться нам про створення державної асиміляції". М.Недзялковський висловився за збереження присутнього у проекті уряду національного кадастру та проти непропорційності виборів через запровадження рівного представництва національних курій [25, S.4].

Партії демократичної лівіці голосували проти прийняття створеного поправками націоналістів закону про воеводське самоуправління. Його було ухвалено 26 вересня 1922 р. голосами депутатів правоцентристського табору.

Таким чином, у процесі прийняття закону про автономію Східної Галичини відбулося поступове вихолощування конструктивних положень проекту територіальної автономії, запропонованого М.Недзялковським, а українофільські налаштовані політики ППС практично були усунені від безпосередньої розробки законопроекту. У кінцевому підсумку під впливом націоналістичних сил відбулася модифікація принципу територіальної автономії у воеводське самоуправління, було зрівняно адміністративно-політичний статус Східної Галичини з іншими регіонами Польщі та знівельовано права української більшості. Гострота й напруженість процесу обговорення і прийняття законопроекту про автономію Східної Галичини виявили складність і глибину польсько-українських антагонізмів та слабкість українофільського табору в польському суспільстві. Модифікований закон про воеводське самоуправління, ухвалений Установчим сеймом 26 вересня 1922 р., не задовольняв ні польську, ні українську сторону і,

послуживши формальним приводом для санкціонування Радою послів польської анексії західноукраїнських земель, не був імплементований протягом всього періоду Другої Речі Посполитої.

1. Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.І
а) спр.14;
б) спр.66.
2. Archiwum Akt Nowych, Polska Partia Socjalistyczna,
a/ sygn. 1-2;
б/ sygn. 1-4;
в/ sygn. III-3;
г/ sygn. III-4;
д/ sygn. III-43;
е/ sygn. XIII-104;
є/ sygn. XIII-115.
3. Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Archiwum Lubomirskich, sygn. 1101.
4. Archiwum Związku Historii Ruchu Ludowego przy Polskim Stronnictwie Ludowym, PSL-Wyzwolenie, sygn. 6.
5. Drzewicki M. W sprawie taktyki partyjnej // Dziennik Ludowy (dalej cyt.: DL).- Lwów, 1921.- № 170.- 22 lipca.
6. Hankiewicz M. Ukraina i Polska // Robotnik (dalej cyt.: Rob.).- Warszawa, 1921.- № 248.- 15 wrze nia.
7. Hoiywko T. Wschodnia Galicja // Rob.- 1921.- № 24.- 24 stycznia.
8. J.M.B. Irlandja -Galicja Wschodnia // Rob.- 1922.- № 17.- 17 stycznia.
9. Konferencja obwodowa PPS //DL. - 1922.- № 49.- 1 marca.
10. Hiedziaikowski M. Autonomia Ziemi Wileckiej // Rob. 1922.- №18.-18 stycznia.
11. Niedziaikowski M. Sprawa Galicji Wschodniej // Rob.- 1921. - №283.-20 paіdziernika.
12. O autonomik dla Wschodniej Maiopolski // Czas.- Kraków, 1922.-№49.-1 marca.
13. XVIII Kongres PPS // DL. - 1921. - №176. - 29 lipca.
14. XVIII Kongres PPS // Rob. - 1921. - №199. - 27 lipca.
15. XVIII Kongres PPS // Rob. - 1921. - № 202. - 30 lipca.

16. Paygert K. O Galicyk Wschodni№ // Czas. - 1919. - № 133. - 22 maja.
17. Program PPS // DL.- 1919. - № 120. - 1 maja.
18. Program PSL-Wyzwolenie // Wyzwolenie. - Warszawa, 1921. - № II. -13 marca.
19. Projekt programu NPR // Polak.- Katowice; Sosnowiec, 1921.- № 162. - 18 lipca.
20. Projekt Tymczasowej Ustawy Konstytucji polskiej wniesiony przez PPS // DL.- 1919.- № 150.- 2 czerwca.
21. Przed roziazem w PPS na tle autonomicznych projektów // Rzeczpospolita.- Warszawa, 1922.- № 31 - 2 lutego.
22. Przed rozstrzygnięciem // Rob.- 1921.- № 65.- 11 marca.
23. Pzedzgonna sesja. // Rob.- 1922.- № 256.- 19 wrze nia.
24. Przemwienie sejmowe posia tow. Perla // Rob.-1923.- №42.- 13 lutego.
25. Przemwienie tow. Niedziaikowskiego // Rob.-1922.- №264.-27 wrze nia.
26. Rada Haczelna PPS // Rob.- 1921.- № 295.- 1 listopada.
27. Rada Naczelna PPS // Rob.- 1922.- № 131.- 16 maja.
28. Resolution du camarade Niedziaikowski concernant la question des nationalites // Résolutions du XVIII-e Congrès du Parti Socialiste Polonais.- B.m., h.d.
29. Socjalistyczny projekt statutu dla Wschodniej Maiopolski // Czas. - 1921.- № 243.- 23 paіdziernika.
30. Sprawa autonomii // DL.- 1921.- № 246.- 20 paіdziernika.
31. Sprawa Wschodniej Maiopolski // DL.- 1922.- № 48.- 27 lutego.
32. Stronnictwo budowy zjednoczonej Polski // Czas.-1918.- №537. - 18 grudnia.
33. W sprawie polityki autonomicznej // Rob.- 1922.- № 24.- 24 stycznia.
34. Воронков В.И. ПСЛ-“Вызволене” и польская конституция 1921 г.// Сов. славяноведение. — 1978. -№ 6.
35. Jeliccki E. Polityka, PPS wobec mniejszo ci narodowych w latach 1918 - 1939 // Dzieje Najnowsze (dalej cyt.: DN).- 1983.- № 1-2.
36. Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci Galicyjscy w okresie mіkdywojennym (1918-1939) // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellockiego. Prace historyczne.- Z. 103.- Kraków, 1993.

37. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1925.- Gdansk, 1991.

38. Partyka. A. Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919-1922 // Studia Historyczne (dalej cyt.: SH).- 1976.- № 4.

39. liwa M. Kwestia narodowo ciowa. w publicystyce i programach socja-listyw polskich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej // DH - 1983.- № 1-2.

40. liwa M. Poglady M.Niedziaikowskiego na kwestie ustroju politycznego h Polski w latach 1918-1921 // SH.- 1979.- №1.

41. Werschler I. Stanowisko T.Hoiywki wobec kwestii mniejszo ci slowiackich w Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1927) // DN.- 1980.- № 4.

A critical situation of the Ukrainian issue in Poland and an illegal status of East Halychyna called forth the autonomous solution of the problem. The draft law worked out by M. Nedzialovsky made a provision for East Halychyna's territorial autonomy followed by its further expansion in Volyn and South Polissya. A heated and tense controversy between the Polish party of Socialists and its East Halychian Regional Organization on the issue of type, border and prerogatives of the autonomy brought out the Polish-Ukrainian antagonism as complex and deep, and consequent realization of the state assimilation conception as impossible.

І.Я. Райківський

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ В ЗУНР (ЛИСТОПАД 1918 РОКУ–ЛИПЕНЬ 1919 РОКУ)

Суспільно-політичне життя галицьких українців під владою Австро-Угорської монархії характеризувалося наявністю спектру партій, в якому помітне місце займала Українська соціал-демократична партія (УСДП)¹, що виступала за утвердження незалежної соборної Української соціалістичної

¹ УСДП була утворена у вересні 1899 р., на початку оформлення партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині.

держави і обстоювала ненасильницькі, мирні засоби для досягнення своєї мети. У зв'язку з поразкою Австро-Угорщини в першій світовій війні та посиленням відцентрових тенденцій в імперії, з'явилися передумови для реалізації національно-визвольних прагнень. 18 жовтня 1918 р. українська парламентська репрезентація скликала у Львові нараду, на якій, було утворено Українську національну раду (УНРаду) – політичне представництво українського народу в Австро-Угорщині. До неї увійшли депутати Австрійського парламенту, галицького й буковинського сеймів, а також по три представники від політичних партій Галичини й Буковини, всього – близько 90 чоловік. УСДП делегувала до УНРади 7 членів: чотири з Галичини (парламентський посол С.Вітик, М.Ганкевич, О.Крупа, А.Чернецький) і три з Буковини (Г.Андріяшук, О.Безпалко, В.Сороневич)[1, с.1].

На першому засіданні УНРади, що затягнулося з вечора 18 жовтня до 4 години ранку 19 жовтня, більшість була за створення Західноукраїнської держави, хоч існувала на сході Українська держава, очолена гетьманом П.Скоропадським. 19 жовтня Є. Петрушевич на зборах Національної конституанти у Львові проголосив це рішення, що мотивувалося, насамперед, міжнародними обставинами, підтримкою США права народів Австро-Угорщини на самовизначення. З опозиційною заявою від імені УСДП виступив М.Ганкевич, який домагався негайної злуки "усіх українських земель – між іншими українських земель Австро-Угорської держави – в одну державу". Крім того, УСДП обстоювала демократичні вибори до парламенту – Українського національного сейму, проведення соціальних реформ, вільний розвиток культури національних меншин і допущення Української держави на післявоєнну світову мирну конференцію[2, с.1]. Соціал-демократи зажадали обговорення заяви М.Ганкевича, проти чого висловився головуючий на зборах Є.Петрушевич, підтриманий більшістю націонал-демократів і радикалів. За словами К.Целевича, "счинився такий крик, що всяка дискусія була неможлива"[3, с.9]. Соціал-демократам фактично довелося вийти з УНРади[4, с.86].

Після засідання Конституанти в Будинку українських залізничників у Львові відбулася конференція УСДП за участю діячів інших крайових партій і наддніпрянських українців.

За пропозицією Л.Ганкевича, учасники конференції одностайно ухвалили постанову, яка закликала утворювати "комітети об'єднання всіх українських земель" і направити делегацію до Києва для проголошення злуки, а про своє рішення інформувати соціал-демократію всього світу [2, с.2]. 20 жовтня С.Вітик на політичній маніфестації у Львові домагався "не тільки проголошення нашої держави, але також негайної її сполуки з Придніпрянською Україною"[5, с.6]. Отже, всупереч ухвалі УНРади, УСДП послідовно виступала прибічницею негайного возз'єднання всіх українських земель – південно-західної України з Наддніпрянською – в незалежній державі. Партія критично оцінювала режим П.Скоропадського й орієнтувалася на українські соціалістичні партії Наддніпрянщини, які утворили Директорію. Наприкінці жовтня 1918 р. в Києві відбулася зустріч між партійною делегацією та лідером антигетьманської опозиції В. Винниченком [6, с.29]. Він, за словами А.Чернецького "дав галичанам вказівки проголосити злуку з Українською Народною Республікою (УНР)" [7, с.43].

Тим часом загострилися українсько-польські стосунки у зв'язку з тим, що польська сторона відкрито висловлювала свої претензії на Східну Галичину. Щоб відвернути назріваючий польсько-український конфлікт, М.Ганкевич 31 жовтня 1918 р. написав листа до відомого польського соціаліста І.Дашинського, в якому закликав, поки ще не пізно, до порозуміння між народами. Очевидно, що УСДП мала надії на підтримку польських соціалістів у справедливому розв'язанні українського питання. Лист М.Ганкевича був розглянутий на засіданні ексекютиви Польської партії соціал-демократичної (ППСД) 1-2 листопада, яке вирішило для переговорів делегувати своїх представників до Львова [8, с.16].

У цей вирішальний момент, коли 1 листопада 1918 р. владу в краї перейняла УНРада, українські соціал-демократи взяли активну участь у національно-демократичній революції. Так, у перші ж дні збройного виступу загинув член Львівського партійного комітету М.Голубець, а відомі діячі УСДП Є.Гуцайло і В.Старосольський потрапили в полон до поляків [2, с.2]. За влучною характеристикою М.Стахіва, "провідники усіх партій... відсували на другий план усе те,

що їх ділило, щоб утримати солідарність в обороні спільного національно-державного інтересу"[9, с.39].

Незважаючи на ідейні розбіжності з проводом УНРади, УСДП підтримала утворення на уламках Австро-Угорщини Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), виявила поступливість і пішла на компроміс у процесі формування органів державної влади. Партія не лише проголосила заяву про повернення до УНРади, а й увійшла до першого уряду ЗУНР – Державного секретаріату, очолюваного соціал-демократом К.Левицьким (А.Чернецький став державним секретарем праці й суспільної опіки, а М.Парфанович – заступником секретаря шляхів) [7, с.47]. Соціал-демократи розгорнули діяльність у місцевих адміністративних органах ЗУНР. Зокрема, С.Вітик був головою, а І.Калинович – секретарем повітової УНРади в Дрогобичі [10, с.4]. О.Устияновичу було доручено вести "справи робітництва" в Станіславській повітській УНРаді [11, с.128, 129]. Отже, УСДП виразно продемонструвала свій національний патріотизм і виступила з державницьких позицій.

Все ж УСДП сподівалася на солідарність усього галицького пролетаріату в боротьбі за свої національні й соціальні права. Так, у відозві ексекютивного комітету УСДП Галичини й Буковини "До робітників м. Львова" від 5 листопада 1918 р. підкреслювалося: "Український нарід... утворив свою державу. Завданням українських, польських та жидівських робітників нашого краю є тепер ввести в життя свої найбільші... пролетарські домагання" [12, с.3].

Однак на початку листопада 1918 р. ЗУНР була втягнута у тривалий польсько-український конфлікт і не змогла поширити свою владу на всю Східну Галичину. Війна поділила УСДП на дві частини: одна з них діяла на території ЗУНР, столицею якої був Станіслав, а інша опинилася під польською окупацією з центрами партійної діяльності у Перемишлі та Львові. Л.Ганкевич, один із лідерів УСДП, стверджував, що партія, "хоч розбита була тодішніми стратегічними лініями на два табори, які не могли бути в злуці, все ж таки проявляла замітну діяльність і брала живу участь в будівництві нашої державности... докладаючи всіх зусиль, щоби на Україні був заведений справжній демократичний мир і порядок" [6, с.31].

У свою чергу, польські соціалісти очолили уряд у період становлення Другої Речі Посполитої, підтримали політику анексії східгоалицьких територій Польщею (І.Дашинський, Є.Морачевський). "Перші, що виступили проти українського робітництва – це дотеперішні наші співтовариші, польське робітництво, і то, на жаль, з братньою ППСД", – робив висновок орган УСДП "Українська робітничка газета"[13, с.3]. У газеті "Червоний прапор" УСДП дорікала польським соціалістам за те, що "йдуть проти нас, називають кожний нас виступ в обороні прав українського народу націоналізмом, шовінізмом"[14, с.3]. За свідченням Л.Ганкевича, УСДП ще з кінця жовтня 1918 р. порвала стосунки з польськими соціалістами[15, с.3]. Польсько-українська війна з усім трагізмом продемонструвала ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітництва в боротьбі за соціалістичні ідеали.

В єдиному таборі галицько-українських партій УСДП відстоювала об'єднання ЗУНР з Наддніпрянською Україною, в якій до влади у грудні 1918 р. прийшла Директорія, що відновила УНР. Перша сесія розширеної УНРади 3 січня 1919 р. у Станіславі одностайно прийняла рішення про злуку, зачитане соціал-демократом С.Вітиком. Водночас соціал-демократи підтримали кандидатуру Є.Петрушевича, який був обраний президентом ЗУНР (лише по одному голосу отримали С.Вітик і С.Голубович)[4, с.104]. УНРада після виступу президента, згадував відомий діяч ЗУНР Л.Цегельський, "єдиними устами і єдиним серцем" заспівала національний гімн "Ще не вмерла Україна"[16, с.219]. 4 січня С.Вітика обрано членом Виділу УНРади – колективного голови ЗУНР, а також одним із чотирьох заступників Є.Петрушевича[9, с.69]. С.Вітик був головою Трудового конгресу в Києві, на якому ратифіковано злуку ЗУНР і УНР від 22 січня 1919 р. ЗУНР дістала нову назву – Західна Область УНР(ЗОУНР), а перший уряд УНР очолював діяч Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) В.Чехівський.

У зв'язку з проголошенням об'єднання, УСДП вперше відкрито заявила про опозицію до УНРади і Державного секретаріату ЗОУНР, що зберегли свої повноваження до скликання Всеукраїнських установчих зборів. Водночас УСДП

вже на початку 1919 р. відмовилася взяти участь в уряді С.Голубовича[9, с.70,71]. Член делегації ЗУНР, направленої для юридичного оформлення злуки, С.Вітик "від самого приїзду до Києва", за словами Л.Цегельського, стверджував, що "Західна Україна має негайно ввійти в склад зцентралізованої УНР без застережень, зрікаючися своєї автономії,... а признаючи безпосередню та беззастережну владу уряду Директорії". УНРаду і галицький уряд він уважав за "реакційні, буржуазні"[16, с.260]. Зрозуміло, що УСДП підтримувала діяльність соціалістичного, ідейно близького уряду УНР, сподіваючись, за влучним висловом М.Стахіва, "при соціалістичнім уряді в Києві... свого рішального впливу в краї після переведення централізації"[9, с.113]. Увечері 22 січня 1919 р., на спільному урочистому засіданні уряду Директорії УНР та президії делегації УНРади, С.Вітик домагався, щоб "був утворений спільний уряд у Києві"[9, с.113-114].

Галицька УСДП зав'язала тісні стосунки з УСДРП Наддніпрянщини. З цією метою Головна управа УСДП вже наприкінці листопада 1918 р. делегувала О.Безпалка до Києва[17, с.2]. VI конгрес УСДРП 10-12 січня 1919 р. у Києві прийняв "Резолюцію про об'єднання українських соціал-демократичних партій Українських Народних Республік Східної і Західної". Виходячи з факту злуки "Українських Республік та усунення між ними державних кордонів, які ставили між обома українськими соціал-демократіями великі перепони до спільної роботи", відзначалося у резолюції, конгрес "вважає необхідним негайне об'єднання" УСДРП з УСДП "у формі повного злиття", котру Центральний Комітет (ЦК) мав "представити на затвердження найближчого партійного конгресу". ЦК УСДРП отримав вказівку "увійти в найтісніші зносини" з УСДП колишньої Австро-Угорщини[18, с.2]. Щоправда, за спогадом І.Мазепи, наддніпрянського соціал-демократа, а з серпня 1919 р. – голови уряду УНР, делеговані на цей конгрес від УСДП С.Вітик, О.Безпалко і Р.Яросевич "приїхали в Київ, коли з'їзд вже закінчив свої наради"[19, с.77]. Незважаючи на запізнення, галичанин С.Вітик та О.Безпалко з Буковини увійшли до складу об'єданого ЦК партії[20, с.261]. Головування С.Вітика на Трудовому конгресі стало

можливим завдяки підтримці наддніпрянських соціал-демократів. Л.Цегельський вважав, що "була це очевидна маніфестація єдності українських соціалістів"[16, с.263]. Отже, УСДП першою з політичних партій ЗУНР пішла на злуку з ідейно близькою партією в Наддніпрянській Україні, але через зовнішні чинники об'єднавчий процес не був завершений.

На перешкоді дійсному об'єднанню Української держави стала агресія Польщі, Радянської Росії та Добровольчої армії генерала А.Денікіна. Через воєнні дії не вдалося скликати Всеукраїнські установчі збори, які мали остаточно вирішити справу взаємин обох частин УНР, і в державі далі існували два уряди, дві політики.

Вже з лютого 1919 р. у суспільно-політичному житті ЗОУНР нарастають кризові явища, що було пов'язано, насамперед, із погіршенням матеріальних умов життя народу через суцільне знищення краю в ході першої світової та польсько-української війни. Становище ускладнювалося зовнішньо-політичними обставинами, зокрема підтримкою Польщі країнами Антанти і невдачами на польсько-українському фронті, поразкою військ Директорії та захопленням Наддніпрянщини більшовицькими військами, а також утвердженням у сусідній Угорщині радянської влади наприкінці березня 1919 р. Поступово посилювалась ліва опозиція до уряду, а навесні 1919 р. в ЗОУНР навіть виникла нестабільна ситуація[21, с.147,148].

У цих умовах УСДП перейшла в опозицію до УНРади і уряду ЗОУНР. Соціал-демократична фракція налічувала півтора десятка чоловік серед 150 депутатів[22, с.431-433], дві третини з яких становили націонал-демократи. Політику УСДП на парламентській арені визначали голова партії (з 1914 р.) В.Темницький, О.Безпалко, С.Вітик та О.Устиянович. Соціал-демократи засуджували діяльність Державного секретаріату, яка, на їх думку, "не змінила в нічому внутрішній лад в дусі правдивого демократизму", тому що "правительство роз'єдналось з народними масами... і пішло цілком під диктат Антанти"[23, с.5]. В.Темницький прямо заявив в УНРаді, що УСДП "готова взяти участь в правительстві, але тільки тоді, як ліві елементи матимуть більшість"[24, с.2].

УСДП виступала проти орієнтації на "буржуазну" Антанту, обстоювала підписання мирної угоди між УНР і Радянською Росією. Щоправда, ставлення УСДП до політики більшовиків на Україні було в цілому негативним. "Україна веде і буде вести війну... з московським більшевизмом, – писав "Дрогобицький листок", – бо він є ворогом... самостійної Української держави"[25, с.1]. Газета УСДП "Наша мета" стверджувала, що більшовизм послаблював "соціал-демократію, яка стремить до реформи дорогою демократизму. опертого на волі широких мас"[26, с.1].

Можливо, УСДП, усвідомлюючи загрозу для України з боку Радянської Росії, домагалась підписання договору з більшовиками швидше з тактичних міркувань, як альтернативи до політики С.Голубовича. Про це, зокрема, свідчить орієнтація В.Темницького – міністра закордонних справ УНР з квітня по серпень 1919 р. – на держави Антанти [27, с.129]. Загалом УСДП виступала в якості парламентської лівої, соціалістичної опозиції до уряду ЗОУНР. В.Темницький сказав на засіданні УНРади 28 березня 1919 р.: "Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво"[28, с.4]. За словами газети УСДП "Вперед" у Львові, до "нового світа є лише одна-однісінька дорога: наліво!"[29, с.1,2].

УСДП стала єдиною парламентською партією в ЗОУНР, яка перебувала в опозиції до Державного секретаріату. Щоб здійснювати політичний тиск на уряд, соціал-демократи ініціювали створення легальної опозиційної організації – Селянсько-робітничого союзу (СРС). Головою СРС був маловідомий до того в політичному житті Д.Дем'янчук, а його заступником – робітник-залізничник соціал-демократ Є.Оліярник. Д.Дем'янчук писав у спогадах, що члени УСДП "були співтворцями СРС, особливо станіславські залізничники..."[30, с.290]. 1 січня 1919 р. вийшов друком перший номер газети СРС "Республіканець", яка з кожним номером все різкіше виступала проти політики уряду ЗОУНР. Так, спочатку газета закликала галицький уряд негайно здійснити "аграрну та соціальну реформу", поки "невдоволений народ не вхопиться до боротьби з дотеперішнім ладом"[31, с.3], але з березня 1919 р. вона вже ставила ліворадикальні вимоги

повалення існуючої влади. У газеті відкрито писалося: "Ми скинули із себе національну неволю, ми мусимо оцінути... неволю соціальну"[32, с.3]. Різно критично оцінювалася діяльність провідних галицьких партій – УНДП (з березня 1919 р. перейменована в Українську народно-трудова партію (УНТП) і УРП. Зокрема, орган СРС відзначав, що "під ім'я "трудовик" підшиваються всякі політичні бандити та соціальні п'явки..."[33, с.2].

Конференція повітових представників СРС, яка відбулася 16 лютого 1919 р. у Станіславі, прийняла програму й статут Союзу. Засідання пройшло під проводом соціал-демократів: О.Устиянович був обраний головою, а О.Безпалко проголосив політичну доповідь. Учасники конференції висловили підтримку Директорії УНР, котра здійснювала заходи "в напрямку початкової соціалістичної перебудови". Натомість діяльність уряду ЗОУНР охарактеризовано в доповіді як "політикування гуртка людей", щоб "тільки оправдати своє вороже становище до злуки"[4, с.1,3]. Програма Союзу містила вимоги УСДП про створення єдиної Української соціалістичної держави, обґрунтувала засади, на яких будуватиметься соціалістичне суспільство. До складу СРС мав змогу увійти "кожний українець" після 20 років, який "не жие з визиску"[35, с.73].

Отже, СРС було створено як національну політичну організацію українських селян і робітників. М.Стахів справедливо зауважив, що це був своєрідний "опозиційний центр невдоволених" у ЗОУНР, навколо якого гуртувались усі ліві елементи, включаючи комуністів[36, с.98]. Показово, що саме конференція СРС 16 лютого 1919 р., за свідченням Д.Дем'янчука, дала поштовх для утворення Комуністичної партії Східної Галичини, куди увійшли ліворадикальні сили[30, с.82,83,351]. УСДП фактично визначала політику СРС, але не мала виключного впливу на Союз і критично ставилася до ліворадикалізму. Так, газета УСДП "Воля" писала, що "Республіканець" не був "органом партійним, а наші товариші не працювали цілком в тім органі"[37, с.4]. Визнавши, що друкований орган СРС "є заступником селянських і робітничих мас", "Вперед" водночас висловлювала обурення: "Чому уділ робітника і селянина в формуванні держави

має бути революційним актом... клич класовости... – сліпим"[38, с.2]. Д.Дем'янчук навіть висловив думку, що коли б ЗУНР "проіснувала довше, то, певно, офіційна частина соціалдемократії була би відкололася від СРС..."[30, с.293]. Союз не виробив чіткої політичної платформи, а ультрареволюційні заклики, за влучною характеристикою С.Ярославина, були "тільки демагогічними засобами, щоб повалити дотеперішній уряд і самому перебрати владу в Галичині"[4, с.39]. Водночас СРС підтримували соціалістичні партії Наддніпрянської України, які були в УНР при владі[4, с.39].

З метою розробки курсу УСДП в умовах загострення суспільно-політичних відносин у ЗОУНР, а також у складних зовнішньополітичних обставинах, партія скликала 28-29 березня 1919 р. в Станіславі крайову конференцію. На засідання прибули 127 делегатів і 29 гостей, у т.ч. й голова СРС Д.Дем'янчук. Через військовий стан на з'явилися делеговані ЦК УСДРП І.Романченко та П.Феденко[39, с.116]. В.Темницький виступив з політичною доповіддю, в якій він охарактеризував суть історичного моменту як боротьбу "двох світів" – "імперіалізму" та "демократії", що уособлювали відповідно Антанта і держави Центрально-Східної Європи. Підтримавши "тріумфальний похід демократичного, визвольного руху й соціальної революції", доповідач визнав, що російський більшовизм "під покришкою насаджування соціалізму ограбує Україну", а тому він висловився за "припинення війни проти большевиків на основі визнання повної самостійності та суверенності УНР". Містилася критика уряду ЗОУНР, який продовжував "внутрішню політику колишньої феодально-бюрократичної Австрії" і не здійснював широкі соціальні реформи на користь "робочих мас"[40, с.7,8]. О. Безпалко доповідав про тактику УСДП, але друковані матеріали конференції "з тактичних причин" не розкривають зміст його виступу. За свідченням Л.Ганкевича, він сказав про дотримання УСДП "одноцільного фронту з іншими партіями"[6, с.32]. Ймовірно, однак, що у виступі йшлося про опозиційність соціал-демократів до УНТП і УРП на ґрунті парламентської демократії.

Конференція намітила першочергові плани реформування суспільства в соціалістичному напрямку. Так, М.Вітошин-

ський домагався перекласти тягар податків на капіталістів, які призвели до виникнення світової війни, а також на "спекулянтів", що скористатися "із загальної анархії і соціальної революції та награбили чимало гроша". Крім того, передбачалося оподаткувати дезертирів з української армії. У виступі О.Безпалка містилася вимога конфіскації великої земельної власності без викупу, ведення "спілкової господарки". "Ми, соціал-демократи, — заявляв доповідач, — стремимо до усупільнення всіх средств продукції", а "справу обмеження приватної власности" на землю мав вирішити майбутній сейм ЗОУНР. О.Устиянович домагався демократизації Української Галицької армії (УГА), зокрема "кращого трактування мужви (жовнірів)", "знесення всяких привілеїв і ознак у старшин" тощо, а після війни постійну армію мала замінити народна міліція. Він виступив за оподаткування націй, що "не виконують військові повинности в українській армії", обстоював націоналізацію залізниць, покращення руху поїздів та ін. Р.Скибінський висловив потребу негайного проведення виборів до сейму ЗОУНР, тому що УНРада і повітові національні ради не виражали "волі трудових мас нашого народу". Ці вибори передбачалося провести на основі демократичного закону, прийнятого УНРадою. О.Крутий і Р.Скибінський обґрунтували вимоги УСДП у боротьбі за права трудящих: встановлення 8-годинного робочого дня, робітничого контролю на підприємствах, пенсій у випадку непрацездатності, допомоги по безробіттю. Конференція підкреслила необхідність більш "тісної злуки УСДП ЗОУНР з ЦК УСДРП Наддніпрянської України".

Вважаючи, що поки "робітник темний, не будуть для нього досяжними високі ідеї соціалізму", І.Калинович звернув увагу на активізацію видавничої діяльності УСДП. Тому було вирішено організувати видання партійного часопису і "соціалістичної бібліотеки". Останній виступ О.Безпалка був присвячений "реорганізації шкільництва по думці сучасних соціальних реформ", щоб "навчання і виховання у всіх школах велось в соціалістичному дусі". Голова конференції Р.Яросевич, закриваючи засідання, підкреслив, що делегати проявили одностайність і цікавилися, насамперед, "соціальною боротьбою, яку видвигнула революція"[40, с.8-

15]. Отже на березневій конференції 1919 р. УСДП накреслила програму боротьби за владу в єдиній Українській державі лівих, соціалістичних сил, що була розрахована на перспективу і мала розгортатися мирним, парламентським шляхом.

Кульмінаційною точкою протистояння між лівою опозицією та урядом ЗОУНР став скликаний керівництвом СРС Селянсько-робітничий з'їзд, який відбувся 30-31 березня 1919 р. у Станіславі. На нього прибуло близько 1200 делегатів від 33 повітів Галичини. Напередодні засідання, згадував Д.Дем'янчук, поширювалася чутка, нібито з'їзд — це "організація перевороту, початок революції"[30, с.132]. На самому з'їзді, однак, ініціативу захопили соціал-демократи, зокрема Р.Яросевич, що був обраний головою, а також О.Безпалко, який у своїй доповіді обґрунтував політичну платформу партійної конференції УСДП[41, с.2,3]. Водночас поставлено вимоги, по-перше, кооптації до УНРади 61 делегата з'їзду СРС як "заступників малоземельних і безземельних селян та робітників", по-друге, з'їзд звернувся до уряду Радянської Росії із закликом негайно "припинити грабіжницьку війну проти України... і увійти в порозуміння з українськими соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні". Щоб зав'язати "тісні зносини з українським радянським правительством", передбачалося делегувати трьох представників СРС до Києва. Учасники засідання прийняли ряд резолюцій, зокрема в політичному, земельному і робітничому питаннях, які ухвалено одностайно, за винятком одного голосу проти аграрного закону Директорії. У резолюції з'їзду було сказано, що з огляду "на тяжкі міжнародні відносини нашого народу" треба "парламентарним способом дійти до впливу" на УНРаду і уряд ЗОУНР[42, с.1-3]. Отже, на з'їзді СРС перемогла поміркована лінія соціал-демократів. Попри ультраревольційні заклики до створення єдиного пролетарського фронту, щоб "якнайскоріше повалити нелюдське панування капіталізму"[42, с.3], керівництво СРС не зважалося на більш рішучі дії через критичне становище на фронті.

1-3 квітня на засіданнях УНРади фракція УСДП підтримала

ухвали з'їзду СРС. О.Безпалко переконував, що "з'їзд був висловом того невдоволення що є в народі", яке "виявляється в легальних формах", треба піти на поступки СРС і послабити ґрунт для ліворадикальних елементів[43, с.2]. В.Темницький зачитав відповідну декларацію соціал-демократичної фракції[44, с.2]. Проте УНРада відхилила домагання СРС, після чого нарада діячів Союзу 3 квітня створила виконавчий комітет для реалізації ухвали з'їзду на чолі з Д.Дем'янчуком (заступник – соціал-демократ Є.Оліярник)[45, с.3]. Незважаючи на ультраревольційну риторику, комітет не пішов на відкрите протиборство з УНРадою. Декларація комітету закликала "увесь трудовий нарід до заховання спокою і порядку в ЗУОНР", передусім, "до якнайбільшої праці для скріплення українського війська"[41, с.1]. У свою чергу, УНРада задовольнила ряд вимог СРС у квітні 1919 р., проголосивши закони про 8-годинний робочий день, щорічне святкування 1 Травня як "свята трудового люду", вибори до сейму ЗОУНР, а також тимчасовий закон про земельну реформу [21, с.146,149].

Вплив УСДП на маси все посилювався у зв'язку з полівинням суспільно-політичних настроїв у ЗОУНР. Націонал-демократ Л.Цегельський, член уряду ЗОУНР, змушений був визнати, що соціал-демократи "тримали нафтовий (Дрогобицько-Бориславський. – І.Р.) район у своїй силі", тут "все було по-їхньому"[16, с.184]. УСДП організувала профспілковий рух українського робітництва, особливо виділялася крайова профспілка залізничників у Станіславі на чолі з О.Устияновичем, а доказом її сили була купівля власного будинку[46, с. 43]. 27 квітня 1919 р. партія почала видавати щотижневу газету "Воля" під редакцією Р.Яросевича в Станіславі.

Вихована в традиціях австрійської парламентської системи, незважаючи на опозицію урядових чинників ЗОУНР, УСДП різко виступала проти ліворадикальних спроб повалення Державного секретаріату. Засудивши повстання у Дрогобичі 14-15 квітня 1919 р., "Дрогобицький листок" писав, що його організували "несовісні, а по части нерозважні одиниці"[47, с.7]. Газета підкреслювала необхідність "об'єднання всіх суспільних клас і партій під теперішню грізну хвилю..."[48, с.2].

З огляду на загрозові зовнішньополітичні обставини весною-літом 1919 р. лідери УСДП проголошували потребу консолідації сил у національно-державницькому таборі. О.Безпалко прямо сказав на останньому засіданні IV сесії УНРади 15 квітня 1919 р.: "Ми, соціал-демократи, йдемо разом зі всіма партіями"[49, с.3]. Характерно, що УСДП проголосувала за прийнятий УНРадою закон про земельну реформу[4, с.111], який не передбачав ліквідації приватної власності без відшкодування й усупільнення землі, чого, як відомо, домагалися соціал-демократи. Водночас партія висловлювала незгоду з аграрним законом Директорії від 8 січня 1919 р., що не змінював, на переконання В.Темницького, суспільні відносини на селі в соціалістичному напрямку [50, с.2].

Тим часом частина УСДП, яка ще з кінця листопада 1918 р. опинилась під польською окупаційною владою, виступала захисником галицьких українців. Відомі діячі УСДП М.Ганкевич, А.Чернецький, П.Буняк, І.Квасниця та ряд інших залишалися у Львові. Найбільшу активність проявляв Лев Ганкевич, заслугою якого, за словами А.Чернецького, було "сильне підкреслювання українства у Львові у тих важких воєнних часах"[7, с.49]. УСДП спромоглася організувати при підтримці УСДРП видання українських газет "Вперед", "Наша мета", "Наш голос", "Українська робітничка газета", "Червоний прапор". Щоправда, три останні вийшли лише один-два рази а, газета "Вперед" друкувалася нерегулярно, з дублюванням тексту латинкою. "Це божевілля з нашого боку, – писав Л.Ганкевич про видання преси УСДП в одному з листів, – якби не поміг би був нам трохи (Б.) Матюшенко"[51, с.39 зв.]. Соціал-демократична преса уважно стежила за розбудовою Української держави, причому не завжди критично оцінювала події. Так, часопис "Вперед" відзначав, що "сильні основи серед взірцевого порядку кладе УНР – З'єдинена Україна"[52, с.1]. Газета УНТП "Громадська думка" змушена була визнати, що "Вперед" до початку 1920-х рр. "становив властиво орган загальнонаціональний в

Матюшенко Борис – відомий громадсько-політичний діяч УНР, міністр здоров'я в першому уряді Директорії.

Галичині" [53, с.1]. Зрозуміло, що таке визнання свідчить про ріст впливу галицької соціал-демократії.

Великий польський наступ у травні 1919 р. перервав державотворчі процеси в краї. Щоб врятувати ситуацію на фронті, 9 червня 1919р. Є.Петрушевича було проголошено диктатором. Однак УСДП, на відміну від інших галицьких партій, виступила проти диктатури. Натомість вона делегувала своїх представників до складу соціалістичного уряду Директорії на чолі з Б.Мартосом, сформованого 9 квітня 1919 р.: В.Гемницький був міністром закордонних справ, а О.Безпалко – міністром праці [54, с.289,290]. 16-17 липня 1919 р., коли уряд ЗОУНР і 50-тисячна УГА перейшли Збруч з метою об'єднання з військами УНР, під владою Польщі опинилася вся Галичина.

Таким чином, у період розбудови ЗОУНР українська соціал-демократія, яка намагалася поєднати національну ідею з марксизмом, виступала з позицій пріоритету національного над соціалізм. Вона послідовно обстоювала соборність і незалежність української нації, але водночас мала на меті через реформування, а не революційну ліквідацію капіталізму, побудувати державу з соціалістичним ладом на парламентській основі, що відповідало принципам західноєвропейської соціал-демократії. Після січня 1919 р. УСДП була в опозиції до уряду ЗОУНР і підтримувала діяльність Директорії. В цілому партія відіграла позитивну роль у процесі національно-державного будівництва, бо спрямовувала невдоволення робітничих мас соціальною політикою УНРади в русло мирної парламентської боротьби. Це відбувалося на противагу революційним подіям у сусідніх країнах, зокрема, в Росії, Угорщині, Словаччині, де навесні 1919 р. була проголошена радянська влада.

1. Діло. – 1918. – 22 жовт.
2. Вперед. – 1918. – 27 листоп.
3. Целевич К. Перші дні листопада 1918 року. Спомин// Літопис червоної калини. – 1933. – Ч.11.
4. Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр. – Филадельфія, 1956.

5. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА у Львові, ф.581, оп.І, спр.128.
6. Ганкевич Л. З минулого нашої партії (Матеріали до історії УСДП)//Календар "Вперед":1920. – Львів, 1920. – С.17-34.
7. Чернецький А. Спомини з мого життя. – Лондон, 1964.
8. Koko E. Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1925. – Gdansk, 1991.
9. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр. – Т.3. – Скрантон, 1959.
10. Інформаційний куток//Дрогобицький листок. – 1918. – 12 листоп.
11. Альманах Станиславівської землі. – Т.І. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975.
12. Діло. – 1918. – 6 листоп.
13. Українська робітничка газета. – 1919. – 23 черв.
14. Наші завдання під сучасну хвилю//Червоний прапор. – 1919. – 1 трав.
15. Наш голос. – 1919. – 3 черв.
16. Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; Филадельфія, 1960.
17. Вперед. – 1918. – 29 листоп.
18. Робітничка газета. – 1919. – 19 січ.
19. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921. – Прага, 1942. – Т.1.
20. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993.
21. Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
22. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Рим, 1989.
23. Куди нам йти?//Дрогобицький листок. – 1919. – 1 трав.
24. Новини. – 1919. – 31 берез.
25. Франція і Україна//Дрогобицький листок. – 1919. – 4 берез.
26. З України//Наша мета. – 1919. – 25 лют.
27. Koko E. Ukrainscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie

miedzywojennym (1918-1939)//Ukrainska mysl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego. Z.103. — Krakow,1993.

28. Република. — 1919. — 29 берез.
29. На лівол//Вперед. — 1919. — 23 січ.
30. Дем'янчук Д. Така була дійсність в 1918-1919 роках в Галичині. (Спогади в рукописному вигляді зберігаються у відділі фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею, датовані 25 березня 1965. — 365 с.)
31. Рівні обов'язки і рівні права//Республіканець. — 1919. — 8 лют.
32. Нові фронти//Республіканець. — 1919. — 13 берез.
33. Старухівщина//Там же. — 11 трав.
34. З'їзд відпоручників Селянсько-Робітничого Союзу в Станіславові//Республіканець. — 1919. — 22 лют.
35. Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в Станіславі в 1919 р.//Арх. України. — 1968. — №2.
36. Стахів М. Назв. праця. — Т.IV. — Скрантон,1960.
37. Воля. — 1919. — 17 лип.
38. Селянсько-робітничий союз//Вперед. — 1919. — 15 лют.
39. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. — (Б.м.),1922. — Т.IV.
40. Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. — Дрогобич,1919.
41. Республіканець. — 1919. — 6 квіт.
42. Там само. — 3 квіт.
43. Република. — 1919. — 3 квіт.
44. Там само. — 5 квіт.
45. Із діяльності Селянсько-Робітничого Союзу//Республіканець. — 1919. — 13 квіт.
46. Чернецький А. До історії українського професіонального руху//Календар "Впереду":1920. — Львів,1920. — С.35-43.
47. З Дрогобиччини//Дрогобицький листок. — 1919. — 1 трав.
48. Потреба об'єднання//Там же. — 7 трав.
49. Република. — 1919. — 17 квіт.
50. Там само. — 7 квіт.
51. ЦДІА у Львові, ф.360, оп.І, спр.496.

52. Нове життя//Вперед. — 1919. — 16 січ.
53. УСДП на розпутті//Громадська думка. — 1920. — 12 лип.
54. Винниченко В. Відродження нації. — Част.ІІІ. — К.; Відень,1920.

The article deals with the policy of USDP, its strengthening influence on the masses at the time of proclaiming and emerging West Ukrainian peoples Republic. The policy was actively involved in the national-state building and was consistently all for an independent sovereign state to be set up on socialist principles that went along with the reformist nonviolent west European social democracy.

М.Ф. Москалюк

УКРАЇНСЬКИЙ ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ РУХ ГАЛИЧНИНИ В ПЕРІОД ЗУНР

Перша світова війна, вкрай загостривши політичні та соціально-економічні проблеми воюючих країн, викликала значне піднесення національно-визвольного руху. Закономірним результатом війни став розпад імперій. Українські землі, розділені Росією та Австро-Угорщиною, відчували на собі "віяння нових часів". Проголошення Української Народної Республіки в Києві, зумовлене революційними подіями на Наддніпрянщині, стимулювало активність галицьких українців. 25 березня 1918 р. Українська парламентарна репрезентація (УПР) на чолі з Є.Петрушевичем скликала у Львові з'їзд представників усіх українських політичних партій, з метою об'єднання національного табору і утворення "українського державного органу в Австрії"[1].

За таких обставин відновила свою діяльність, призупинену з початком війни, Християнсько-суспільна партія (ХСП). Український християнсько-суспільний рух (ХСР) репрезентувала Клерикально-консервативна партія, очолювана О.Барвінським, що виникла 29 червня 1911 р. у Львові. Цей політичний та громадсько-релігійний рух оформився наприкінці ХІХ ст. і виступав за проведення суспільно-господарських реформ у дусі папських соціальних

енциклік. Дотримуючись пропольського угодного курсу та австрофільської спрямованості, християнські суспільники, як представники правої клерикально-консервативної течії українського суспільно-політичного руху, обстоювали водночас національні, соціальні та культурні права галицьких українців, зміцнення позицій греко-католицької церкви в краї. Соціальну базу ХСП складала незначна частина світської інтелігенції та кліру - прихильників польсько-української угоди 1890 р., відомої ще як політика "нової ери". Незважаючи на політичну еволюцію християнських суспільників, яка відбулася на початку ХХ ст. і зумовила їх поступовий відхід від угодництва, вплив клерикальних політиків у Галичині був мінімальним.

В умовах розпаду Австро-Угорщини, ХСП підтримала курс на консолідацію українського політичного табору. Це засвідчила присутність галицьких клерикалів на нараді, організованій УПР у Львові 18 жовтня 1918 р. за участю українських послів австрійського парламенту, галицького й буковинського сеймів, представників українських політичних партій.

Результатом наради стало утворення політичного представництва українського народу в Австро-Угорщині – Української національної ради (УНРади)[2]. ХСП делегувала до складу УНРади 5 представників: голову партії О.Барвінського (як члена більшості палати панів), Б.Барвінського, Я.Гординського, Ю.Дзеровича і К.Студинського[3]. Одним з осідків Ради став Відень, де все ще діяв старий парламент, а у його складі – український парламентський клуб на чолі з Є.Петрушевичем. У Львові створено філію Національної ради. Головою галицького представництва УНРади став К.Левицький, функції контролера виконував О.Барвінський[1, с.127].

Представництво християнських суспільників, остерігаючись небезпеки захоплення України Росією, виступило проти тієї частини діячів УНРади, яка на нічному засіданні з 18 на 19 жовтня висловила за негайне об'єднання українських земель Австро-Угорщини з Наддніпрянською Україною. Водночас ХСП, ставши на захист реалізації народами Австро-Угорської імперії права на

самовизначення, рішуче виступила проти загарбницьких планів поляків. 20 жовтня 1918 р. на першому засіданні галицької делегації Національної ради під головуванням О.Барвінського розглядалися заходи щодо протидії ймовірному наступу польських сил. Лідер християнських суспільників виступив з ініціативою за короткий час сконцентрувати у Львові військові підрозділи Українських січових стрільців[1, с.125]. 21 жовтня 1918 р. К.Левицький та О.Барвінський під час відвідин цісарського намісника в Галичині графа Гуїна висловили протест проти бездіяльності крайової адміністрації у справі польсько-українського протистояння[4].

І листопада 1918 р., в результаті національно-демократичної революції на західноукраїнських землях, УНРада перебрала всю повноту влади. О.Барвінський разом з К.Левицьким, І.Голубовичем та Л.Цегельським взяв участь в офіційній церемонії передачі влади представниками австрійського намісництва[5]. Лідер християнських суспільників увійшов до складу першого уряду ЗУНР – Державного секретаріату – й очолив Міністерство освіти й віросповідань.

Однак в суспільно-політичному житті ЗУНР ХСП відігравала другорядну роль і була слабкою політичною силою. По суті, весною 1918 р. відновив свою діяльність тільки провід партії. Фінансові проблеми перешкодили християнським суспільникам заново розпочати видання газети "Руслан", яка не виходила з початку світової війни. Низький організаційний рівень ХСП та її мінімальний вплив на маси унеможливив проведення будь-якого самостійного політичного курсу. Християнські суспільники повністю підпорядковували свою діяльність тісній співпраці з Національно-демократичною партією (НДП), яка залишалася найбільш впливовою політичною силою. ХСП зашкодив відхід О.Барвінського від активного політичного життя, який намітився після вимушеного переїзду уряду ЗУНР 22 листопада 1918 р. до Тернополя, а згодом – до Станіслава. В новому складі Державного секретаріату, утвореному в січні 1919 р., замість О.Барвінського секретарем освіти й віросповідних справ став Агенор Артимович[2, с.36]. Партія

християнських суспільників продовжувала свою діяльність тільки через посередництво у Міжпартійній раді. Цей орган захисту національно-політичних інтересів галицьких українців був створений у Львові в 1919 р., після закінчення збройної боротьби ЗУНР з поляками, з метою координації й активізації легальних методів боротьби проти польської окупації. Крім ХСП до складу Міжпартійної ради входили всі інші українські політичні партії Галичини: колишня НДП (в березні 1919 р. змінила назву на Українську народно-трудову партію), Українська радикальна партія (УРП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП)[6]. Залишаючись керівником християнських суспільників, О.Барвінський спрямовував діяльність партії на підтримку політичного курсу трудовиків.

Поразка національно-визвольних змагань галицьких українців зумовила встановлення в 1920 р. польського окупаційного режиму в Галичині. Невизначеність її статусу у міжнародно-правовому аспекті не вплинула на антиукраїнську спрямованість польської державної політики. Окупаційна влада проводила комплексну програму нищення українства. Польська конституція, прийнята сеймом 17 березня 1921 р., позбавляла галицьких українців права на автономію своїх земель у складі Польщі[7].

За таких обставин християнські суспільники намагалися посилити свій вплив на суспільно-політичне життя Галичини шляхом створення нової, більш дійової католицької структури. Клерикальний журнал "Нива" в січні 1921 р. писав: "З певністю всі розуміємо, що нам треба сильної, тісної організації... Для її переведення потрібна: 1). могуття спільна ідея; 2). переняття тою ідеєю; 3). втілення сеї ідеї через централізовання уряду"[8]. Майбутній католицькій організації передбачалося надати масового характеру, об'єднавши навколо неї широкі верстви української громадськості. На думку галицьких клерикалів, антиукраїнська політика польських властей неминуче повинна була привести до об'єднання національно-державницьких сил у боротьбі з окупаційним режимом, і греко-католицька церква мала всі шанси стати важливим консолідаційним чинником. Звідси – впевненість у перспективності та масовості нової

католицької структури, в яку можна було "втягнути тих людей, котрі... раніше ніколи на се не згодилися би"[8].

До 1920 р. у клерикально-консервативних колах був підготовлений проект католицького товариства під назвою "Український християнський союз" (УХС)[9]. Через митрополита А.Шептицького Ватикан передав священнику Л.Куницькому 10 тис. італійських лір, призначених для поширення товариства[10].

За участю О.Барвінського, В.Охрімовича, доктора О.Надраги, М.Левицького, доктора Ю.Савчака, а також священників Л.Куницького, Т.Войнаровського та І.Бучка, 19 травня 1921 р. у Львові розпочало свою роботу засідання Підготовчого комітету УХС. На обговоренні першого параграфу статуту розгорілася гостра дискусія. Л.Куницький закликав до створення нової політичної партії. Підтримуючи його, О.Барвінський заявив: "То мусить бути політична організація, бо інакше не дійдемо до нічого позитивного! Се мусить бути католицька політична партія на консервативних засадах"[10].

Група, очолювана В.Охрімовичем і Т.Галушчинським, не відкидала в принципі ідею заснування католицької партії, однак вважала її передчасною. Вона закликала утворити аполітичну клерикальну організацію, "бо тоді можуть до неї належати люди різних партій оскільки не противляться католицьким засадам"[10]. Водночас В.Охрімович заперечував доцільність творення виключно консервативної клерикальної структури замість католицько-демократичної. Оскільки жодна з груп не поступалася, внутрішні протиріччя залишалися.

Істотно поглибило конфліктність у клерикальних колах запровадження в 1920 р. станіславським єпископом Г.Хомишиним примусового целібату (безженства) священників підвладної єпархії. Дії єпископа збігалися з підготовкою проекту статуту УХС. Станіславський владики намагався поширити целібатні ідеї також серед прихильників клерикальної структури. Однак це занепокоїло духовенство. Значна частина кліру не підтримала Г.Хомишина і відмежувалася від УХС [9].

Негативно позначилася на організаційному оформленні УХС політика польських властей, які з острахом ставилися до будь-яких спроб консолідації українського табору, вбачаючи в них загрозу існуванню окупаційного режиму. Тому влада не затвердила статут УХС. Провівши ще два засідання Підготовчого комітету (27.05.1921 р. та 1.06.1921 р.), прихильники нової католицької організації припинили діяльність товариства [10, арк.3-4].

Отже, ідейні та організаційні розбіжності у середовищі галицьких клерикалів унеможливили консолідацію консервативно-католицького табору. Це свідчило про появу кризових явищ в українському християнсько-суспільному русі.

На християнських суспільників посилювався вплив трудовиків. Не виробивши власної, чітко окресленої ідейно-політичної платформи, провід ХСП обмежив свою діяльність беззастережним виконанням через Міжпартійну раду вказівок уряду Є.Петрушевича та Національної ради. Сама ж Міжпартійна рада, виконуючи роль суспільно-політичного фундаменту уряду ЗУНР, діяла на основі принципів невизнання окупаційної влади, бойкоту польських урядових розпоряджень та відновлення західноукраїнської державності. У зв'язку з цим, ХСП взяла активну участь у трьох міжпартійних з'їздах, що відбулися в червні, вересні 1921 р. та січні 1922 р., засвідчивши свою безумовну підтримку політики УНТП [11]. Крім того, християнські суспільники бойкотували перепис населення, організований властями наприкінці вересня – на початку жовтня 1921 р. [12] та ігнорували виборчу кампанію до польського сейму 1922 р. Це рішення було ухвалене на партійній конференції ХСП, яка відбулася 25-27 серпня 1922 р. [13]. Неможливість для національно-державницького табору реалізувати ідею незалежності Східної Галичини та зволікання Антанти у справедливому вирішенні "української проблеми" викликали зростання суперечливих тенденцій у суспільно-політичному житті краю. На межі 1922-1923 рр. між закордонним урядом ЗУНР на чолі з Є.Петрушевичем і Міжпартійною Радою склалися напружені стосунки. Вихідним пунктом конфлікту стала зміна політичного курсу Є.Петрушевича. Якщо

закордонна група УНТП, зневірившись у реальності справедливого вирішення долі Східної Галичини державами Антанти, дедалі сильніше проявляла прорадянські симпатії, то крайовий провід в особі голови Міжпартійної ради і Народного комітету УНТП В.Бачинського схилився до автономістичної концепції. У січні 1923 р. конфлікт досяг свого апогея. В середині Народного комітету УНТП частина членів підтримала закордонний провід. Це дало підстави Є.Петрушевичу заявити про розрив стосунків з Міжпартійною радою, доки її очолюватиме В.Бачинський [14].

Провід ХСП рішуче осудив прихильників автономії Галичини. На знак солідарності з урядом Є.Петрушевича керівництво партії прийняло рішення не брати участі в засіданнях Міжпартійної ради, вимагаючи відставки В.Бачинського [15].

Рішення Ради послів держав Антанти 15 березня 1923 р. перекреслило надії галицьких українців на відновлення своєї державності. Під час засідання Української національної ради 21 березня 1923 р. О.Барвінський, демонструючи підтримку політики Є.Петрушевича, заявив, що "нам рішучо не вільно зрікатися прав державності" [16].

Глибока криза українського суспільно-політичного руху, спричинена березневими подіями 1923 р., негативно позначилася на становищі ХСП. Організаційно слабкі християнські суспільники, дезорієнтовані перегрупуванням національно-державницького табору, у 1924 р. зійшли з політичної арени, припинивши діяльність клерикальної партії. Разом з тим вони залишили певний слід в суспільно-політичному житті краю, беззастережно виступивши на захист незалежності ЗУНР.

1. Левицький К. Великий зрив. - Львів, 1931.- С.9.
2. Тищик В., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка 1918-1923 рр. – Коломия, 1993. – С. 18.
3. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. - Львів, 1995. - С.83-84.
4. Lukomski G., Partacz Cr., Polak B. Wojna Polsko-ukrainska 1918-1919. – Koszalin-Warszawa, 1994. – S.61.
5. Діло. -1918.- Ч.254. - 7 листоп.

6. Енциклопедія українознавства. - Т.4. - Львів, 1994. - С. 1573.
7. Кутутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.). - Івано-Франківськ, 1993. - С.154-155, 158.
8. Організації нам потреба//Нива. – 1921. – Ч.1. – С.1.
9. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДА у Львові), ф.359, оп.1, спр.397, арк.2.
10. Там само, ф.309, оп.1, спр.2572, арк.2.
11. Там само, ф.462, оп.1, спр. 223, арк.5,25.
12. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф.2, оп.1, спр.41, арк.66.
13. ДАІФО. ф.2, оп.1, спр.66, арк.73-74.
14. Кутутяк М. Національно-політичний рух у Галичині в 1890-1939 рр.: Автореф. дис. докт. іст. наук. - Київ, 1996. - С.41.
15. ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.139, арк.12-13.
16. ЦДА у Львові, ф.581, оп.1, спр. 112, арк.7.

The paper deals with the activities of Christian public figures at the time of Ukrainian statehood formation in Halychina as well as position and role of clerical organizations in the party and political structure of the West Ukrainian People's Republic.

Історіографія та джерелознавство

А.В.Крюков, Ю.М.Томин

ІЗМАЇЛ СРЕЗНЕВСЬКИЙ І ГАЛИЧИНА

Ізмаїл Іванович Срезневський (1812-1880) займає видатне місце у становленні європейського слов'янознавства ХІХ ст. Вчений-енциклопедист, мовознавець, історик, палеограф, етнограф, фольклорист і видавець – залишив помітний внесок у всіх галузях гуманітарних наук. Загальноновизнаними є заслуги Срезневського у розвитку міжслов'янських наукових і культурних взаємин.

Формування світогляду і наукових інтересів І.Срезневського припадає на 20-30-ті роки ХІХ ст. Його дитинство, молодість і перші творчі кроки пов'язані з Харківським університетом, до якого він вступив у 14 і закінчив у 17 років. У ті часи, як відомо, саме цей університет був осередком українського національного відродження, яке, зокрема, на Харківщині, набуло культурницько-етнологічного спрямування, зосереджувало увагу представників тогочасної прогресивної інтелігенції на вивченні рідної мови, пошуках нових літературних форм, дослідженні героїчного минулого українського народу.

Атмосфера творчого пошуку захопила молодого Срезневського. У роки навчання, а згодом на вчительській і викладацькій роботі, він збирає пам'ятки української народної творчості, поглиблено вивчає українську літературу й історію. Він особисто знайомиться з М.О.Максимовичем, М.В.Гоголем, І.П.Котляревським, А.М.Метлинським, Г.Ф.Квіткою-Основ'яненком. Це спілкування вплинуло на формування поглядів і наукових інтересів молодого Срезневського [1].

Чи не найбільший вплив на Срезневського мав Г.Ф.Квітка-Основ'яненко. Минуть роки і на похороні відомого українського письменника Срезневський проголосить: "Пам'ятай, Україно, цю могилу. Тут поховано того, хто, збуджений любов'ю до тебе, твого добробуту і слави, захищав твої звичаї і мову і вчив тебе твоєю мовою" (для Срезневський И. О кончине Г.Ф.Квитки 8 августа 1943 г. //Прибавление к харьковским губернским ведомостям. – Харьков, 1843. – №33. – С.298).

Наприкінці 20-х - початку 30-х рр. XIX ст. у Харкові утворилось науково-культурне об'єднання, за яким у літературі утвердилась назва гуртка "харківських романтиків". "Душею і організатором українських романтиків був І.Срезневський"[2]. Харківські романтики відіграли помітну роль в українській культурі. Саме з них, на думку українського історика М.І.Марченка, "слід починати історію українського романтизму в літературі та історіографії" [3]. Романтики збирали українські пісні й перекази, обговорювали перспективи розвитку української культури, здійснили видання першого в Україні альманаху ("Український альманах", 1831), готували до друку нову збірку під назвою "Українська скарбниця" [4]. І хоча цей намір через відсутність коштів не було здійснено, романтики продовжували накопичувати матеріали для майбутніх видань. І.Срезневський, Федір і Орест Євєцькі, І.Розковшенко та інші обмінювались пам'ятками фольклору, літописами (листування й ці матеріали зберігаються в Центральному державному архіві літератури й мистецтва у Москві. — А.К., Ю.Т.) [5]. Амвросій Метлинський залучив до співпраці молодого Миколу Костомарова. Останній, пізніше вже відомий вчений, згадував: "Ізмаїл Іванович на ті часи ще зовсім молода людина, був глибоко начитаним і з великим запалом до наукової праці... Наше зближення з ним сприяло моему стремлінню до вивчення малоросійської народності" [6].

Поступово українознавча проблематика посідає провідне місце у наукових інтересах Срезневського. Він називає себе у листах до матері "збирачем усього українського", заявляючи при цьому: "Головне моє заняття улюблене — історія України" [7]. Зібраний фольклористичний, історичний і літературний матеріал Срезневський використав при написанні художніх оповідань про Г.С.Сковороду [8], науково-популярних нарисів з історії українського козацтва [9], виданні шести випусків (1833-1838) історично-фольклористичної збірки "Запорожская старина", синтетичного дослідження "Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию" (Харьков, 1839)[10] (згодом про цю працю схвально відгукнувся відомий дослідник Слобожанщини Д.І.Багалей. — А.К., Ю.Т.)

Важливого значення, зважаючи на русифікаторську політику царизму, набув публічний виступ Срезневського на захист української мови. У 1834 р. він опублікував статтю у вигляді листа до московського професора І.М.Снегірьова, у якій писав: "Тепер, здається, уже ні для кого, і ні для чого доводити, що мова українська (або як бажано іншим називати: малоросійська) є мова, а не наріччя російської чи польської, як доводили деякі, і для багатьох переконливо, що ця мова є однією з найбагатших мов слов'янських, що вона не поступиться, наприклад, богемській у чисельності слів і виразів, польській — у живописності, сербській — у приємності, що ця мова... поетична, милозвучна, живописна... Яка б доля не спіткала її, що б не діяла з нею легковажність і випадок, вона не зникне" [11].

Згодом, вже працюючи професором Петербурзьких університету і педагогічного інституту, Срезневський дав позитивну відповідь на запит до нього Академії наук про доцільність надрукування українського перекладу Євангелія. Підкресливши, що "малоруський народ і малоруська словесність існують і ніхто у цілому світі спростувати цього не може" [12], вчений задалегідь об'єктивно спростував неввігласну русифікаторську заяву 1863 р. міністра внутрішніх справ Валуєва.

Нагадаємо й те, що І.І.Срезневський у своїх лекціях посилався на творчість Т.Г.Шевченка, коли він перебував на засланні й офіційно не дозволялося навіть згадувати його імені [13].

У знайденому нами конспекті студента М.О.Добролюбова курсу лекцій слов'янських літератур Срезневського від 5 березня 1857 р. читаємо: "на народній мові писав Шевченко" [14]. Як свідчать працівники відділу рукописів, "енко" олівцем дописав М.Г.Чернишевський.

Велике значення у становленні І.І.Срезневського — вченого, розширенні його наукових інтересів відіграла подорож за кордон 1839-1842 рр. Водночас, на думку видатного слависта XIX ст. О.Піпіна, вона стала "переломом в усій нашій історико-філологічній науці. Почалось правильне і різнобічне вивчення слов'ян" [15]. Адже до цього часу дослідники змушені були повідомляти: хто такі "чехи, хорвати,

лужичани, скільки їх і де вони живуть" [16]. Проте навіть такі відомості набували значної ваги, зважаючи на те, що у підручнику Арсен'єва 1835 р. з російської географії твердилося, що слов'янське населення Росії складають "росіяни, козаки і поляки; останні у царстві Польському і губерніях від Польщі приєднаних" [17]. За цією схемою український і білоруський народи позбавлялись національного визначення: їх відносили чи до росіян, чи до поляків. Цілковито вірогідно, що така "обізнаність" автора офіційного підручника відображала не тільки стан тогочасної науки, але й була наслідком русифікаторської політики російського царизму. Тому не випадковим був резонанс, який викликало в літературних і наукових колах закордонне відрядження І.І.Срезневського. До нього з вітальними побажаннями звернулись М.Гоголь, М.Костомаров, П.Гулак-Артемівський, відомий російський історик М.Каченовський [18].

Ретельно готуючись до подорожі, Срезневський здійснив підготовчу мандрівку до Харківської губернії. В його щоденнику знаходимо описи міст Богодухово, Ахтирки, Гадяча, Хорола, Полтави, а також церков і будинків, записи обрядів і пісень бандуристів, виписки з архівних документів [19]. Набуті навички стали йому в пригоді під час трирічної закордонної мандрівки.

І.І. Срезневський не залишив поза увагою жодний слов'янський народ, особисто познайомився і започаткував наукові контакти майже з усіма провідними діячами слов'янського відродження. Навесні 1842 р. вчений повертався до Харкова через західноукраїнські землі, які тоді перебували під владою Габсбургів. Такий маршрут ним було вибрано як з метою вивчення Закарпаття і Прикарпаття, так і заради знайомства з місцевими прибічниками "слов'янської спеціальності", з їх науковою і літературною діяльністю. У записнику вченого ми знаходимо прізвиська І.Вагилевича, Я.Головацького, В.Залеського та інших [20], про яких він чув і дещо знав. До того ж йому особисто запросив під час знайомства у Відні Іван Головацький. Слова останнього про загальноукраїнську спільність: "Одна нас мати народила. Живіть дружньо з рідними братами" [21], знаходили палкий відгук у харківського вченого.

Срезневський був не першим науковцем з Росії, що відвідував цей край, проте лише він "увійшов у близькі стосунки з Головацьким і Вагилевичем і виявив стільки цікавості до карпаторуського культурного руху" [22].

Фольклорно-етнографічному й історико-філологічному вивченню Закарпаття і Прикарпаття Срезневський присвятив майже два місяці (з 21 травня до 30 липня 1842 р.). Про його науковий доробок свідчать аналіз місцевого культурного життя у черговому повідомленні Міністерству освіти [23], численні записи народних пісень, мовних діалектизмів, чернетки статей [24]. Багато цікавих відомостей можна знайти у листах до матері, друзів, знайомих [25].

По дорозі до Ужгорода вчений відвідав і описав Сучани, Ясенову, Банську Бистрицю і Пряшів. Перебуваючи в Ужгороді, Срезневський знайомиться з уніатськими священиками Василем Поповичем і Михайлом Лучкаєм, які надали йому допомогу під час роботи зі стародруками й рукописами місцевої семінарської бібліотеки [26]. 14 липня він їде до міста Мукачеве, де вивчає архітектуру монастиря і колишнього замку, археологічні знахідки, особливості одягу місцевого населення [27].

Під час подорожі по Закарпаттю Срезневський дійшов висновку, що значна частина місцевого населення зберігає національні риси й українську мову, пам'ятає про своє походження: "Городянин з Харкова може розмовляти з городянином Ужгороду, як розмовляє москвич із коломенцем... Русини у повному розумінні слова, рідні брати малоросіяни, однокровні діти старої Русі" [28]. Свої спостереження вчений використав і розвинув у статті "Русь Угорская" [29], яку доповнив висновками про те, що українці жили у Карпатах ще до мадярського поневолення. Ці висновки збігаються з думками видатного дослідника Закарпаття О.В.Духновича, але виникли незалежно, хоча майже одночасно [30].

Із Ужгорода через Сколе вчений їде до Стрия. Зі щирим співчуттям він описує важкі умови життя в гірських районах Прикарпаття: "Нещасні русняки повинні підніматись не тільки з плутами, а й з житлом дуже високо у гори і озимини зовсім не сіють". У цьому ж листі на шляху зі Сколе до Стрия,

датованому 17 липня 1842 р., вчений розповідає, як місцева українська дівчина, яка диктувала йому текст народної пісні "Мати, моя мати, коли ж би си знала, де то я ходила і з ким розмовляла" і за це одержала від нього обручку, повернула її зі словами: "Візьміть перстень, та дайте мені грошей, бо у мене мати стара: піду до міста і куплю їй хліба" [31]. Після дводенного перебування у Стрию, вчений вирушає до Львова.

У Львові І.І.Срезневський перебував з 19 по 29 липня 1842 р. Він був захоплений своєрідною архітектурою старовинного міста, яке на його думку, "красою не поступається Пешту або Трієсту", що ж стосується театру, то він "один з найкращих у всій Австрійській імперії" [32]. Вчений напружено працював у бібліотеці Оссолинських, де збереглося багато рідкісних стародруків, а також у бібліотеці уніатського монастиря святого Василя, де виявив два рукописи "дуже давні, можливо XIV ст." [33].

Науковий ентузіазм І.І.Срезневського, його захоплення історією і культурою слов'янських народів мали значний вплив на діячів "Руської трійці", їх близьке оточення [34]. І.С.Свенцицький згадував: "За віком — ровесник, за поглядами — український патріот, вчений славіст не міг не справити найживішого і найкращого враження на молодих галицько-руських патріотів-письменників" [35]. Іван Головацький у одному із своїх листів зізнавався, що спілкування з І.І.Срезневським "запало його ідеєю слов'янства" [36].

Відомо, що І.І.Срезневський надав значну допомогу братам Якову та Івану Головацьким у підготовці літературно-фольклористичної збірки "Вінок русинам на обжинки", яку, на жаль, видати повністю не вдалося. У свою чергу, харківський науковець одержав допомогу з боку львівської прогресивної інтелігенції у вивченні культури та історії Галичини. Наслідком такої співпраці став задум нариса про Галичину, в якому Срезневський збирався використати як власні спостереження, так і передані йому матеріали І.Вагилевича та братів Головацьких [37].

Дорожні нотатки, записи народних говірок, пісень, філологічні спостереження й виписки з історичних документів [38] дають можливість визначити науковий задум Срезневського — це мало бути філолого-етнографічне

дослідження. Чернетка одного з його розділів під назвою "Галицькое наречие" зберігається в архіві, у фонді Срезневського [39]. У рукописі він обґрунтовує існування самостійної української мови і спростовує висновки "Греча, Юнгмана, Шафарика, які твердять інше". Складовою частиною української мови, одним із її діалектів, пише вчений, "є галицьке наріччя — наріччя західне". Розглядаючи його ознаки, Срезневський посилається на висновки Я.Головацького, І.Вагилевича, І.Левицького. Водночас вчений наголошує на необхідності з'ясування особливостей місцевих діалектів, їх характерних дієслівних форм, намагається подати лінгво-географічний аналіз галицького регіону. На його думку, до "галичан слід відносити 2 млн. проживаючих у Галичині, 500 тис. — в Угорщині (Мукачеве, Ужгород, Верещка), 40 тис. — у Польщі (Замост'є і Хелм)". Усі вони розмовляють такою ж мовою, як і українці на Сході, хоча й мають діалектні відмінності: "закарпатсько-лемківські, стрийсько-бойківські, коломийсько-гуцульські" [40]. Пізніше вчений підкреслить значення картографування і вивчення діалектів, без чого, на його думку, "не можна сказати жодного розумного слова з філології" [41].

Окремого нариса, присвяченого Галичині, Срезневський так і не написав. Залишилась незавершеною і не була опублікована стаття про галицькі діалекти. Проте зібрані під час подорожі по західноукраїнських землях матеріали були частково використані в статті "Русь Угорская", доповідній міністерству освіти [42], звіті Харківського університету [43], фундаментальній праці "Мысль об истории русского языка". В останній дослідник, зокрема, писав: "Місцеві говори малоруські теж різноманітні і більше від інших примітні своїми особливостями говори західні — в Галичині і Угорщині, особливо говори горців Бескид" [44]. Не випадково лекції вченого, у яких він вміло використовував фактичний матеріал, власні спостереження, за численними свідченнями сучасників, були яскравими, глибоко змістовними і мали надзвичайний успіх у слухачів [45].

Від'їзду І.І.Срезневського зі Львова Я.Головацький присвятив звернення у вигляді вірша:

"Хоть з далекої України,
Хоть з далекої родини,
Все один другому брат.
Із'яжемоь рідні діти,
Час вже нам відмолодіти.
Свою пісню заспіваймо.
Свою силу здобуваймо,
Тоді все піде у лад" [46].

У відповідь Срезневський подарував йому книжечку "Українські балади" Ієремія Галки (Харків, 1939) з автографом автора, тобто М.Костомарова, який, як відомо, підписував цим псевдонімом деякі свої художні твори. Ймовірно, що Костомаров подарував збірку Срезневському напередодні закордонної подорожі [47].

Наукові й особисті взаємини І.Срезневського з діячами "Руської трійці" не припинились після від'їзду харківського професора. Особливо інтенсивним було їх листування в період роботи Срезневського у Харкові. І.Вагилевич писав про свої літературні плани й нові праці Зубрицького і Головацького, повідомляв про те, що видає граматику української мови, просив ознайомити з нею "Максимовича, Метлинського, Костомарова для побратимства, Востокова яко мого вчителя" [48]. Частина надісланих етнографічних матеріалів, за згодою Вагилевича було використано у 1843 р. у спільній публікації Срезневського, Костомарова, Метлинського на сторінках московського журналу "Маяк". Вона містила зауваження і доповнення до історико-етнографічної статті К.Сементовського про народні свята українців і водночас популяризувала імена дослідників Галичини: "В.Залеського, видавців "Русалки Дністрової" Войцицького, Ходаківського" [49].

Чи не найбільш плідними й довготривалими були наукові контакти І.Срезневського з Яковом Головацьким. Вони обмінювались думками з проблем історії культури України, етнографічними і філологічними матеріалами, власними публікаціями [50]. В одному з листів до І.Срезневського Я.Головацький висловив бажання працювати над доповненнями до українського словника О.С.Афанасьєва-Чужбінського. Цілоком вірогідно, що саме завдяки сприянню

тоді вже відомого професора Срезневського Російська академія наук погодилась і повідомила, "що прийме цю працю з вдячністю" [51].

Останній лист Якова Головацького до І.Срезневського, який нам вдалося виявити в архівах, датується 19 грудня 1877 р. У ньому Головацький повідомляв, що посилає свої останні праці, просив визначити вік старовинного рукопису і сприяти у публікації географічного словника [52].

І.І.Срезневський доклад чимало зусиль до популяризації галицьких вчених. Він сприяв публікації творів І.Вагилевича і Я.Головацького у московських виданнях [53], включив у перелік найважливіших праць з українського фольклору збірку українських народних пісень Я.Головацького [54], розповідав про їх діяльність на своїх лекціях.

Згадки про подорож по західноукраїнських землях і знайомство з місцевими "прибічниками слов'янства" Срезневський зберіг на все життя.

У листі до діяча чеського відродження В.Ганки він писав, що "у подорожі своїй... я був щасливий", адже знайшов безцінний матеріал для історика, етнографа та філолога [55]. Відрадження Срезневського за кордон сприяло нагромадженню знань і розширенню наукових інтересів ученого, його переходу до вивчення історії культури майже усіх слов'янських народів.

Нова доба викликає потребу в "нових героях", які здебільшого вирізняються своїм радикалізмом. Ізмаїл Срезневський до таких радикальних постатей не належить. Його суспільно-політичні погляди обмежувались абстрактними ідеями культурницького розвитку України, морально-етичним осудом тих чи інших сторін тогочасного життя, співчуттям важкому становищу селян. Водночас наукова чесність ученого спонукала його до вчинків, які, як на ті часи, не обмежувались "чистою наукою" і вимагали значної особистої мужності. Зокрема І.Срезневський був одним із перших вчених, які публічно виступили на сторінках російських видань на захист самостійності й самобутності української мови. Проте відомий славист був людиною поміркованою і намагався, за власним виразом, "уникати політики". Хтось сьогодні, можливо, кине вченому, що йому

бракувало послідовності й рішучості у відстоюванні власних поглядів. Інші, можливо, дорікатимуть за те, що зібравши цікавий матеріал з історії і етнографії Прикарпаття, він так і не знайшов часу його узагальнити в якомусь монографічному виданні, або за те, що вагомішою могла бути допомога згодом вже визнаного авторитета у слов'янознавстві його галицьким побратимам на ниві науки й освіти. І все ж ми вважали за доцільне нагадати читачеві про багатогранну діяльність Ізмаїла Срезневського, творчість якого "об'єктивно сприяла українському національному відродженню ХІХ - початку ХХ ст." [56].

1. Крюков А.В., Полек В.Т. І.І.Срезневський і українська література //Рад. літературознавство. — 1980. — Т.3. — С.75-80.
2. Кирилюк Є.П. Український романтизм у типологічному зіставленні з літературами західно- і південно слов'янських народів (перша половина ХІХ ст.). — К., 1973. — С.14.
3. Марченко М.І. Український історіографік (з давніх часів до середини ХІХ ст.). — К., 1959. — с.165.
4. Історія української літератури: У 8 т. — Т.2. — К., 1967. — С.158.
5. Центральный государственный архив литературы и искусства в Москве (далі — ЦГАЛИ), фонд І.І.Срезневського, №436, оп.1, д.4, 286, 296, 314, 335, 373, 396.
6. Литературное наследие: Автобиография Н.И.Костомарова. — СПб., 1890. — С.29.
7. Из переписки И.И.Срезневского, 1829-1839 гг. // Киевская старина. — 1901. — № 6. — С.333; № 7-8. — С.218.
8. Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. — Харьков, 1834. — Кн.1. — С.67-97, Майор, майор //Московский наблюдатель. — 1836. — Ч. VI. — С.205-238, 435-468, 721-736.
9. Виговский и Пушкарь //Сын Отечества. — 1834. — Т.47. — Ч.168. — № 44. — С.250-274; Палий //Сын Отечества. — 1834. — Т.42. — Ч.164. — С.413-426; Иван Барабаш // Московский наблюдатель. — 1835. — Ч.1. — Кн.3-4. — С.597-611; Первое дело Хмельницкого с поляками 1648-1649 // Северная пчела. — 1835. — № 125-126. — С.499-504; Казаки-

- Гайдамаки униатской войны. 1595-1654 //Очерки России. — 1840. — Кн. III. — С.121-138.
10. Див.: Очерки из русской истории. — Т.2: Материалы и статьи по истории Слободской Украины. — Харьков, 1913. — С.260.
 11. Срезневский И.И. Взгляд на памятники украинской народной словесности: Письмо к профессору И.М.Снегиреву // Ученые записки Московского ун-та. — М., 1834. — Кн. VI. — С.134-135.
 12. Науменко В.Ф. С.Марачевский и его литературная деятельность //Киевская старина. — 1902. — № 12. — С.473.
 13. Санкт-Петербургський архів Академії наук Росії, ф. № 216 (І.І.Срезневського), оп. 2, д.65, лл.7,10.
 14. Відділ рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М.Е.Салтикова-Щедріна, ф. 255 (М.О.Добролюбова), № 127, л.54.
 15. Пьпин А. И.И.Срезневский //Вестник Европы. — Т.2. — СПб, 1880. — С.448.
 16. Соболевский А.И. Заслуги И.И.Срезневского: Памяти Измаила Ивановича Срезневского. — Кн. 1. — Пгд, 1916. — С.168.
 17. Кочубинский А.П. П.И.Шафарик. — Одесса, 1890. — С.146-147.
 18. ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, д.71, лл.1,2; д.75, л.1; д.138, л.1.
 19. Там само, ф.436, оп.1, д.4, лл.1-33.
 20. Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси: Сношения Карпатской руси с Россией в первую половину ХІХ века. — Львов, 1906. — С.159 (далі — Свенцицкий И.С. Материалы...).
 21. Там само-С.163.
 22. Там само-С.322-327.
 23. Донесение адъютант-профессора Срезневского Министру народного просвещения: Донесение 5-ое из Кракова, от 2 августа 1842 года //Журн. М-ва нар. просвещения. — 1843. — Ч.37. (далі — Донесения...).
 24. ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, д.45,76.
 25. Путевые письма -Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель 1839-1842. — СПб, 1895. —С.304-316. (далі — Путевые письма...).

26. Путевые письма... – С.310-312; Донесения... – С.47-50; ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, ед. хр.196, лл.1-2.
27. ЦГАЛИ, ф.436, оп.1, д.47,713.
28. Донесения... – С.46-47.
29. Срезневский И.И. Русь Угорская //Вестник русского Географического общества. – 1852. – Ч. IV. – С.1-28.
30. Аристов Ф.Ф. Истинная история Карпато-россов. А.В.Духновича: Значение А.В. Духновича как угро-русского писателя //Рус. архив. – №5. –Кн. 2. – М., 1914. – С. 144-155.
31. Путевые письма... – С. 319-320.
32. Там само-С. 321-328.
33. Донесение... – С. 55.
34. Гербільський Г.Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. – Львів, 1964. – С. 201-202.
35. Свенцицкий И.С. Обзор сношений Карпатской Руси с Россией в первую половину XIX века //Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1906. – Т. IX. – Кн. 3. – С. 72 (далі – Свенцицкий И.С. Обзор...).
36. Свенцицкий И.С. Материалы... – С. 170-171.
37. Свенцицкий И.С. Материалы... – С. 163-183; ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 1184.
38. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 701, 702, 713, 1043, 1184.
39. Там само, ф. 436, оп. 1, д. 701.
40. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 701, лл. 1-4.
41. Срезневский И.И. Замечания о материалах для географии русского языка //Вестник русского географического общества. СПб, 1851. – Ч. 1. – С. 14.
42. Донесения... – С. 47-50.
43. Отчет о состоянии Харьковского университета за 1842/1843 академический год, составленный по поручению Совета адъюнкт- професором И.И. Срезневским. – Харьков, 1843 – С. 51.
44. Срезневский И. Мысли об истории русского языка. – СПб, 1850. – С. 44.
45. М. Де-Пуле. Харьковский университет и Д.И. Качановский //Вестник Европы, 1874. – Ч. 1. – С. 106.
46. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 109.
47. Див.: О.А. Барвінський. Примірник українських балад Костомарова з присвятою Срезневському //Зап. Наук. т-ва

- ім. Т.Шевченка. – Т. СХХVI-СХХVII. – Львів, 1918. – С. 263-264.
48. ЦГАЛИ, ф. 436, д. 1447, лл. 1-4; д. 723, лл. 1-6.
49. Дополнения и замечания к замечаниям о праздниках у малороссиян К.Сементовского //Маяк. – 1843. – Т.11. – С.45.
50. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси... – С. 173-180.
51. Кореспонденція Якова Головацького у літах 1850-1862 //36. філологічної секції Т-ва ім. Т.Шевченка. – Т. 8-9. – Львів, 1906. – С. 366-367.
52. ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, д. 1184, л. 1.
53. Там само.
54. Відділ рукописів Російської державної бібліотеки, ф. 431, розділ 11, п. 31, спр. 14, арк. 1-2.
55. Полянина Т.В. Из истории взаимоотношений И.И.Срезневского и Я.Головацкого //Вопросы рус. лит. – Вып. 3/15. – Львов. – С. 96-97.
56. Киян О. Ізмаїл Срезневський //Історія України в особах ХІХ - ХХ ст. – К., 1995. – С. 63.

The investigation throws light on the role of the noted slavich scholar of Precarpathia and establishing academic cooperation with the "Ruska Triytsa" public men.

С.Д.Сворака, С.М.Дерев'янка

ОСВІТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40-х–ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 60-х РОКІВ ХХ століття В ІСТОРІОГРАФІЇ

Обрана нами для дослідження проблема привертає увагу багатьох вчених. До неї звертались як радянські, так і зарубіжні історики, філософи, педагоги та психологи. Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз наявної літератури, ми свідомо обмежуємося лише роботами, підготовленими дослідниками з України та української діаспори. Тобто йдеться про спробу інтегрувати їхні праці в єдину українську

історіографію. В силу ряду таких обставин такий підхід видається нам плідним.

Дослідники в Україні мали хоча й обмежений, але значно ширший доступ до різних джерел, надто ж архівних. Можливості ж їх колег з діаспори були мінімальними. Отже, фактологічне забезпечення досліджень було різним. Різними були й методологічні підходи до аналізу проблем розвитку освіти в західних областях України. Вчені УРСР змушені були дотримуватися класового підходу у висвітленні досліджуваних процесів, явищ та фактів, натомість у представників діаспори при їх розгляді визначальними були позиції світоглядні. Крім того, якщо в поглядах дослідників із діаспори на проблеми освіти домінуючими були аспекти національні, то у вітчизняних – інтернаціональні. Ця обставина, з огляду на суспільно-політичне становище в західних областях України в досліджуваний період, перше десятиріччя якого (1944-1945 рр.) позначене гострим політичним і збройним протиборством, має надзвичайно велике значення для розуміння, а отже, й висвітлення процесу та розвитку радянської системи освіти в краї. І нарешті, не можна не враховувати й того факту, що ідеологічне протистояння у сфері суспільних наук стало важливою складовою глобального протиборства двох світових суспільно-політичних систем. То ж марно було сподіватися на взаємну об'єктивну оцінку публікацій в умовах "холодної війни". Лише тепер, коли постала й зміцнюється незалежна Українська держава, стає можливим як обмін літературою між науковими установами та окремими вченими України й українознавчими центрами діаспори, так і об'єктивний аналіз їх публікацій.

Зважаючи на доволі велику кількість робіт, в яких, з тією чи іншою мірою повноти, досліджується проблема становлення та розвитку радянської системи освіти в західних областях України у 1944-1964 рр., доцільним буде, на нашу думку, здійснити їх аналіз за кількома групами. До першої групи ми відносимо академічні, узагальнюючі видання УРСР; до другої – індивідуальні та колективні монографії, присвячені досліджуваній проблемі, а також окремі статті та брошури, що виділяються серед інших своєю науковою чи політичною оригінальністю, та дисертаційні роботи; до третьої – роботи,

опубліковані представниками української діаспори. Зрозуміло, що при аналізі робіт усіх груп наше зацікавлення, насамперед, спрямоване на досліджуваний період та регіон.

Поміж праць першої групи виділимо восьмитомну, у десятих книгах, "Історію Української РСР", підготовлену колективом авторів, переважно з Інституту історії АН УРСР. У восьмому томі[1] – "Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945-70-ті роки)" – подано фактичний матеріал про розширення мережі шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, збільшення кількості учнів і студентів у них, зростання фінансових витрат на освіту. Тут же визначається позитивна роль постанови Ради Міністрів УРСР "Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл робітничої молоді" (1953 р.) щодо отримання освіти юнаками і дівчатами без відриву від виробництва та закону Верховної Ради Союзу РСР (грудень 1958 р.) "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Стосовно західних областей України, у першій книзі тому фіксується, що "...в 1957/58 р. із загальної кількості 6896 шкіл 6564 (95,2%) було з українською мовою навчання. У 114 школах навчання проводилося російською мовою, у 100 – угорською, в 103 – молдавською, в 12 – румунською і у 3 – польською"[2]. Цей факт подавали як розвінчування злочинних тверджень "зарубіжної пропаганди про якийсь "занепад українських шкіл" на Україні, зокрема в західних областях республіки, про їх "русифікацію"[3]. От, власне, і все на що спромоглися автори цього академічного видання. У другій книзі тому уже відсутній аналіз шкіл за мовами навчання, натомість твердиться, що "засобом міжнародного спілкування народів СРСР стала російська мова". І пояснювалося це "видатною роллю, яку відігравав і відіграє великий російський народ в ... економічному, політичному й культурному піднесенні країни, "фактичною поширеністю даної мови і її розвинутістю і досконалістю"[4].

До питань освіти, зокрема її місця й ролі в комуністичному вихованні молоді, звертаються автори "Нарисів історії Комуністичної партії України"[5]. На відміну від вказаного тому "Історії Української РСР", в якому наведені статистичні

дані щодо розвитку освіти, правда починаючи з 1951 р., в "Нарисах" конкретика відсутня. "Відбудовувалася і розширювалася сітка шкіл. Збільшувалася кількість вечірніх шкіл для робітничої молоді" — констатується в "Нарисах". Це стало можливим завдяки втіленню в життя постанов ЦК КП(б)У "Про заходи по дальшому поліпшенню роботи шкіл Української РСР"(1946 р.), "Про стан загального обов'язкового навчання у школах Української РСР"(1947 р.)[6]. У характерному для подібних видань стилі, тут відзначалося, що "визначним завоюванням соціалізму було запровадження в 1958 році обов'язкової восьмирічної освіти для дітей шкільного віку. Відповідно до вказівок ЦК Компартії України, удосконалювалася робота вищих і середніх спеціальних закладів республіки, була розширена підготовка спеціалістів з вищою освітою — вчителів, лікарів, інженерів з окремих спеціальностей, економістів для сільського господарства"[7]. Проте спокійна констатація досягнутого поступається місцем жорстким формулюванням завдань на перспективу. "У Програмі (ухваленій XXII з'їздом КПРС у жовтні 1961 р. — С.С., С.Д.) дістав відображення новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується дальшим розквітом і поступовим зближенням націй і народностей СРСР... Розглядаючи стирання національних відмінностей як об'єктивний історичний процес, який має прогресивний характер, партія виступає проти штучного прискорення цього процесу. Разом з тим вона вважає неприпустимими будь-які спроби стримувати його, затримувати зближення націй"[8] — таку мету переслідувала КПРС. У її досягненні особлива роль належала закладам культури і особливо освіти. І все ж автори "Нарисів" вимушені були згадати, що "... реакційні сили старого світу намагалися щоб-то не було зірвати або загальмувати процес соціалістичного будівництва в західних областях України" та про потребу "рішучої боротьби проти всіляких проявів націоналізму і шовінізму"[9]. Однак будь-яких прикладів "рішучої боротьби" проти проявів шовінізму в досліджуваній нами період у виданнях академічного характеру виявити не вдалося.

З цієї ж першої групи видань зупинимось, бодай стисло, на узагальнюючій праці "Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі", підготовленої в Інституті суспільних наук Львівського університету. Останній розділ книги має промовисту назву: "Розквіт соціалістичної за змістом і національної за формою культури на західноукраїнських землях"[10]. У ньому подано багатий фактичний матеріал щодо становлення й розвитку радянської системи освіти в краї, відбудови й зростання мережі шкіл, запровадження загальної обов'язкової початкової, семирічної та середньої освіти, підготовки і перепідготовки вчительських кадрів. Однак автори не змогли подати узагальнюючі дані, за якими можна було б простежити загальні тенденції розвитку освіти, мови, культури в регіоні. Розгляд питань, що є предметом нашого зацікавлення, провадиться у відриві від суспільно-політичного життя, замовчується гостра політична боротьба навколо проблем соціалістичного будівництва в західних областях України.

Такі ж недоліки властиві й колективній монографії "Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР(1917-1967)". Розподіл шкіл за мовами навчання автори подають лише за один 1961/62 навчальний рік, що не дає повного уявлення про тенденції та їх наслідки в цій важливій справі[11]. Стан розвитку освіти в західних областях України розглядається в монографії дещо спрощено, про якусь специфіку цього краю й не згадується. Автори наводять значний фактичний матеріал, який характеризує кількісні й якісні показники змін у системі освіти за 50 років, однак у монографії немає жодного посилання на архівні джерела або ж статистичні збірники. Автори шість разів посилаються на журнал "Радянська школа", тричі — на збірник "Культурне будівництво в Українській РСР", водночас з 75 посилань на всю книгу, обсягом понад 35 друкованих аркушів, — 42 цитати з творів К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, Н.Крупської, А.Жданова, С.Макаренка. Тобто спрямованість монографії цілком очевидна: в ній обгрунтовується марксистсько-ленінська концепція педагогічної науки в Україні.

Ми далекі від будь-яких звинувачень авторів, які за тих умов не мали права на вибір. Але сьогодні, коли в Україні утверджується справді національна система освіти, формується концепція української педагогіки, звернення до історичного досвіду видається нам не зайвим.

Проблеми, що нами досліджуються, тією чи іншою мірою висвітлені у численних збірниках документів і матеріалів. Їх видання, як правило, приурочувались до певних дат – ювілеїв Жовтневої революції або ж входження західноукраїнських земель до складу Української РСР. Серед них слід відзначити, насамперед, збірники документів і матеріалів, підготовлені до 40-річчя[12] та 50-річчя[13] об'єднання українських земель співробітниками Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту суспільних наук АН УРСР (у Львові) та архівних установ. Відкриваються обидва збірники документами Народних зборів Західної України, ухваленими у жовтні 1939 р. Однак, якщо документи першого з них (всього таких документів і матеріалів 294) покликані були, за задумом упорядників, відобразити соціалістичні перетворення в економічній, матеріально-технічній та культурно-освітній галузях та допомогу трудящих інших республік населенню західних областей України, то документи другого збірника (всього їх 197) відбивають процес становлення радянської політичної системи в краї, діяльність Рад, комсомольських і профспілкових організацій, особливий акцент робиться на керівній і спрямовуючій ролі КПРС, КПУ та місцевих партійних організацій.

Обидва збірники містять надзвичайно багатий фактичний матеріал. Проте загальним їх недоліком є схематизм, спрощеність і однобічність. Інакше й не могло бути, адже підготовлені вони в умовах жорсткого ідеологічного контролю. З огляду на політичне замовлення, що домінувало над наукою, цілий ряд процесів, фактів і явищ з життя регіону не знайшов відображення в документах і матеріалах збірників, вони просто замовчувались. Більше того, апологетичну функцію згаданих збірників не приховували й самі упорядники. У передмові до першого з них читаємо: "Цей збірник є першою спробою публікації документів, в яких

висвітлюється процес неухильного піднесення в цілому західних областей УРСР в галузі соціально-економічного, політичного, культурного розвитку за період від їх возз'єднання до створення розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні й будівництва комунізму"(14). Звичайно ж, така постанова читачеві не випадкова, вона спрямована на безпроблемне сприйняття історичної долі населення не тільки західних областей а й всієї України. Притаманний другому збірнику особливий оптимізм – явище взагалі характерне, на нашу думку, для багатьох радянських публікацій. Чим далі в історію відходили події, про які в них ішлося, з тим більшим оптимізмом, а то й піїтетом, розповідали про них автори, і дуже часто не з власної ініціативи. Ось і в передмові до згаданого збірника документів і матеріалів автори ніби не відаючи, що насправді творилося в західних областях республіки, пишуть: "На прикладі західних областей у збірнику розкрито принципи кадрової політики партії у національних районах, зокрема всемірна допомога місцевим кадрам в оволодінні досвідом роботи, висування кращих з них на відповідальні посади, зміцнення уз дружби та інтернаціоналізму"[15].

Попри відзначені недоліки, вказані збірники документів і матеріалів дають, хоч і однобічний, але багатий фактичний матеріал для нашого дослідження. Такого ж критичного аналізу вимагає й цілий ряд інших документальних видань з історії окремих областей[16]. Їх використання дозволяє наповнити конкретними фактами географічно обмежену проблему дослідження. персоніфікувати її.

Певний інтерес при розгляді народної освіти в західних областях України становлять і роботи, в яких ці питання висвітлюються у всеукраїнському масштабі. Такими, зокрема, є два збірники документів і матеріалів, присвячених культурному будівництву в УРСР[17]. Якщо випущений до 40-річчя об'єднання українських земель мало що дає для аналізу проблеми нашого дослідження, то другий, хоч і містить дещо більше десяти документів з окресленого нами періоду, цікавий можливістю передбачити теоретично, а потім підтвердити документально, певні тенденції в народній освіті

західних областей, виходячи з їх повного домінування в східних областях України.

Надзвичайно багатий фактичний матеріал з досліджуваної нами проблеми містить статистичний збірник "Народна освіта, наука і культура в Українській РСР"[18]. Він включає дані про письменність населення, рівень його освіти, кількість загальноосвітніх, у тому числі й вечірніх(змінних), шкіл, кількість вчителів та учнів у них, шкільне будівництво та ін. Ці дані наводяться по п'ятирічках. Таким чином, збірник не втратив свого значення і в наш час. Однак, попри декларативне твердження авторів передмови, що "в Українській РСР створено всі умови для навчання дітей і молоді рідною мовою"[19], в збірнику відсутні будь-які дані, що відбивали б мовний аспект розвитку школи в УРСР. Ця обставина, на наш погляд, значно зменшує значущість вказаного видання.

1963 року побачила світ велика за обсягом (39,5 друк. арк.) робота В.Маланчука[20], якій судилося зайняти помітне місце в історіографії історії України. За набором апологетичних політичних висновків і оцінок, своєрідних марксистсько-ленінських ідейно-теоретичних кліше, вона більше 20 років, аж до перебудовних часів середини 80-х років, залишалася своєрідним еталоном для вітчизняних суспільствознавців, особливо ж для дослідників історії західних областей України. У другій частині цієї книги "Комуністична партія—організатор боротьби за розв'язання національного питання в західних областях (1939-1953)" автор вималює чітку картину "революційно-перетворюючої" діяльності партії у вказаний період, внаслідок якої возз'єднаний український народ "досягнув вершин економічного й соціального прогресу". Проте якщо в другій частині йшлося про "боротьбу" партії за розв'язання національного питання, то в третій—"Розквіт західних областей УРСР в братній сім'ї радянських народів—яскравий зразок торжества ленінської національної політики КПРС (1953-1951 рр.)—зафіксовано кількісні показники економічного й культурного зростання західних областей, включаючи й сферу освіти.

Було б антиісторичним, з нашого боку, заперечувати фактичний матеріал, що свідчив про значне нарощування економічного потенціалу західноукраїнського регіону, суттєві зрушення у розвитку культури — це природний історичний процес. Однак у реферованій монографії і словом не згадано про ту ціну, яку заплатив український народ, особливо населення західних областей УРСР, за соціалістичну перебудову краю. Вказану монографію можна сміливо віднести до однієї з перших, що започаткували політизоване оспівування суспільствознавцями СРСР "славного десятиріччя" (1953-1963 рр.), пов'язане з ім'ям М.Хрущова. І навіть "прояви суб'єктивізму і волюнтаризму" останнього, за логікою В.Маланчука, не вплинули і не могли вплинути на "яскраві підсумки, величні перспективи" комуністичного будівництва в західних областях УРСР. Історикам, як і іншим суспільствознавцям, залишалася лише їх "правдиво" фіксувати за прикладом автора реферованої монографії.

На ідеологічно-апологетичну заангажованість української радянської історіографії ще 1957 р. звернув увагу професор Інституту вивчення СРСР (Мюнхен) Б.Крупницький [21]. Розглядаючи схему української історії М. Грушевського, автор писав: "Що найважливіше, ця схема дає нам ідею безперервності українського історичного процесу, бо ця схема є передусім історія народу, а народ живе завжди і при всяких обставинах, чи він має своє незалежне життя, чи входить до складу якоїсь чужої держави"[22] Слідом за М.Грушевським Б.Крупницький доводить, що головною хибою традиційної схеми російської історії "є сполучення старої історії південних племен, Київської держави, з Володимиро-Московським князівством 13-14 століть, так ніби це останнє було його продовженням. Тим часом Київська держава, право, культура—були утвором одної народності, української, Володимиро-Московська ж другою—великоруської. Київський період перейшов не у Володимиро-Московське (князівство—С.С., С.Д.), а в Галицько-Волинське 13 ст., потім у Литовсько-Польське 14-16 ст. Володимиро-Московська держава не була спадкоємицею ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені"[23].

Наведена вище інтерпретація українського та російського історичних процесів не була новою. Такі наукові позиції і до, і після М.Грушевського обстоювало чимало істориків. Ми ж акцентуємо увагу іна цьому, тому що у перші повоєнні роки офіційна українська радянська історична наука головне своє завдання вбачала в розгромі західноукраїнських послідовників школи М. Грушевського.

Б.Крупницький, посилаючись на праці істориків Росії та російських істориків радянської доби (М.Покровський, Г.Панкратова, Б.Греков, М.Нечкіна та ін.), звертав увагу на їхній постійний інтерес до періоду Київської Русі. "Цей інтерес центру до Київського періоду йде так далеко, — зауважував Б.Крупницький, — що росіяни не мають навіть охоти дослідити своє походження і заселення своєї основної території без огляду на південь. Вони готові пожертвувати початком своєї власної історії, аби тільки мати право на Київ, бо без Києва нема вихідного пункту для величі і могутності Москви в історичній перспективі"[24].

Простежуючи деякі зміни у схемі історичного процесу українців і росіян, які вносилися Інститутом історії АН СРСР, Б.Крупницький показує, що історикам УРСР залишалося лише місцевими матеріалами "підкріплювати" таку схему та породжені політичними обставинами аспекти в ній. Таку роль української радянської історичної науки автор підтверджує аналізом "Історії Української РСР", перший том якої вийшов 1953 р. Цей том, за Б.Крупницьким, присвячено "доведенню чотирьох тез: 1) вся історія України "нерозривно зв'язана з історією російського народу"; 2) вся історія України від часу трипільських поселень і по 1917 рік — це боротьба антагоністичних класів; 3) Київська Русь — один корінь для українців, білорусів і росіян, і від нього головний стовбур — Росія; 4) Україну завше рятувала Росія від іноземних загарбників, і тому "велике благотворне значення для України мало створення в 18 ст. російської централізованої держави"[25]. Отримавши готову схему, зазначав Б.Крупницький, історики УРСР "ні кроку не робили праворуч і ліворуч і йшли шляхом, приписаним владою"[26].

Інститутом історії АН СРСР перед істориками України ставилось завдання опрацювання проблеми соціалістичних

націй. Координаційна рада при Академії наук СРСР на початку 1953 р. зобов'язала українських істориків опрацювати тему про "перемогу ленінсько-сталінської національної політики і формації української соціалістичної нації"[27]. "В умовах праці під диктат згори, — зазначав Б.Крупницький, — в умовах русифікації, проповідь дружби, з'єднання совєтських народів під проводом Москви здавалася чимось сміхотворним і нереальним. Ця проповідь аж надто відходила від дійсності"[28]. Такий висновок автора реферованої книги повною мірою відноситься до періоду та регіону нашого дослідження.

Обов'язком істориків УРСР, покладеним на них АН СРСР, була й "охорона" історії України від спотворень. Причому, як відзначав Б.Крупницький, вони мали робити це із залученням праць таких професіоналів, як М.Костомаров, М.Максимович, Д.Багалій, О.Єфименко, підкреслювати неприйнятність загальноісторичних концепцій і методології цих дослідників, давати "систематичну відсіч буржуазним фальсифікаціям історії України"[29]. У цьому зв'язку доречним буде, на нашу думку, посилення на зреферовану вище книгу "Істориография истории Украинской ССР", кожна з десяти глав якої, починаючи від первіснообщинного ладу і закінчуючи сучасним періодом (книга видана у 1986р. — С.С., С.Д.) закінчується спеціальним параграфом присвяченим "критиці буржуазної історіографії"[30].

Б.Крупницький, розглядаючи інтерпретацію радянськими дослідниками подій і явищ з історії України, основні контури яких визначались у Москві, робив цілком слушний висновок, що українські автори "мали розглянути український історичний процес як свого роду підбудову чи добудову до російського історичного процесу"[31]. Стосовно ХХ століття, Б.Крупницький був переконаний, що історія України "перевертається" в історію більшовицької партії на фоні російсько-українських відносин. "Советсько-українська історіографія втратила власне обличчя, — писав він, — і так залишилося по сьогоднішній день"[32]. Цілком поділяючи цей висновок, можемо лише додати, що так було аж до перебудовних часів середини 80-х років.

Певне значення для розуміння суті й спрямованості системи освіти в досліджуваній нами період має праця літературного критика І.Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?", що в рукописному вигляді тривалий час поширювалася в Україні, 1968 року зарубіжними видавництвами "Пролог" і "Сучасність" опублікована українською та майже одночасно – англійською й французькою мовами у Лондоні й Монреалі, а згодом – італійською у Римі. В Україні праця І.Дзюби з передмовою і післясловом автора опублікована лише 1990 р.[33]. Ще в рукописі вона стала предметом зацікавленого аналізу, щоправда не історіографів, а ЦК КПУ [34], наслідком чого і став названий "висновок".

Не зупиняючись на методологічних підходах автора до суті досліджуваної проблеми (сьогодні це не має жодного значення, хоча в кінці 60-х на початку 70-х р., мабуть лише націонал-комуністичний підхід певною мірою убезпечував автора від жорстокої кари режиму – С.С., С.Д.), розглянемо головні висновки з огляду на тему нашого дослідження. Вони зводяться до того, що Радянський Союз економічно, політично й ідеологічно став спадкоємцем Російської імперії; в країні все потужніше під виглядом інтернаціоналізації розгортався процес русифікації й асиміляції неросійських народів; під впливом русифікаторської політики КПРС український народ втрачав свої національні риси; повсюдне верховенство російської мови, її нав'язування в усіх сферах економічного й суспільно-політичного життя не тільки звужувало поле діяльності української мови, а й загрожувало її існуванню; надія, її свідомість, почуття, психіка, традиції – постійна, незмінна, рушійно-творча величина тощо. Ці та інші висновки й оцінки переконливо аргументовані автором фактичним матеріалом з різноманітних джерел. Все це й зумовило висновок, якого дійшла комісія ЦК КПУ: "Праця Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" стала своєрідним каталізатором діяльності тих, хто підпадає під вплив буржуазної пропаганди, розділяє націоналістичні погляди, стоїть на ворожих, антирадянських позиціях, або скочується до них" [35]. Це, певно, єдиний висновок високої комісії щодо праці І.Дзюби з яким не можна не погодитися.

Вихід у світ книжки І.Дзюби мав великий резонанс у світі, на неї звернули увагу зарубіжні газети й журнали, насамперед українські. А Степан Олійник у передмові до видання зауважив, що ця книжка "являє собою своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості" [36].

Не зважаючи на зазначені вище оцінки й висновки І.Дзюби, які різко контрастували з усталеними висновками радянських істориків, праця "Інтернаціоналізм чи русифікація?" не знайшла та й не могла знайти об'єктивної оцінки в українській історіографії. І не тому, що не була відома суспільствознавцям України, а тому, що не вписувалась в офіційну концепцію історичного розвитку українського народу. Більше того, її поява спричинила посилене фільтрування суспільствознавчих публікацій, серед яких зросла кількість спрямованих на "рішуче викриття" ідеології й політики українського буржуазного націоналізму [37].

До академічних узагальнюючих видань ми включаємо також книги науковців незалежної України. Серед них виділимо збірник документів і матеріалів "Національні відносини в Україні у ХХ ст.", підготовлений в Інституті національних відносин і політології Національної академії наук України. З періоду нашого дослідження до збірника включено 31 документ, з них 23 безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження. Опубліковані вперше, ці документи не тільки важливі для уточнення оцінок відомих процесів, явищ і фактів з історії західних областей, але й дають ключ для розгляду проблеми освіти в загальному контексті їх суспільно-політичного життя. До таких документів, насамперед, належать "Повідомлення прокурора УРСР ЦК КП(б)У про факти порушень радянської законності в західних областях України" від 24 лютого 1945 р., "Постанова ЦК КП(б)У про боротьбу проти націоналістичного руху в західних областях УРСР" від 24 липня 1945 р., "Доповідна записка Львівського обкому КПУ секретареві ЦК КПУ Л.Г.Мельникову про розповсюдження маніфестів Українського революційного центру" від 30 березня 1953 р., "Постанова пленуму ЦК КПУ про постанову ЦК КПРС від

26 травня 1953 р. "Питання західних областей Української РСР" і доповідна записка Л.Берії до Президії ЦК КПРС від 4 червня 1953 р., "Доповідна записка Комітету Державної Безпеки при Раді Міністрів УРСР і адміністративного відділу ЦК КПУ на ім'я секретаря ЦК КПУ О.І.Кириченка про економічну і політичну обстановку в селах західних областей України" від 4 квітня 1956 р., "Постанова бюро Львівського обкому КПУ про викриття та ліквідацію націоналістичної групи Л.Лук'яненка та інших" від 9 червня 1961 р., "Інформація Львівського обкому КПУ першому секретареві ЦК КПУ М.В.Підгорному про активізацію націоналістичного руху та заходи по посиленню пропагандистської роботи серед трудящихся Львівської області" від 16 листопада 1961 р. та інші[38]. З цих документів видно, що усталені в радянській історіографії оцінки соціалістичних перетворень у західних областях України в досліджуваний нами період потребують суттєвих уточнень. Це певною мірою відноситься й до становлення та розвитку радянської системи освіти.

Названі документи дають підстави для критичної оцінки методологічних засад дослідників у висвітленні ними суспільно-політичних процесів у західних областях України та для формування нової методологічної концепції. У цьому ще раз переконуємося, звернувшись до ще одного документа з названого збірника. Йдеться про лист О.Я.Шумського Й.Сталіну від 18 жовтня 1945 р.[39]. Заарештований 1933 р. у справі так званої "Української військової організації", О.Я.Шумський — один з колишніх лідерів боротьбистів — пише Й.Сталіну, що в його, Сталіна, виступі з нагоди Перемоги над фашизмом, народи СРСР розподілялися за розумом, характером та ін., а особливі компліменти адресувалися російському народові, що занепокоїло автора листа. Та особливо О. Шумський протестував проти виступу М.Хрущова з нагоди першої річниці визволення України. Зацитуємо це місце з листа мовою оригіналу: "Но Никита Хрущев в своем малороссийско-лирическом экстазе затянул уже не только о старшинстве русского народа над украинским и о помощи младшему украинскому народу, а завыл о благодарности украинского народа русскому и за что же? Оказывается, за ясный ум, стойкий характер и

твердую волю русского народа... Что же тогда представляет собой народ, от имени которого это говорится — украинский народ? Что он без ясного ума, без стойкого характера, без твердой воли? Народ безвольных, бесхарактерных дураков, которых спас умный, стойкий, русский народ, за что и приносится ему благодарность...

Это новая политическая линия в национальном вопросе. Это линия национально-политической кастрации украинского народа. Линия превращения Украины в политически-аморфное тело — в Малороссию"[40]. Попри високу емоційність листа, важко не погодитися з висновками О. Шумського. Проаналізований нами багатий фактичний матеріал дає підстави для підтвердження висновків О.Я.Шумського, які є складовою загальної методологічної концепції нашого дослідження.

Увагу не лише суспільствознавців, але й широкої громадськості привернув ще один збірник документів і матеріалів[41], підготовлений науковцями Інституту українознавства ім. І.П.Крип'якевича у Львові. Серед інших видань такого характеру його вирізняє високий професійний рівень археографічного опрацювання. У передмові викладена концепція збірника документів і матеріалів, вміщено доволі широкий науково-довідковий матеріал — коментарі, список застарілих і маловживаних слів, список скорочених слів, покажчик імен та фотоілюстрації. Це документальне дослідження, підготовлене з позицій багатомірності історичного процесу, задовольняє природне прагнення читача самостійно розібратися часом в гостродинамічних подіях, якими позначений суспільно-політичний, зокрема й культурний розвиток краю.

До реферованого збірника включено значну частину документів і матеріалів, що безпосередньо стосуються проблеми нашого дослідження, аналіз яких дає підстави для висновків, що народна освіта в досліджуваний нами період надто повільно впроваджувала нові форми й методи навчання, відривалася від потреб життя, вимог гармонійного розвитку особи, нехтувала гуманітарною підготовкою кадрів. Зростання кількісних показників розвитку народної освіти вступало у відверте протиріччя з якісними показниками

навчання, наростало відчуження школи від суспільства й національної культури [42].

Документи й матеріали збірника свідчать, що радянська система освіти, з одного боку, гарантувала обов'язкову початкову, потім семирічну(восьмирічну) й середню освіту. Розширювалася мережа шкіл, була ліквідована неписьменність і малонисьменність дорослого населення, зміцнювалася матеріально-технічна база вузів, їх кількість зростала. Однак, з іншого боку, чітко простежується курс на повну уніфікацію системи освіти, приведення її у відповідність до ідеологічних догм. У намаганні якнайшвидше добитися ознак соціалістичної культури, включаючи й освіту, тоталітарний режим вдавався до ідеологічного пресингу, у надуманій боротьбі проти українського буржуазного націоналізму свідомо дискредитував носіїв національної культури. На поступове зросійщення спрямовувалась кадрова політика режиму, уніфікація навчальних планів та програм.

До збірника включено чимало документів і матеріалів, які відображають труднощі впровадження радянської системи освіти в західних областях України. Йдеться про боротьбу ОУН-УПА проти заходів радянської освіти, підтримку цієї боротьби з боку місцевого населення, в тому числі учнів та студентів, про насаджування російської мови та ін.[43]. Тобто джерела охоплюють широке коло проблем народної освіти. Однак бракує документів та матеріалів щодо політичного фільтрування вчительських кадрів. У перше повосне десятиріччя це явище набуло постійного масового характеру. Та, певно, на час підготовки збірника такі матеріали зберігалися ще у так званих "окремих папках" архівних фондів і не були доступні упорядникам. Більш повному уявленню про становлення радянської системи освіти в краї сприяли б матеріали, що характеризували тогочасну педагогічну науку, її теоретичні (мета і засоби виховання) та практичні (форми виховання, устрій шкіл) підходи, хоча припускаємо, що упорядники такого завдання перед собою на ставили.

Серед видань, які ми відносимо до другої групи, виділяється ряд індивідуальних і колективних монографій та збірників статей. Різні аспекти досліджуваної нами проблеми як в

історичному, так і в історико-педагогічному плані порушували, зокрема, Є.С.Березняк, А.С.Бондар, М.М.Грищенко, М.С.Гриценко, С.К.Гутянський, О.Я.Завадська, К.А.Колосова, І.Я.Кошарний, М.М.Моторнюк, К.Ф.Присяжнюк, О.М.Філіппов, Т.М.Шашло та ін. Мабуть, зайвим буде нагадування, що праці всіх названих авторів витримані в дусі марксистсько-ленінської методології, а отже, мають чітку апологетичну спрямованість. Більшість порушених у них проблем розглядається крізь призму керівної ролі Комуністичної партії, діяльності місцевих, вузівських і шкільних партійних організацій, узагальнення досвіду щодо вирішення питань народної освіти, її сутнісних, організаційних та матеріально-технічних аспектів. Та попри ідеологічну заангажованість робіт вказаних авторів, у них представлено надзвичайно багатий фактологічний матеріал. Серед них, з огляду на хронологічні та географічні рамки нашого дослідження, слід виділити окремі публікації І.Я.Кошарного та його ж дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, захищену в 1972 р.[44]. Автор досліджував проблему культурного будівництва в західних областях УРСР у 1939-1958 рр., тож не дивно, що проблеми освіти висвітлені в його публікаціях лише як складова значно ширшої теми. До того ж І.Я.Кошарний обмежив своє дослідження 1939-1958 роками.

До особливостей розвитку освіти в західних областях зверталися також К.Ф.Присяжнюк[45] та О.Я.Завадська[46]. Проте якщо в праці першого автора предмет наукового інтересу обмежується 1959-1964 роками, то другий автор розширює рамки дослідження розділом – "Роль школи в соціалістичному будівництві", звертає ретроспективний погляд на весь період становлення й розвитку радянської загальноосвітньої школи, починаючи з 1917 року. У цілому ж у працях обох авторів йдеться про реформування системи освіти на основі ухваленого Верховною Радою СРСР у грудні 1958 р. "Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Слідуючи парадигмі, що в цьому законі втілювався принцип поєднання навчання з життям, з продуктивною працею, сформульований у найважливіших документах Комуністич-

ної партії, автори у центр своїх досліджень і ставлять вплив рішень партії на удосконалення системи народної освіти. Такий підхід авторів зумовлював і спосіб, у який добирався конкретний матеріал для оцінок і висновків. Позначений він був виключно-кон'юнктурними підходами, все що не вписувалося в задалегідь визначену схему, авторами замовчувалося. *(Продовження в наступному випуску).*

1. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т.8. – К., 1979.
2. Історія Української РСР у восьми томах, десяти книгах. – Т.8. – У двох книгах. – К. – Наукова думка. – 1979. – Книга перша. – С.318.
3. Там само.
4. Там само. – Кн. друга. – С.508.
5. Нариси історії Комуністичної партії України. – К., 1977.
6. Там само. – С.564.
7. Там само. – С.613.
8. Там само. – С.637.
9. Там само. – С.565;638.
10. Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. – Львів, 1968. – С.734-789.
11. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967). – К., 1967. – С.116.
12. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1979: Зб. документів і матеріалів. – К., 1980.
13. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939-1989: Зб. документів і матеріалів. – К., 1989.
14. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. – С.7.
15. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. – С.8.
16. Радянський Львів. 1939-1959: Документи і матеріали. – Львів, 1956; Радянське Прикарпаття. 1939-1959: Документи і матеріали. – Т.1. – Ужгород, 1983; Соціалістична культура Львівщини: Зб. архів. документів і матеріалів (1939-1962). – Львів, 1964; Волинь Радянська (1939-1964): Зб. документів і матеріалів. – Львів, 1971. – Ч.3; Радянська Буковина. 1946-1970:

- Документи і матеріали. – Ужгород, 1980; Радянське Закарпаття. 1946-1958: Документи і матеріали. – Ужгород, 1985.
17. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959; Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941-1950: Зб. документів і матеріалів. – К., 1989.
 18. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР: Статистич. зб. – К., 1973.
 19. Там само. – С.4.
 20. Маланчук В.Ю. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях України). – Львів, 1963.
 21. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – Мюнхен, 1957.
 22. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.12.
 23. Там само.
 24. Там само. – С.55.
 25. Там само. – С.60-61.
 26. Там само. – С.62.
 27. Там само. – С.50.
 28. Там само. – С.51-52.
 29. Там само. – С.64.
 30. Історіографія історії Української ССР. – С.51,84, 133,182,226,291,340, 388, 436,513.
 31. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.65.
 32. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами. – С.68.
 33. Вітчизна. – 1990. – №5. – С. 95-130; №7. – С. 87-108; №8. – С. 89-107.
 34. Див.: Висновок комісії ЦК КП України про лист І. Дзюби та доданий до нього матеріал "Інтернаціоналізм чи русифікація", надіслані до ЦК КП України// Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – С.384-393.
 35. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів. – К., 1994. – С.392.
 36. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. документів і матеріалів. – С.391.

37. Там само. — С.394.
38. Там само. — С.286-344.
39. Там само. — С.277-278.
40. Там само. — С.278.
41. Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. — Т.1 (1939-1953). — К.,1995.
42. Культурне життя в Україні. — С.41.
43. Там само. — С.306-307, 372-373, 623, 646-651.
44. Кошарний І.Я. Культурні перетворення в західних областях УРСР//В боротьбі за світлі ідеали комунізму. — Львів,1970; Кошарний І.Я. Піднесення культурно-технічного рівня робітників західних областей Української РСР.//Укр. іст. журн. — 1964. — №4. — С.39-49; Кошарний І.Я. Розквіт соціалістичної за змістом і національної за формою культури на західноукраїнських землях. Освіта; Наука; Культурно-освітня робота//Торжество історичної справедливості. — С.734-750;778-784; Кошарний І.Я. Культурное строительство в западных областях Украинской ССР (1939-1958 гг.): Автореф. дис. д-ра истор. наук. — Львів,1972.
45. Присяжнюк К.Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні. — К.,1966.
46. Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма. — К.,1968.

An attempt is made to analyze methodological approaches, basic researches by foreign Soviet and post-Soviet scholars on the position, role and specific peculiarities of making and functioning the educational system in Western Regions of Ukraine at the time of postwar renewal and destalinization. For all the differences in the scholars' views, limited access to primary sources and records, a critical sense of historiographic gains of past, present, and future studies there is every reason to unbiassedly intergrate them into the Ukrainian historiography.

В.П.Педич

ПІДГОТОВКА КАДРІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРИКІВ ІСТОРИЧНОЮ ШКОЛОЮ М. ГРУШЕВСЬКОГО У ЛЬВОВІ (1894 - 1914)

Протягом майже двох десятиліть (1894-1914 рр.) діяльність Михайла Грушевського була пов'язана з Галичиною. Приїзд до Львова (1894) став новим етапом в роботі 28-річного професора і значною подією в науково-культурному житті України кінця ХІХ - початку ХХ ст. Тут він очолив кафедру всесвітньої історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи, яку спочатку було запропоновано проф. В. Антоновичу, але той, посилаючись на вік та стан здоров'я, відмовився від запрошення і рекомендував свого учня, М. Грушевського. "План цей, - згадував учений, - був прийнятий мною з ентузіазмом супроти того значіння, яке прив'язувало тоді в українських кругах галицькому рухові: в Галичині надіялись створити всеукраїнське культурне огнище, літературне і наукове, працею літераторів і учених всеї України і здобутком його слова й національності в Росії, підняти в ній національний рух і т. д." [1] (цит. за тогочасним правописом. - В.П.).

Науково-організаційна робота М. Грушевського у Львові охоплювала три головні напрямки:

- а) розбудову Наукового товариства ім. Шевченка;
- б) організацію широкої видавничої діяльності рідною мовою;
- в) підготовку і виховання нових кадрів українських істориків, головним чином із студентів Львівського університету, які репрезентували історичну школу Грушевського і в цілому українську національну історіографію [2].

Як голова НТШ (він перейняв керівництво Товариством від О. Барвінського в 1897 р.) [3] і керівник історично-філософської секції з 1894 р. [4], М. Грушевський заклав міцний фундамент у розвиток української історіографії. І саме на цій академічно-науковій базі він створив історичну

школу у Львові, яка мала величезний вплив на розвиток історичної науки в Україні. Це визнавали такі відомі українські історики, як Д. Багалій, О. Оглобин, М. Чубатий, Б. Крупницький, О. Домбровський, Н. Полонська-Василенко та ін. На думку відомого дослідника життя і творчості М. Грушевського Любомира Винара, найповнішим визначенням цієї школи є " історична школа М. Грушевського у Львові" - вона рівночасно віддзеркалює ім'я її творця, місце заснування та діяльності [5].

Взагалі в історичній літературі поняття "школа" ще не є чітко визначеним і окресленим. В історіографії використовуються поняття "течія", "напрямок" і "школа". "Течією" називають широкі й аморфні групи істориків, які об'єднані загальними методологічними принципами і, як правило, включають в себе різні "напрямки" і "школи". Так, "течією" можна назвати позитивістську історіографію кінця ХІХ - початку ХХ ст. Під "напрямком" розуміють більш компактні групи вчених, тісно пов'язаних між собою не тільки спільними методологічними принципами, але й їх тлумаченням, а також загальною тематикою і проблематикою робіт. Так всередині течії можна виділити історично-економічний, культурно-історичний напрямки. Термін "школа" став застосовуватися для визначення вузької групи істориків, які утворюють відгалуження від широкої "течії" чи навіть "напрямку". Критеріями для виділення "школи" служать спільні методичні прийоми, групування навколо одного університету чи великого вченого [6]. Відомий український історик із США О. Прицак, виділяючи передумови, необхідні для виникнення наукової школи, зазначає: "... треба, щоб після відповідного, іноді досить довгого підготовчого часу, в одну й ту саму пору були наявні елементи, які складають школу. Ними є: досвідчений і свідомий свого завдання керівник школи, віддані справі талановиті учні, верстат праці (спеціальна бібліотека. семінар), постійна економічна база школи і постійні спільні завдання "школи" [7].

На нашу думку, найбільш повне визначення головних складників історичної школи дав Любомир Винар, виділивши, зокрема:

- 1) організаційну структуру;

- 2) спільність основних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів;
- 3) спільність методології історичного дослідження;
- 4) спільність історіографічних засад;
- 5) наукові видання, зокрема, існування головного історичного періодичного органу;
- 6) інші складники історичної школи, пов'язані зі специфічною історичною тематикою.

Слід відзначити, що названі складові елементи історичної школи становлять її "ідеальний тип", який не завжди існує в такій "чистій формі". Іноді деякі складники історичної школи відсутні, проте це не означає, що вона не існує. Ми вважаємо, що в загальному вигляді наукову історичну школу можна визначити як неформальне, добровільне наукове об'єднання з нефіксованою структурою, що здійснює широкую програму науково-дослідної роботи під керівництвом відомого вченого, який визначає основні напрямки її діяльності, наукову концепцію, стиль і методи роботи. Вона забезпечує ефективну організацію підготовки висококваліфікованих вчених, які переймають наукову естафету і сприяють збереженню традицій. Узагальнюючи, потрібно відмітити, що в кінці ХІХ-початку ХХ ст. у Львові навколо М. Грушевського згуртувався науковий осередок, в якому були наявні майже всі вищезазнані складники, що дає підстави визначити його як історичну школу Михайла Грушевського у Львові.

Аналіз суспільно-політичної ситуації в Галичині свідчить, що українська наука у Львові на межі ХІХ і ХХ ст. не мала державної підтримки, ні фінансової, ні науково-організаційної, ні видавничої, ні в підготовці нових наукових кадрів. Львівський університет, номінально-австрійський, а фактично польський, не міг бути базою для української історичної школи. Слід мати на увазі й те, що офіційно окремої кафедри історії України в університеті не було, адже М. Грушевський обіймав посаду завідувача кафедри всевітньої історії із спеціальним оглядом історії Східної Європи. Та, як відзначав сам учений, предмет, який він викладав, "не заведений в програму іспитів, отже нікому не обов'язковий. при іспитах не питаю, взагалі маю всі шанси проти себе, і коли при тім всім, результати сеї кафедри слідно

в нашій науковій розвою, то се вже тільки моя особиста заслуга, більше нічия..."[8]. Це було причиною того, що наукова база історичної школи М. Грушевського насамперед спиралась на НТШ, хоча, звичайно, не обмежувалася виключно його рамками. Відсутність відповідної кількості фахових істориків викликала нагальну необхідність підготовки зі студентів Львівського університету adeptів національної історичної науки, які згодом створили ядро історичної школи М. Грушевського. Серед них в першу чергу виділяємо О. Терлецького, Д. Коренця, М. Кордубу, С. Томашівського, С. Рудницького, О. Целевичча, В. Герасимчука. І. Джиджору, І. Кревецького, І. Крип'якевича та ін.[9]

Творчим осередком цієї школи були історико-філософська секція НТШ та історичний семінар у Львівському університеті. На лекціях і практичних заняттях (окрім загального курсу історії України, професор вів спеціальні курси "Великий рух народів", "Боротьба за Галичину і Волинь в XVI в.", "Історія Східної Європи в XVI в.", "Історія Русь XVII-XVIII в." та "Історичні вправи"[10]) М. Грушевський намагався поступово вводити молодих істориків у творчий процес: навчав добирати потрібну літературу, складати бібліографію, писати реферати та конспекти. Працюючи в цьому напрямі, він, як згадував І. Крип'якевич, "заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі "Записок", публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали та намагався утримати їх у постійних зв'язках з НТШ" [11]. Наприклад, тільки в одному 44 томі "Записок" вміщено близько 10 глибоких рецензій С. Томашівського на праці польських і російських істориків, а також галицькі видання [12]. Інший молодий вчений. М. Кордуба, протягом 1897-1901 рр. готував широкі огляди західно-європейської літератури з історії (по 30-40 сторінок кожний огляд) [13].

Наполеглива робота і самопосвята М. Грушевського науці були взірцем для його учнів. Особливо багато почерпували вони на практичних заняттях - історичних вправах, де контакт з учителем був дуже тісний. Значення практичних занять, за словами одного з учнів М. Грушевського, М. Чубатого, полягало

перш за все в тому, що там "обговорювався не тільки сам предмет семінарійної праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліджу та джерелознавства. Тих проблем все повна голова професора" [14].

Великий вплив на студентську молодь мали наукові праці М. Грушевського. Вони знайомили учнів з методикою дослідів, давали чітке уявлення про основні принципи аналізу джерел. Професор радив черпати відомості безпосередньо з документів. Таким ретроспективним способом дослідження він старався навчити студентів добувати необхідні дані, прищеплював смак до архівної роботи. Навіть у питаннях добре відомих, до яких існує багата література, на переконання вченого, потрібно висловлювати свою власну думку, знаходити оригінальний підхід. М. Грушевський вважав, що не припустимо обмежуватися лише знанням минулого, потрібно пояснювати його, а це можна зробити лише через ґрунтовний синтез історичних явищ. Тому, на думку професора, не слід замикатися лише на пошуку джерел, потрібна скрупульозна критична робота над ними. Одним із головних завдань історика він вважав глибоку науково-синтетичну роботу. М. Грушевський пропагував індуктивний метод історичного пізнання, вимагаючи від молодих дослідників рухатися вперед від одиночного до загального, від часткового до цілого і тільки на основі встановлених фактів робити загальні висновки, які б піддавалися критичній перевірці. Нічого не брати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитися з обережним скептицизмом, аналізувати і порівнювати їх, вишукуючи зерно правди - таким був підхід вченого до історичного дослідження.

Таким чином, методологія і методика історичного дослідження М. Грушевського, яку запозичували його учні, базувалася на ретельному опрацюванні першоджерел, їх порівняльному аналізі для відтворення історичної правди на ґрунтовному осмисленні всього комплексу матеріалів, яке давало можливість переходити до самостійних висновків.

Вчений особливу увагу звертав на те, щоб робота молодих дослідників була добре організована, щоб вони мали найширшу інформацію про стан історичних досліджень, аби не повторювати уже проведenu роботу. Глибоке розуміння

завдань, які стояли перед українською історіографією, спонукало М. Грушевського підвищувати вимоги до професійної підготовки істориків, яким недостатньо лише читати і тлумачити тексти документів, а потрібно мати високий рівень загальної культури і освіти, щоб зрозуміти, відчутти і відтворити історичне минуле у всій повноті.

Аналіз документів НТШ дає нам підстави зробити висновок, що в цих семінарах кристалізувався науково-історичний світогляд, вдосконалювалася методика дослідницької праці. Тут вихованці М. Грушевського пройшли солідну історичну школу, яка дала їм міцні методологічні основи і тверді знання історичних дисциплін: історіографії, археології, бібліографії, хронології, дипломатики, палеографії, сфрагістики, геральдики, іконографії, історичної географії тощо [15].

Слід віддати належне М. Грушевському і Товариству: їх опікування молоддю дало свої плоди. Так, вперше з науковими доповідями виступили: в 1896 р. - С. Томашівський, М. Кордуба, О. Терлецький, в 1897 р. - С. Рудницький, в 1898 р. - О. Целевич, в 1904 р. - В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кревецький, в 1905 р. - І. Крип'якевич та ін. [16]. Більшість учнів М. Грушевського згодом стали дієвими членами НТШ. Серед них - прізвища вже згаданих нами С. Томашівського (став дійсним членом в 1898 р.), М. Кордуби (1903), І. Кревецького (1907), І. Крип'якевича (1911), І. Джиджори (1913) та ін. [17].

Професор вміло скеровував наукову роботу своїх учнів, підтримував їх починання, правильно оцінював здобутки, допомагав їм через наукові праці реалізувати себе. В цьому проявилася роль вченого як визначного вчителя з глибоким творчим мисленням, який доклав багато зусиль для того, щоб учні стали продовжувачами його справи, а не лише епігонами, сліпими прихильниками авторитету, простими популяризаторами досягнень та ідей вчителя.

Енергія молодих істориків, їх дослідницький талант, ретельна пошукова і критична робота, наукова допомога з боку М. Грушевського дали можливість за порівняно короткий час підготувати цілу низку праць з історії України, які стали вагомим внеском у національну історіографію.

Причини високої ефективності діяльності історичної школи М. Грушевського у Львові вбачаються в його неперевершеному педагогічно-організаторському обдаруванні та в особливостях його дослідницької програми, яка повністю відповідала потребам національної історичної науки, її логіці розвитку. Висока організованість і внутрішня дисципліна, що були характерними ознаками історичної школи М. Грушевського у Львові, вміле поєднання централізованого управління та індивідуальних форм дослідження дали можливість відшукати, критично перевірити та ввести в науковий обіг документальні матеріали, історичні дослідження на їх базі.

Аналіз діяльності історичної школи М. Грушевського у Львові свідчить, що завдяки правильному підходу до науково-організаційної роботи в нелегких історичних умовах Галичини за порівняно короткий час було підготовлено цілу плеяду молодих вчених озброєних глибокими знаннями предмета, іноземних мов, умінням працювати і, головне, бажанням працювати на користь національної науки.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДА у Львові), ф. 309, оп.1, спр.2194, арк.3.
2. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934) // Силуети епох. - Дрогобич, 1992. - С.82.
3. Кучер Р. В. Наукове Товариство ім. Шевченка. - К., 1992. - С.22.
4. ЦДА у Львові, ф.309, оп.1, спр.42, арк.7 зв.
5. Винар Л. Найвидатніший історик України... - С.117.
6. Гутнова Е. Б. Историография истории средних веков. - М., 1985. - С.10.
7. Цит. за кн.: Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі // Укр. історик. - 1974. - Ч.4. - С.75.
8. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова // Діло. - 1898. - Ч.137; ЦДА у Львові. - Ф.388. - Оп.1. - Спр.21. - Арк.101-102.
9. Див.: ЦДА у Львові, ф.309, оп.1, спр.2194, арк.4; Грушевський М. Автобіографія // Великий Українець. - К., 1992. - С.204.

10. Див: ЦДІА у Львові, ф.1235, оп.1, спр.85., арк. 194, 195, 197, 200, 204, 209, 211, 217.

11. Крип'якевич І. З історії Наукового Товариства ім. Т. Шевченка // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (далі – ЗНТШ). - 1991. - Т.222. - С.395.

12. Див.: ЗНТШ. - 1901. - С.1-24; ЦДІА у Львові, ф.401, оп.1, спр.110, арк.1-158.

13. Див.: ЗНТШ. - 1898. - Т.22. - С.1-42.

14. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912-1914 рр. // Укр. історик. - 1975. - Ч.3-4. - С.78-79.

15. Винар Л. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського // Укр. історик. - 1984. - Ч.1-4. - С.12; ЦДІА у Львові, ф.309, оп.1, спр.42, арк.25,49,73 зв.

16. ЦДІА у Львові, ф.309, оп.1, спр.42, арк.13 зв., 14-16 зв., 21,29 зв., 56-59 зв.

17. Там само.

A study dwells upon the process of training Ukrainian historians by M.Grushevsky in his Lviv School. An achieve-based research points out the School's weak and strong points of tuition.

А. В. Довган

ЗАСТОСУВАННЯ ПЕЧАТОК У ЦЕРКОВНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ ГАЛИЧИНИ В ХІХ СТОЛІТТІ

Входження Галичини до складу австрійської монархії позначилося на всіх формах її економічного та суспільно-політичного життя. Принципово відмінна від попередньої, адміністрація розпочала роботу по введенню новоприєднаної провінції у централізований державний механізм. Австрійські реформи так званого "освіченого абсолютизму" не обминули і релігійного життя. Найсуттєвіші заходи були проведені за правління імператриці Марії-Терези та одного з її співрегентів, а з 1780 р. - імператора, Йосифа II. Від імені останнього реформа в адмініструванні, освіті та церкві отримала назву "йосифізму" і, фактично, полягала у своєрідному змаганні за усамотійнення в Австрії Церкви,

вільної від усяких безпосередніх закордонних впливів, навіть Апостольського престолу [1].

В 1774 р. імператриця засновує у Відні духовну семінарію для уніатів Австрії (так званий *Barbareum*). Через десять років, при її синові, імператорові Йосифі, була також заснована семінарія у Львові. Релігійний фонд, складений з майна монастирів, що скасовувались, повинен був прислужитися для покращення становища сільського духовенства [2]. Ці та інші реформаторські заходи об'єктивно спричинилися до певного прогресу в розвитку та зміцненні інститутів Церкви, зокрема греко-католицької, в Галичині

Нові стосунки між церквою та державою позначилися на адмініструванні. Період, що розглядається, характеризується небувалим розвитком діловодства на всіх рівнях церковної діяльності. Відповідно реалізація реформи призвела до наростання обсягу кореспонденції греко-католицьких єпархій в Галичині. Нижче ми детальніше розглянемо окремі форми документів, які з'явилися в церковному адмініструванні в ХІХ ст. Однак необхідно зазначити, що введення в обіг нових форм документів, які походили, в основному, з низових церковних інституцій, вимагало підтвердження їх достовірності, яке здійснювалося за допомогою печаток парафіяльних та деканатських урядів. Окрім підтверджувальної функції, за церковною печаткою ХІХ ст. зберігається й інше призначення - забезпечення цілісності кореспонденції. Створення Релігійного фонду, заснування семінарій та, з іншого боку, певне покращення економічного становища українського населення призвели до зростання числа парафій в Галичині, особливо в другій половині ХІХ ст. Для ефективного управління, відповідно до збільшення кількості парафій, утворюються нові деканатські уряди. Стаючи суб'єктами адміністрування, церковні інституції починають вживати свої оригінальні печатки.

Судячи з кількості та різноманітності церковних печаток на документах цього періоду, можна припустити, що саме друга половина ХІХ ст. дає найбільший обсяг матеріалу для дослідження церковної сфрагістики західноукраїнських земель. Значний сфрагістичний матеріал можемо спостерігати в процесі вивчення історії Станиславівської

греко-католицької єпархії, яка в кінці XIX - на початку XX ст. об'єднувала у своєму складі парафії як власне Східної Галичини, так і Буковини. В Державному архіві Івано-Франківської області справи, що стосуються діяльності цієї єпархії, зібрані у фонді під назвою "Станиславівська греко-католицька Консиссторія". Станиславівська єпархія, третя в Галичині, створюється 1885 р. з частин Львівської й Перемишльської єпархій [3]. Однак у згаданому фонді зберігаються й давніші документи з діяльності окремих парафій та деканатів, що увійшли згодом до Станиславівської єпархії, найстарший з них датується 1788 роком.

Найцікавіші для дослідників церковної сфрагістики справи з листування з приводу заміщення вакантних парафій прийому пожертвувань на користь церкви, особові справи окремих священників та ін. Найчастіше трапляються печатки парафіяльних урядів, деканатів та консиссторій на характеристиках священників, заповітах парафіянами коштів на користь храму, свідоцтвах про хрещення, шлюб та смерть, довідках і розписках, як правило, майнового характеру, а також на зворотній стороні конвертів. Зауважимо, що далі розглядатимемо тільки функціональне призначення церковних печаток у перелічених випадках, опускаючи питання їх образного наповнення, яке заслуговує на окремий розгляд.

Констатуємо зміни, які сталися з печатками всіх інституцій в XIX ст., а саме поступове витіснення сургучу та паперу як матеріалу для опечатування, зникнення рельєфних тривимірних печаток і появу плоских чорнильних відбитків, не можна не відзначити і звуження кола функцій печатки як обов'язкового атрибута офіційного діловодства. Фактично незмінним залишається тільки застосування печатки в якості гаранта цілісності відправленої кореспонденції. Йдеться, отже, про опечатування конверта з його тильної сторони. Серед досліджуваних документів найчастіше доводиться фіксувати використання печаток церковних урядів саме з такою метою. До 80-х р. XIX ст. парафіяльні та деканатські печатки застосовуються для збереження конфіденційності та цілісності листів шляхом витиснення їх на сургучі або паперово-мастичній композиції. З цієї причини сьогодні

спостерігаємо ці печатки розламаними навпіл, що до певної міри ускладнює дослідження. Вже в 90-ті р. XIX ст., коли принципово змінюється спосіб опечатування, церковні печатки продовжують виконувати попередню функцію, але вже будучи відбитими чорнилом на спеціально приклеєних до зворотної сторони конверта смужках паперу. Можемо припустити, що церковні печатки використовувалися вже як данина традиції, бо відповідальність за збереження конфіденційності кореспонденції перебирала на себе державна пошта.

9 лютого 1784 р. імператор Йосиф II видає патент, яким вво диться обов'язковий конкурс для заміщення вакансій в парафіях та отримання нових парафій [4]. Це нововведення в церковній ієрархії, поміж всім іншим, призвело до необхідності складання характеристик деканатськими урядами на священників, які претендували на місце пароха, що звільнялося. Згадані документи, очевидно, підлягали затвердженню печаткою деканату, хоча і не вдалося встановити регламентацію цього акту. Як правило, такі характеристики дійсно містили печатку деканатського уряду, яка знаходилася внизу, під підписом декана, хоча певна частина цих документів, особливо з 90-х рр. XIX ст., виходила з деканату взагалі без печатки. Цілковито можливо, що саме на момент підписання печатка випадково короткий час була відсутньою. Однак факт цілковитої достовірності характеристики без печатки свідчить про виконання підтверджувальної функції самим лише підписом декана, що ставало вже характерним явищем в XIX ст. Як поодинокі можна класифікувати випадки вживання парафіяльних печаток на вихідній документації деканатських урядів. Для прикладу можемо навести характеристику священника Іллі Піндуса, видану Чортківським деканатом 30 грудня 1871 р., підтверджену підписом декана і печаткою парафії Білобожниця [5]. Аналогічний випадок скріплення документа невідповідною за статусом печаткою спостерігаємо в "Свідоцтве моральности" священника Івана Бриковича, завіреному деканом Тернопільським 15 вересня 1895 р., де фігурує печатка парафіяльного уряду Шляхтинців [6]. Це можна пояснити локалізацією адміністрацій цих деканатів у

згаданих парафіях, а також відсутністю в той день печатки деканатського уряду. Підтвердження правної сили документу нерівноцінною за статусом печаткою ілюструє тенденцію до номіналізації функції церковної печатки в другій половині XIX ст.

Виконання вищезгаданого патенту опосередковано спричинилося до появи інших документів, що скріплювались парафіяльними печатками, а саме - розписок та довідок, як правило, майнового характеру. Здебільшого такі документи містили печатки парафіяльних урядів, хоча трапляються розписки з самим лише підписом.

Інший тип документів, "Акт фундаційний", або ж заповіт коштів парафіянина на користь храму з умовою богослужінь за упокій після його смерті, мав три печатки. Нижче печатки парафії, де складено документ, знаходилась печатка консисторії, як підтвердження правної сили акту, ще нижче - стандартна гербова печатка місцевої цісарської адміністрації. Досліджувані документи передбачали обов'язкове прикладання парафіяльної печатки, про що у типовій формі акту говорилося: "В довод чого виставляє (парох. - Л.Д.) підписаний сей акт фундації в трех равнозвучних примерниках, з котрих оден буде перерахований в архиве парохіальной, два ж иньші в актах Всесветлейшей Гр.К. Епископской Консистории в Станиславове и Вис. ц. к. Наместничества и той при витесеню печати парохіальной в присутствии двох запрошенных сведков власноручно подписуе" [7].

Подібним чином регламентувалося вживання парафіяльної печатки на Свідоцтві про шлюб та Свідоцтві про хрещення. Можемо констатувати, що вони й до сьогодні залишаються тими документами, в яких печатка низової церковної інституції зберігає свою підтверджувальну й презентативну функцію. Отже, банк свідоцтва, виготовлений друкарським способом, окрім іншого, містив таке положення: "Которое сведоцтво власноручно подписуе и печатью парохіальной потверждае" [8].

Окрім розглянутих прикладів вживання церковних печаток, їх можна виявити також на матеріалах різного роду інвентаризацій парафій, що періодично проводились деканатськими урядами. Прикладом можуть бути акти про

інвентаризацію Надвірнянського деканату 1894 р. [9], хоча документи про обліковане майно інших деканатів, що також датуються цим періодом, не завірені парафіяльними печатками. Тому можемо вести мову про спорадичність використання церковних печаток на актах ревізій, інвентаризацій та різних звітів, що стосуються господарської частини діяльності парафіяльних та деканатських урядів.

Врешті варто згадати одну з невластивих печатці функцій, яку в другій половині XIX ст. виконували, зокрема, печатки консисторій. Йдеться про їх використання для погашення марок державного збору на листах-проханнях, які надходили на адресу консисторії. В Станиславській консисторії з такою метою печатка використовувалась від самого початку її утворення, тобто від 1885. У Львівській консисторії вже в 60-х рр. XIX ст. марки на листах погашували штемпелем.

Розглянуті архівні матеріали демонструють досить широке коло застосування церковних печаток в XIX ст. та дають підстави констатувати факт визнання за ними статусу легітимних засобів підтвердження автентичності та застереження конфіденційності офіційних документів і кореспонденції. Незважаючи на загальну тенденцію до поступового зменшення ролі печаток в адмініструванні другої половини XIX ст., печатки церковних інституцій Галичини в цей період виконують свою функцію в офіційному діловодстві. Більше того, на підставі архівних документів можемо констатувати, що саме на кінець XVIII - першу половину XIX ст. припадає найбільше чисельне зростання церковних печаток, особливо парафіяльних, що було спричинено вже згаданими історичними обставинами. Брак ґрунтовних досліджень цієї галузі сфрагістики не дозволяє стверджувати це однозначно, але навіть не в повному обсязі опрацьований матеріал свідчить про появу парохіальних урядів на початку XIX ст.

1. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. - Рим, 1990. - С.214.

2. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. - К., 1991. - С.295.

3. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. - Рим, 1990. — С.200.
4. Сводная галицко-русская летопись с 1770 по 1880 г.// Литературний збірник Галицко-Русской Матици. - Львов, 1888. - С.212.
5. Державний архів Івано-Франківської області, ф.504, оп.1, спр.20, арк.31.
6. Там само, спр.468, арк.4.
7. Там само, спр.463, арк.22.
8. Там само, спр.328, арк.6.
9. Там само, спр.474.
10. Там само, спр.1, арк.55.

The survey deals with sphagistics as a special branch of history that studies seals. A quantitative analysis of the Greeko-Catholic Diocese archives made it possible to review the changes that occurred in the Church administration of Halychina in XIX c. as well as the changes involved in their business correspondence. In the highlight of the study is the functional purpose of ecclesiastical seals in official correspondence as well as the further design of seals in the church institutions of XIX c.

Б.М. Гаврилів

КРАЄЗНАВЦІ ПРИКАРПАТТЯ (XIX—поч. XXст.)

Етнокультурні дослідження регіонів завжди відігравали велику роль у збереженні національних історико-культурних цінностей, вихованні патріотизму. Тому важливим завданням сучасної історичної науки є вивчення діяльності й спадщини найвизначніших регіональних дослідників, краєзнавців минулого.

Ще у першій половині XIX ст., завдяки діяльності "Руської трійці" (М.Шашкевич, ². Вагилевич, Я.Головацький), Коломийського осередку етнографів, а також товариства "Галицько-руська матиця", представниками світської і духовної інтелігенції були закладені основи вивчення історії Прикарпаття, що сприяло розвитку фольклорно-

етнографічних та археологічних досліджень, організації крайових народознавчих виставок та музеїв.

Аналіз становлення й розвитку історичного краєзнавства на Прикарпатті у XIX - на початку XX ст. свідчить, що демократичні народознавчі сили не тільки не дали згаснути українській етнокультурі як галузі національної науки, але й своєю самовідданою працею спричинились до українського національного відродження.

Ми подаємо в алфавітному порядку відомості про представників історичного краєзнавства, переважно уродженців Прикарпаття, які у зазначений період зробили вагомий внесок у вивчення рідного краю та збереження його історико-культурної спадщини.

При підготовці цієї публікації нами використано енциклопедичний, довідковий матеріал та біографічні відомості про істориків-краєзнавців, етнографів та фольклористів з відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, наукових бібліотек Львівського та Прикарпатського університетів.

БАРОНЧ САДОК (ВІНЦЕНТ ФЕДЕРІУШ)
(29.IV.1814—2.IV.1892)

Польський і український фольклорист та історик, вірменин за національністю. Народився в м. Станіславі, де закінчив гімназію. У 1831 р. вступив у Львівський університет, невдовзі став ченцем-домініканцем.

Вів дослідницьку роботу з історії галицьких міст, зокрема, в 1858 р. у Львові була надрукована праця "Пам'ятки міста Станіслава" (польською мовою). Особливу увагу С. Баронч приділяв вивченню історії вірменських поселень у Галичині. Особливість і цінність цих праць у тому, що автор використав для їх написання матеріали маловідомих міських архівів. Зібрані С. Барончем у Галичині українські фольклорні матеріали надруковані в збірнику "Казки, фразки, перекази, прислів'я та пісні на Русі" (1866).

БЕЛЬОВСЬКИЙ АВГУСТ.
(27.III.1806 — 12.X.1876)

Польський поет, історик, археограф. Народився в с. Креховичі (нині Рожнятівського району). Вищу освіту здобув

у Львівському університеті. У 1869 р. очолив науковий інститут Оссолінеум у Львові. В архіві цього наукового закладу збереглися подорожні записки А. Бельовського за 1838—1853 рр., що містять історичні та етнографічні матеріали про міста й села Галичини, зокрема топографічне розташування кожного населеного пункту, пам'ятники старовини, дані про етнічний склад населення, події загальноісторичного й місцевого значення.

Будучи директором наукового закладу Оссолінеум, А. Бельовський керував його джерелознавчо-видавничою діяльністю. Він збирав дані про маловідомі галицькі провінційні архіви й використовував їх матеріали в наукових дослідженнях і публікаціях. Вивчав і описував життя гуцулів, бойків, історію боротьби опришків (нарис "Покуття", 1857). Зібрав і упорядкував збірник документів (польською мовою) "Пам'ятки історії Польщі" (т.1-3, 1864-76), в якому вміщено матеріали з історії України й Галичини.

БІЛОУС МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

(5.XI.1838 — 5.IX.1913)

Український громадський діяч, друкар і видавець. Народився у с. Витків на Львівщині. З 1864 р. працював у Коломиї, де заснував друкарню і кращими своїми виданнями сприяв піднесенню свідомості народних мас. У редактованих ним газетах "Голос народний" (1864—1868), "Руська Рада" (1871—1912) та ін. було вміщено ряд краєзнавчих матеріалів. Сприяв в етнографічних дослідженнях на Гуцульщині чеському вченому Ф.Ржегоржу та В.Шухевичу. В 1891 р. побував на Празькій етнографічній виставці, а також у родинному селі Ф.Ржегоржа. Свої враження від цієї подорожі опублікував у брошурі "Сім днів в Чехах" (Коломия, 1891).

БЛОНСЬКИЙ ТИТ КИРИЛОВИЧ

(9.IV. 1830 — 6 .VII. 1897)

Український письменник і громадський діяч москвофільського напрямку, греко-католицький священник. Народився в м. Тлумач.

Після закінчення богословського факультету Львівського університету (1854), був священником в різних селах Галичини й Буковини, з 1860 р.—в с. Дора Надвірнянського району, де й помер.

На прохання Я.Головацького і А. Петрушевича записував гуцульський фольклор і збирав етнографічні відомості про гуцулів, а також закупував їх одяг, речі побуту для слов'янської етнографічної виставки в Москві 1867 р., за що був нагороджений бронзовою медаллю.

Серед літературних творів, які розпочав друкувати з 1862 р., заслуговує на увагу історична повість "Розвалина", про знущення польської шляхти з українського народу, а також трагедія "Анастасія" (1886) з історії Галицького князівства XII ст.; поема "Аккерманская пленница" (1863). Відомий також цикл віршів Блонського "Падшим героям 1877 — 1878", присвячений визволенню Болгарії від Османського ярма (1879).

БУЧИНСЬКИЙ МЕЛТОН ОСИПОВИЧ

(24.II.1847 — 25.IV.1903)

Український фольклорист та громадський діяч. Уродженець Тернопільщини М.Бучинський після закінчення в 1873 р. Віденського університету працював у Станіславі адвокатом. Тут його було обрано головою товариства "Просвіта". Він збирав матеріали з історії галицьких громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. У різних місцевостях Прикарпаття записав приблизно тисячу фольклорних творів — народних пісень, коломийок, прислів'їв. В архіві М.Бучинського у Львові збереглися фольклорні матеріали, записані В.Волошинюком у селах Живачів і Гринівці, історичні пісні, зібрані О. Стефановичем, В.Навроцьким та ін. Окремі фольклорно-етнографічні матеріали М. Бучинський опублікував у місцевій пресі, а частина пісень була надіслана до книги В.Антоновича і М.Драгоманова "Історичні пісні малоруського народу" (ч.2, 1874-75).

Помер у Станіславі. Похований на міському кладовищі в центрі міста (тепер міський Театральний сквер).

ВАГИЛЕВИЧ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ

(2.IX.1811 — 10.V.1866)

Український поет, філолог, фольклорист, етнограф і громадський діяч, один із зачинателів нової української літератури в Галичині. Народився в с. Ясень Рожнятівського району. Освіту здобув у Львівській духовній семінарії. Один із організаторів і провідних діячів "Руської

трійці". Брав участь у підготовці альманаху "Русалка Дністровая" (1873). Як фольклорист, етнограф, історик і громадський діяч, досліджував історію слов'ян, давню і нову історію України, зокрема Галичини. І.Вагилевич збирав матеріали про слов'янську демонологію і символіку, про обряд колядування, пісні про карпатських опришків. Надрукував етнографічні праці: "Гуцули, мешканці східного Прикарпаття" (1837), "Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині" (1839). Досліджував і популяризував "Слово о полку Ігоревім", яке переклав українською і польською мовами. В останні роки життя працював архівістом. Постійно зазнавав переслідування австрійської влади. В рідному селі в 1937 р. на честь І.Вагилевича і "Руської трійці" встановлено пам'ятник.

ВИТВИЦЬКИЙ СОФРОН (1819 — 1879)

Український письменник і етнограф. Народився на Станіславщині, був греко-католицьким священником в с. Жаб'є (тепер смт. Верховина). Свої твори писав українською і польською мовами. Досліджував історичне минуле гуцулів, їх побут і звичаї. "Статистическо-историческое обозрение гуцулов в Коломыйском округе с характеристикой их", було надруковано в "Зорі Галицькій" в 1852 р. Ряд статей про весілля, різні народні звичаї, забобони й вірування гуцулів Витвицький опублікував у журналі "Правда" (1868—1869) та інших виданнях.

С.Витвицький неодноразово писав, а також нагадував у своїх виступах на засіданнях галицького сейму про важке й злиденне становище гуцулів. У 1861 р. на одному із засідань він говорив: "Я із Жаб'єго, околиця та колись була багата в годівлі скота, нині убога і нужденна, бо не тільки стан господарства селян підупав, але і голод є такий, що нині, коли настає переднівок на весні, діти паслися як я сам видів з голоду травною, а селяни примушені листя букового дерева за поживлення уживати".

В роботах Витвицького були й деякі недоліки. Він помилково вважав, що гуцули є нащадками варягів. На доказ свого твердження наводив гуцульські звичаї, в яких проявляються туга за морем та слово "варя", яким дуже

насичена мова кожного гуцула. А саму назву "гуцул" виводив від імені князя Гацила, брата великоморавського князя Ростислава. У статті "Дещо з традиції гуцульської" він висловив думку, що гуцули мають багато спільного з чорногорцями, навів низку прикладів, на основі яких висунув гіпотезу про те, що батьківщиною гуцулів мала б бути Задунайська Чорногора. Ці теорії Витвицького про походження гуцулів І.Франко вважав фантастичними й не рекомендував на них посилалися дослідникам.

Був знайомий з Ю.Федьковичем. В 1875 р. під час мандрівки по Галичині С. Витвицького відвідав М.Драгоманов.

ВІНЦЕНЗ СТАНІСЛАВ (1888—1971)

Польський письменник і етнограф французького походження. Народився в с. Слобода-Рунгурська Коломийського повіту. Був близько знайомий з І.Франком, якому в 1926 р. у своєму рідному селі поставив пам'ятник.

Дитинство своє провів у Криворівні, юність — у Коломиї. В повоєнні роки жив у Швейцарії. На основі переказів діда й бабусі, няні Палагни, багатьох гуцулів написав чудовий фольклорно-етнографічний твір (тетралогію) "На високій полонині", виданий у Варшаві в 1936 р. Згодом книжку частинами перекладено українською мовою, а повний переклад опубліковано в журналі "Жовтень" (1969.-№7). Книгу перекладено також англійською, німецькою, єврейською мовами.

ВОВК ФЕДІР КІНДРАТОВИЧ (17.III.1847—13.VII.1918)

Всесвітньовідомий український і російський вчений-антрополог, етнограф і археолог. Народився в с. Крачківці (тепер Пирятинського району, Полтавської області). Після закінчення Київського університету працював у Києві (1844—1876) Через переслідування царським урядом за участь в українському національному русі в 1879 р. емігрував до Франції. Під час революції 1905-1907 рр. повернувся в Росію і працював у Петербурзькому університеті. З 1907 р. він — приват-доцент, а з 1917 р. — професор університету.

Одночасно вчений працював в етнографічному відділі Російського музею в Петербурзі.

Подорожуючи європейськими країнами, в т. ч. й по Україні, вивчав етнографічні, антропологічні й археологічні матеріали. Опублікував 455 праць, більшість з яких і досі не втратили свого наукового значення.

Ф.Вовк підтримував зв'язки з багатьма зарубіжними й українськими вченими і культурними діячами. Тісні зв'язки з Галичиною він підтримував ще з 70-х років XIX ст., друкуючи свої статті в "Правді" та інших галицьких виданнях.

Ф.Вовк разом з І.Франком був ініціатором періодичного видання "Матеріали до українсько-руської етнології", редактором його семи томів (1899—1903), дійсним членом НТШ (з 1899 р.), засновником його Етнографічної комісії та її головою в 1905—1909 рр., в 1903—1906 рр. проводив етнографічні антропологічні дослідження на Гуцульщині, де зібрав велику колекцію експонатів, зробив багато рисунків та приблизно 800 фотографій що характеризують побут гуцулів.

ВОЛЯНСЬКИЙ ОЛЕКСА

(7.X.1862 — 1947)

Народився в с.Звиняч Тернопільської області.

Священик, громадсько-культурний діяч, знавець побуту і звичаїв Гуцульщини. Був священиком у селах Розтоки, Серет, Криворівня, Соколівка (де й помер).

Одружився з двоюрідною сестрою Ю.Федьковича Марією Бурачинською, родичкою В.Гнатюка. В їх домі в Криворівні бували письменники І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, Г.Хоткевич, О.Олесь, О.Кобилянська, О.Маковей, А.Крушель-ницький, Д.Лукинович, М.Козоріс, літературознавці В.Доманицький, М.Могилянський, етнографи й фольклористи В.Гнатюк, Ф.Вовк, К.Квітка, В.Шухевич, О.Роздольський, історики М.Грушевський, І.Крип'якевич, Дмитро і Володимир Дорошенки, мовознавець Є.Тимченко, художники М.Жук, Ф.Красицький, І.Северин, І.Труш. Волянський залишив спогади про І.Франка, М.Коцюбинського та М.Грушевського, з якими підтримував дружні стосунки, листувався. Він згадував, що поява в неділю в церкві І.Франка і М.Грушевського справила велике

враження на населення, яке ще з більшою пошаною ставилося до них за те, що не цуралися простих селян, а слухали разом з ними Службу Божу.

У 1901 р. О.Волянський подає В.Шухевичу характеристику народних промислів у Криворівні, короткі дані про різьбярів А.Дячука, М.Готича, О.Іванчука, В.Якіб'юка, Василя й Луку Харуків та ін. Ці відомості В.Шухевич частково використав у праці "Гуцульщина".

За сприяння науковцям у вивченні Гуцульщини О.Волянський був прийнятий членом етнографічної секції НТШ.

ГЕРАСИМОВИЧ ІЛАРІЙ

(9.IV.1853 — 1901)

Громадський діяч, дослідник народних промислів Гуцульщини. Народився в с.Битків Надвірнянського району.

У 1854 р. його батько із сім'єю переїздить в с.Микуличин. Після закінчення Станіславської гімназії вчився у Віденському університеті (1872—1876). Був знайомий з М.Драгомановим, який у 1875 році відвідав його в Микуличині.

У 1880 р. І.Герасимович взяв участь в організації Коломийської виставки народних промислів Гуцульщини та Покуття. З того часу займався вивченням, збором та популяризацією виробів народних умільців, надрукував ряд статей, в яких рекомендував розвивати народні промисли.

У 1888 р. І.Герасимович заснував товариство "Гуцульська спілка промислова в Коломиї", організував Школу народних промислів, на базі якої в 1895 р. була створена державна Школа народного промислу. На прохання І.Франка, етнографів Ф.Ржегоржа, В.Шухевича він збирав гуцульські мистецькі вироби для різних музеїв і виставок, записував гуцульський фольклор, сприяв дальшому розвитку народного мистецтва Гуцульщини.

ГАРМАТІЙ ЛУКА ВАСИЛЬОВИЧ

(30.X.1866 — 31.X.1924)

Український педагог, фольклорист, етнограф, культурно-громадський діяч. Народився в с. Лучна на Тернопільщині.

Після закінчення вчительської семінарії працював на Поділлі, а потім переїхав на Гуцульщину. У 1900 р. за активну громадську діяльність був переведений австрійською владою

у віддалене гірське село Голови. Тут він учителював 12 років. При школі створив етнографічний музей, а в селі — читальню з бібліотекою. Під впливом І.Франка і В.Гнатюка краєзнавець наполегливо займався вивченням етнографії, фольклору, гуцульської демонології. Зібраний А.Гарматієм матеріал був опублікований у працях В.Гнатюка. М.Коцюбинський використав його для повісті "Тіні забутих предків". Цінні етнографічні пам'ятки зібрав А.Гарматій для музеїв Коломиї та Львова, а також на особисте прохання українського етнографа В.Шухевича, який опублікував їх у двох останніх томах своєї п'ятитомної праці "Гуцульщина" (1899—1908). У 1905 р. А.Гарматій був обраний членом Етнографічної комісії НТШ.

ГНАТЮК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ
(9.V.1871 — 6.X.1926)

Український фольклорист, етнограф, літературознавець і громадсько-культурний діяч, член-кореспондент Петербурзької АН з 1902 р.

Народився в с. Велеснів (тепер Монастириського району Тернопільської області). Закінчив Станіславську гімназію (1884) та Львівський університет (1898). З 1898 р. секретар НТШ, автор праць з фольклористики, етнографії, історії літератури, мовознавства, соціології, демографії тощо.

Народну творчість вивчав у тісному зв'язку із соціально-економічними умовами життя. Започаткував систематизоване наукове видання фольклорних та етнографічних матеріалів: збірники "Галицько-руські анекдоти" (1899), "Галицько-руські народні легенди" (т.1-2, 1902-1903), "Коломийки" (т.1-3, 1905-1907), "Гаївки" (1909), "Колядки і щедрівки" (т.1-2, 1904-1914), "Народні оповідання про опришків" (1910).

Досліджував жанри й сюжети українського фольклору, духовну і матеріальну культурну спадщину західних українців.

Як секретар і один з редакторів "Українсько-руської видавничої спілки", один із редакторів "Літературно-наукової вісника" та "Етнографічного збірника", був у числі організаторів українського культурного процесу кінця ХІХ — початку ХХ ст.

ДУЧИМІНСЬКА ОЛЬГА ВАСИЛІВНА
(8.VI.1883 — 24.IX.1988)

Народилась у с. Миколаїв, Бібрського району на Львівщині, в сім'ї вчителя. Гімназію закінчила в Станіславі. Після закінчення в 1902 р. семінарії і до 1930 р. учителювала, а потім працювала в редакції журналу "Жіноча доля". До літературної діяльності її заохотив І.Франко у 1905 р. О.Дучимінська з молодих літ вела активну благодійну й громадську роботу в т.ч. краєзнавчу. Вивчала побут і звичаї народу, збирала по селах пісні, легенди, приказки, які використовувала в літературній діяльності.

В повоєнні роки О. Дучимінська — одна з організаторів Львівського музею етнографії та художніх промислів — їздить у наукові експедиції, збирає етнографічний матеріал, пише цікаві краєзнавчі статті та дослідження. В 1951 р. була безпідставно репресована. Реабілітована. З 1977 р. назавжди поселилася в Івано-Франківську, де померла на 105 році життя.

ДРАГАН МИХАЙЛО ДМИТРОВИЧ
(21.XI.1899 — 8.III.1952)

Український мистецтвознавець. Народився в с. Тустановичі на Львівщині.

Працюючи багато років у львівських музеях, зібрав цінний матеріал з історії українського мистецтва, зокрема архітектури й декоративної різьби. В його наукових працях значне місце посідають матеріали про образотворче мистецтво, дерев'яну архітектуру та різьбярство Гуцульщини. Так, у монографії "Українська декоративна різьба ХVІ-ХVІІІ ст." (1970) автор дослідив традиції народного мистецтва. Він описує 40 іконостасів у церквах сіл і міст Прикарпаття. А його монографія "Українські дерев'яні церкви" (1937) у 2-х томах, видана у Львові, є першим фундаментальним дослідженням нашої церковної архітектури.

Помер і похований у Львові.

ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ ЄВГЕН ІЄРОНІМОВИЧ
(24.XII.1844 — 18.II.1885)

Український педагог, лексикограф, фольклорист.

Народився у с. Хишевичі (тепер Городоцького району Львівської області). Закінчив філологічний факультет Львівського університету (1869). Викладав українську й класичні мови в українських гімназіях Перемишля і Станіслава (з 1872 р.).

Один із засновників товариства "Просвіта". Автор українсько-німецького словника (т.1-2, 1866), укладеного на основі фонетичного принципу правопису, названого "желехівкою", який певний час був поширений на території Галичини. В 1905 р. словник був висунутий на здобуття премії ім. М.Костомарова.

Є. Желехівський є автором ряду оповідань, історичних та літературознавчих досліджень. Деякі твори були розміщені у читанках для українських шкіл. Йому належать розвідки з фольклору "Деякі уваги про творення й збереження народних пісень руських" (1884), публікації українських народних колядок і повір'їв ("З уст народу", 1868).

Помер і похований в Станіславі, де зберігся надгробний пам'ятник.

ЗАКЛИНСЬКИЙ БОГДАН РОМАНОВИЧ
(9.VIII.1886 — 12.IV.1946)

Український публіцист, педагог та фольклорист.

Народився в м.Станіславі в сім'ї відомого галицького педагога, літературознавця, історика, етнографа Р.Г.Заклинського. Після закінчення вчительської семінарії працював у багатьох селах Прикарпаття, де одночасно збирав фольклорні та етнографічні матеріали. Записи Б.Заклинського були опубліковані В.Гнатюком у збірках "Коломийки", "Народні оповідання про опришків" І. Франком у збірці "Галицько-руські народні приповідки" (1908). У 1929 р. Б.Заклинський видав окремою книжкою "Народні співанки, коломийки". Окремі фольклорні записи були опубліковані у збірниках "Історичні пісні" (1961), "Колядки та щедрівки" (1965), "Коломийки" (1969).

Б.Заклинський – автор статей на красназничу тематику – "Опис рідного краю" (1913), "Мала географія України..." (1917). У повоєнні роки працював у Львівському відділенні Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР.

Помер у Львові.

A study surveys historic and local researches and activities of prominent Halichian scholars in XIX- early XX cc.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

До 1100-річчя Галича

<i>В.В. Грабовецький.</i> Столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII-XIII століть (До 1100-річчя заснування Галича)	3
<i>С.М. Борчук.</i> Галицькі землі в археологічних студіях Ісидора Шараневича	13
<i>О.Б. Гуцуляк.</i> Золотий Тік, золоте царство і золоті руки індійського бога Савітара	21
<i>В.М. Конопля, І.Т. Кочкин.</i> Планіграфія й житлобудування трипільських поселень північно-східного Передкарпаття	34
<i>О.Я. Кошик.</i> Патріарх Єремія II в Україні	49

З історії державності у Західній Україні.

(До 80-річчя Західноукраїнської Народної Республіки)

<i>О.Ю. Карпенко, Л.Р. Волосянко.</i> Листопадовий зрив (1918): історіографія	59
<i>О.Ю. Карпенко.</i> Статус Східної Галичини у міжнародно-правових актах (1918-1923)	73
<i>В.С. Великочий.</i> Джерела до вивчення Листопадового зриву 1918 року	87
<i>М.А. Генік.</i> Автономістське розв'язання справи Східної Галичини у політиці польських соціалістів (1919-1922)	98
<i>І.Я. Райківський.</i> Діяльність української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року –липень 1919 року)	110
<i>М.Ф. Москалюк.</i> Український християнсько-суспільний рух Галичини в період ЗУНР	127

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>А.В. Крюков, Ю.М. Томин.</i> Ізмаїл Срезневський і Галичина	135
<i>С.Д. Сворака, С.М. Дерев'янка.</i> Освіта західноукраїнських областей другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття в історіографії	147
<i>В.П. Педич.</i> Підготовка кадрів національних істориків історичною школою М.Грушевського у Львові (1894 - 1914) ...	167
<i>Л.В. Довган.</i> Застосування печаток у церковному адмініструванні Галичини в ХІХ столітті	174
<i>Б.М. Гаврилів.</i> Красназничі Прикарпаття (ХІХ–поч. ХХ ст.) ...	180

CONTENTS

HISTORY

On the 1100th Anniversary of Halych

<i>V. Grabovetsky.</i> Halych as the Capital of the Rostislavovich and Romanovich Dynasties in International Issues of XII-XIIIcc.	3
<i>S. Borchuk.</i> Halychian Lands in Isidor Sharancvych's Archaeological Studies.	13
<i>O. Hutulyak.</i> Golden Threshing-floor. Golden Kingdom and Golden Hands of the Indian God Savitar.	21
<i>I. Konoplya, I. Kochkin.</i> The Problem of Trypillian Housebuilding in North-East Precaraphia.	34
<i>O. Koshyk.</i> Patriarch Yeremia II in Ukraine.	49

From the History of Statehood in Western Ukraine

(On the 80th Anniversary of West-Ukrainian People's Republic)

<i>O. Karpenko, L. Volosyanko.</i> The November Zryv of 1918: Historiography.	59
<i>O. Karpenko.</i> The Status of East Halychina in the International Legal Acts and Deeds of 1918-1923.	73
<i>V. Velykochylyi.</i> A Bibliography Study of the 1918 November Zryv.	87
<i>M. Gehnyk.</i> The Autonomous Solution of the East Halychina Question by the Polish Socialists (1919-1922)	98
<i>I. Raikivski.</i> The Activities of the Ukrainian Social-Democratic Party in WUPR (November 1918 - July 1919). The Ukrainian Christian - Social Movement at the time of WUPR.	110
<i>M. Moskalyuk.</i> The Ukrainian Christian - Social Movement in Halychina at the Time of WUPR.	127

Bibliography and Historiography

<i>A. Kryukov, Yu. Tomin.</i> Izmail Sreznevsky and Halychina.	135
<i>S. Svoruk, S. Derevyanko.</i> Historiography Records. Education in West Ukrainian Lands in late 1940s - early 1960s.	147
<i>V. Pedich.</i> Ukrainian Historians Training in M. Grushevsky Lviv History School.	167
<i>L. Dovgan.</i> The Usage of Seals in the Church Administration of Halychina in XIX c.	174
<i>B. Havryliv.</i> Halychian Historians of the late XIX - early XX cc. ...	180

ДО УВАГИ АВТОРІВ

При оформленні статей для публікації у "Віснику Прикарпатського університету" просимо дотримуватись таких правил:

1. Рукопис супроводжується направленням від закладу, де виконано роботу. Робоча мова журналу - українська.

2. Рукопис друкується на друкарській машинці з українським шрифтом або на принтері через 2 інтервали, поле зліва - не менше 3 см. Весь матеріал подається у двох примірниках (на білому папері з одного боку листка стандартного розміру 210x297 мм). Усі сторінки мають бути пронумеровані.

Таблиці, підписи до малюнків і анотації подаються на окремих сторінках. Анотація до 0,5 стор. машинописного тексту подається українською та англійською мовами (на окремих сторінках).

3. Обсяг статті - не більше 12 сторінок тексту (разом з таблицями) і 4-5 малюнків: для коротких повідомлень - до 7 стор і 2 малюнки відповідно.

4. Стаття має бути підписана всіма авторами; слід вказати прізвище, ім'я та по батькові автора, його поштову адресу і телефон.

5. Замість одного з двох примірників статті необхідно надати дискету (яку після копіювання буде повернуто) із записом статті, виконаном в одному з таких текстових редакторів: Ami Pro 3.0, Word 6.0, Word 7.0 (англійськомовні версії) під Windows. Коли юзерний набір статті повинен бути зверстаний за такими параметрами: відступи (margin): зліва, справа, зверху, знизу - 2,5 см; інтервал (spacing): 1.0 (у підписах до малюнків - 1), шрифт (font): Baltica; розмір шрифту (font size): 14; малюнки, якщо вони подаються в окремих файлах повинні бути записані в одному з таких форматів: Windows Bitmaps (*.bmp), PC Paintbrush (*.pcx), Tiff file format (*.tif), якщо у статті присутні формули набрані у Microsoft Equation 2.0, то вони повинні мати такі параметри: стиль (style): Text - Baltica, Function - Baltica, Variable - Baltica, L.C. Greek - Symbol, U.C. Greek - Symbol, Symbol - Symbol, Matrix-Vector - Baltica (Bold), Number - Baltica; розмір (size): Full - 14 pt, Subscript/Superscript - 9 pt, Sub-Subscript/Superscript - 7 pt, Symbol - 20 pt, Sub-Symbol - 14 pt.

6. Матеріал просимо подавати чітко, стисло, без повторів і дублювання в тексті таблиць, малюнків тощо.

7. Місце малюнка вказується в тексті і на лівому полі рукопису; на звороті кожного малюнка позначте прізвище першого автора і номер малюнка.

8. Графіки, малюнки, схеми, таблиці і т. ін. треба подавати у двох примірниках. Авторські примірники повинні мати бездоганну якість для їх чіткого відтворення при скануванні. Букви і знаки на другому примірнику кожного малюнка слід розмітити, як для набору (див. далі).

9. Фотографії слід подавати у трьох примірниках, надрукованими на глянцевому папері без подряпин та інших ушкоджень (не з'єднуйте зміжки скріпками!). Зміжки мають бути чіткими, контрастними і приблизно однакової тоновості насиченості. Вказуйте масштаб на одному з ідентичних знімків. Усі необхідні написи також слід зробити тільки на одному примірнику фотографії.

10. Написи на малюнках слід замінити алтерними позначками (якщо це можливо), а криві позначити цифрами, які слід пояснити в підписах до малюнків чи в тексті.

11. Формули слід вписувати чорним чорнилом або надруковувати вільно, чітко, крупно; формули не повинні зливатися одна з одною і з текстом, щоб лишалось місце для розмітки.

12. Редакція просить подавати формули у найпростішому для набору вигляді.

13. Щоб не було помилок при наборі формул, їх слід розмітити. Гресцькі букви підкреслять червоним олівцем, вектори (пишіть без стрілки) - синім; хімічні символи, нуль позначення математичних функцій (exp, ln, sin, erf і т. ін.) - простим олівцем хвилястою лінією. Великі літери підкреслять простим олівцем двома рисками знизу. Слід чітко розрізняти латинські букви e та l, I та J (букву I писати як римську одиницю без кратки над нею), пітрих, одиницю і кому в індексах. Букви і знаки, які важко розрізнити, пояснить на полях рукопису олівцем.

14. Посилання на літературні джерела подавайте в квадратних дужках порядковою цифрою.

15. Зміст і обсяг оглядових публікацій узгоджується авторами з редколегією, тому для попереднього розгляду слід представити анотацію і структуру огляду.

16. Список літератури подається в кінці статті в порядку посилань, які зроблено в матеріалі. Включаються прізвища авторів (усіх авторів, якщо їх кількість менше чотирьох). При оформленні бібліографії дотримуйтеся бібліографічних правил, що були введені в дію 1 січня 1986 р. (ГОСТ 7.1-84).

17. При цитуванні перекладних видань слід посилатися на оригінальні джерела.

18. Розмір графіків і тонових фотографій має бути не більше 8 см шириною і 20 см довжиною, а складних малюнків - не більше 16 см шириною. Тонові малюнки мають бути контрастними. Ксерокопії не приймаються. На звороті кожного малюнка позначте прізвище автора, початок назви статті і номер малюнка. Редакція може відхилити статтю з ілюстративним матеріалом незадовільної якості.

19. До рукопису додається точна адреса, прізвище, повне ім'я та по батькові авторів, номер службового чи домашнього телефону. Вкажіть автора, з яким буде вестися листування.

20. Питання, пов'язані з публікацією наукових оглядів, вирішуються редколегією на підставі попередньо поданої авторами розширеної анотації роботи.

Міністерство освіти України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету

ІСТОРІЯ
Випуск 1

Видається з 1995 р.

Адреса редколегії: 284000, м. Івано-Франківськ
вул. Шевченка, 57,
Прикарпатський університет,
історичний факультет, тел. 2-33-79

Видавництво "Плай" Прикарпатського університету
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57. тел. 96-4-81
(українською мовою)

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian University named V. Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after V. Stefanyk

HISTORY
1st issue
Published since 1995

Publishers' address: Historical Department,
Precarpathian University named after V. Stefanyk
57, Shevchenko Str.,
284000, Ivano-Frankivsk, tel. 2-33-79

PLAI Publishers, Precarpathian University
57, Shevchenko Str.,
284000, Ivano-Frankivsk, tel. 96-4-81

(Published in the Ukrainian Language)

Літературний редактор Н.О.Ясинська.
Технічний редактор О.П.Бойчук.
Набір і комп'ютерна верстка Л.М.Курівчак, В.М.Дубовий.
Коректор Л.М.Курівчак.

Здано до набору 19.08.98 р. Під. до друку 12.10.98 р.
Формат 60x84₁₆. Папір офсетн. Літ. гарн. Умовн. друк. арк.12, 12. Видавн.
арк.12, 48. Зам. 248. Тираж 300 прим.

Друкарня видавництва "Плай" Прикарпатського університету.
284000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

